Василь Кисиленко

ІСТОРІЯ БЕЗЛЮДІВКИ

II том

ІСТОРІЯ БЕЗЛЮДІВКИ. ІІ ТОМ

Василь Кисиленко

Василь Кисиленко

ІСТОРІЯ БЕЗЛЮДІВКИ

II том

УДК 908:94(477.54)
К 44

Кисиленко В.
К 44 Історія Безлюдівки. «Видавничий дім “Бук-Друк ”», Житомир, 164 с., іл.
ISBN 978-617-560-067-2

Книжка «Історія Безлюдівки. Том II» - друга й заключна частина тривалих й кропітких досліджень місцевого краєзнавця про минуле селища Безлюдівка Харківської області. Як і в першому, так і в цьому томі Василь Кисиленко не просто описував факти минулого, а перетворив їх на захоплюючу розповідь з проекцією локальної історії на історію України та світу. Видання сподобається не тільки місцевим мешканцям, вчителям, дітям та ін., а й буде прикладом для краєзнавців з інших поселень щодо того, як треба писати власні книги.

УДК 908:94(477.54)

ISBN 978-617-560-067-2

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА

Книгу присвячую моїй родині

Шановний читачу! Нарешті дійшла до завершення праця мого дитинства, юності, молодості. Хтось найкращі роки життя спустив на дискотеки, нічні клуби та загалом на проводження часу з непотрібними людьми, а я в цей час читав, виписував, шукав, досліджував. Хоч і підсумок моїх старань вийшов у вигляді томів цієї книжки, першим справу дослідження початків Безлюдівки почав не я. Бо першопрохідцем у вивченні минулого нашої маленької батьківщини була Генрієта Нахманівна Балабан (псевдонім Євгенія Наумівна), місцева вчителька історії. Але її рукописи до того, щоб стати книжкою, так і не дійшли. І мої чернетки могли залишитися ніколи не опублікованими, нікому не відомими, бо я сам часто мав сумніви щодо того, чи потрібно публікувати цю книжку. Адже писати друковане видання дуже нелегко. Але побажання рідних людей допомогли довершити справу.

Звісно, у вас виникне запитання, чому цей том закінчується 1945 роком, а не 2023-м. Відповідаю: період кількох останніх десятиліть совка та період незалежності України — для більшості читачів прожиті роки, а не цікава давнина. Бо і досі живі люди 1940-х років народження. А історикові зручно писати історичні нариси із часу повсякденності давно померлих людей, а не живих. Та й мої правдиві оцінки, що такий-то діяч залишив для селища поганий слід, можуть образити цю живу особу. Тому монографію про історію поселення загалом можна вважати завершеною. Життя в селищі, звісно, не стоїть на місці: відбуваються нові події, трапляються і позитивні, і негативні зміни. Тому роблю запас під 3 том, який з'явиться в далекій перспективі.

Хоч ця книжка про локальну історію, але, без переоцінювання, вона взірець для краєзнавців, як треба писати про свої населені пункти і подавати читачам факти. Також малюнки на сучасних мапах та світлини цікавих могил із кладовищ — перспективний метод ілюстрування краєзнавчих нарисів.

Другий том мав бути у ваших руках ще влітку 2022 року, але, на жаль, процес завершення книжки трохи пригальмувала ця війна. Проте краще пізно, ніж ніколи.

P.S. Книжку видано на кошти Ірини Юрасової, Василя Гордієнка, Людмили Воропаєвої-Телелейко, Наталі Мельник, Даніїла Гальченка, Ірини Чуб та Миколи Кузьмінова.

ПЕРІОД ДЕРЖАВНИХ СЕЛЯН

ЖИТТЯ СЕЛЯН

19 лютого (3 березня) 1861 року цар Олександр II видав маніфест про скасування кріпосного рабства. Що це означає? Селян з найближчих хуторів, які належали поміщикам, відтепер оголошували особисто вільними, вони могли йти на всі чотири сторони. І селяни стали вільно розпоряджатися своїм життям та майном. Але якщо вони бажали надалі бути сільськими жителями, то за землю ще мали сплатити поміщикові, уклавши договір про викуп землі. А до цього моменту їх вважали тимчасово зобов'язаними, й за те, що користувалися землею пана, мали відбувати панщину, як і раніше.

Жителі хутора Старосільського були щасливі, що отримали свободу, тому забажали укласти зі своїм паном той договір. Але великих грошей на це в них, звісно, не було, тому держава надавала поміщику 80 % суми викупного платежу. Так, 1 (13) листопада 1863 року бабаївський поміщик О.А. Щербінін в Санкт-Петербурзі отримав від держави суму 65 601 крб 29 коп. за землі колишніх кріпаків сіл Бабаї, Ржавця, Олександрівки, хуторів Яструбівки та Старосільського [100]. Укладаючи договір, селяни одразу сплатили поміщикові 20 % суми викупного платежу, а решту 80 % мали повертати державі з відсотками протягом 49 років. У цій ситуації виграв, звісно, Щербінін, який одразу отримав шалені гроші, а старосільці на довгі роки потрапили у грошову кабалу від держави й мали прибутки витрачати не на своє господарство, а на сплату того кредиту.

Решту безлюдівського населення через подальші реформи в середині 1860-х років було переведено зі стану військових обивателів в державних селян. Це якось змінило їхнє становище на краще? Ні. Як і раніше, безлюдівці мали сплачувати податки. Передовсім сплачували подушний податок (при-

близно 9 крб на особу станом на 1890-ті роки) [61, с. 82]. Той вид оподаткування ми й так знаємо ще із часів Катерини II. А від 1866 року для наших жителів додався ще один — чиншовий. Тобто якщо раніше за землю ці люди не сплачували, відтепер за користування нею треба було постійно сплачувати «чинш», й залежно від площі наділу хтось сплачував більше, а хтось менше. По суті, це те саме, що й орендна плата [71, с. 70]. Так, у 1871 році у слободі Нова Безлюдівка перебувало 116,8 десятини зручної землі, й за користування нею збирали чиншовий податок загальною сумою 217 крб 17 коп. А у слободі Стара Безлюдівка тоді перебувало 48,4 десятини зручної землі, й з усіх старобезлюдівців за це збирали чинш у розмірі 87 крб 87 коп. [30, с. 5]. А від 1887 року той вид оподаткування було замінено на викупні платежі. Ідеться про те, що державні селяни отримали право викупу земельної нерухомості у свою повну власність [30, с. 6].

Вам здалося, що це все? Ні! Крім вищезгаданих, в цей період наші селяни були зобов'язані сплачувати ще кілька видів податків. Наприклад, поземельний, земський, волосний, сільський [71, с. 70]. А за рубання дров для опалення в хорошівському лісі Кульма треба було сплачувати лісовий податок [30, с. 5А].

Але, щиро кажучи, для більшості безлюдівців цей податковий тягар не був важким. Бо вони були добре забезпечені землею — приблизно 3 гектари на особу. І за тодішніми мірками наші люди вважалися заможними селянами, тому податки сплачували справно. Також показником заможності безлюдівців було те, що вони могли собі дозволити оренду землі в хорошівських куркулів за високу оплату, що тамтешнім селянам було не до снаги. Та й у них порівняно з попереднім XVIII століттям вже не було потреби займатися кустарними промислами, щоб заробити якусь додаткову копійку на сплату податків, тому з-поміж безлюдівців у другій половині XIX ст. кустарів не було зафіксовано [61, с. 82; 200]. Може, такому «багатству» сприяло центральне положення у волості. А що воно таке, оце

кустарництво? Це виробництво промислових виробів, орієнтованих на ринок. Зате в інших, більш віддалених селах безлюдівської волості, в цей час були і столярі, й іконописці, і бондарі, і ковалі, і слюсарі, і кушніри [61, с. 46-47].

А коли коштів на сплату податків трохи не вистачало, селяни безлюдівських слобід та хуторів активно підробляли ванькуванням (послуги таксі в нашому розумінні). У них було 613 підвод, на яких у вільний від польових робіт час займалися перевезенням пасажирів та вантажів у місті Харкові, а також в інших населених пунктах. І тоді, й тепер ця діяльність дала величезні прибутки, тому протягом семи місяців кожен «ванька» міг заробити до 9000 карбованців [78, с. 44-45].

Ті особи, які не мали робочої худоби й на своєму маленькому земельному наділі не могли не те що заробити на сплату податків, а й прогодуватися, йшли працювати на заводи міста Харкова, де за сім місяців кожен з них міг заробити до 700 карбованців [78, с. 44-45]. Наприклад, у 1883 році безлюдівців було помічено серед працівників шерстомийних фабрик міста Харкова, що належали Акушину та Гладковій. Працювали вони там від зорі до зорі, спали в бараках при підприємствах, а під час обідніх перерв їли власну їжу, бо фабриканти їх не годували. Але питною водою робітників забезпечували. І за роботу вони там щодня заробляли кілька десятків копійок [125, с. 393-395].

Хоч бували серед безлюдівців і ті, хто

Въ х. Староселье Безлюдовской вол., Харьк. уѣзда, подлѣ моста на с. Хорошево, въ 1 в. отъ ст. Жихоръ С.-Д. ж. д., прод. дворовое мѣсто, прим. къ рѣкѣ Уды, с домомъ, отд. кухней и 2 сараями. Половина мѣста засажена клубникой. Удобно для дачи. Цѣна 2000 р. Купить могутъ имѣющ. званія крестьянина, т. к. земля крестьянская. Справ. у вдовы Ирины Ив. Курилкиной.

Оголошення в газеті «Утро» № 1629, 1912 р. Стосується хати, що була на суч. вулиці Удянській набережній, біля залізниці

жив дуже бідно й не сплачував податків. Не без цього, звісно. То в цій ситуації діяла кругова порука: під час оподаткування всі жителі села сплачували трохи більшу суму, щоб так сплатити податок за родину, яка не платить [61, с. 82]. Цей принцип вам знайомий зі школи: коли у класі є дитина з бідної чи неблагонадійної родини, то решта батьків сплачують у шкільний фонд трохи більшу суму, ніж треба.

На початку XX ст. фінансове становище безлюдівців погіршилося, бо з'явилися особи, які займалися кустарними промислами, щоб прогодуватися. Вдалося знайти, що, за даними сільськогосподарського перепису 1913 року, тут були кошикарі, столяри, ковалі, чоботарі, кравці та ін. [197; 201, с. 78-80].

Суниця. Автор фото — Джеймс Макнеллі

Ще про не найкраще життя в нових часах свідчить поява мікрофінансових організацій. У 1907 році тут було відкрито кредитне товариство, яке клієнтам видавало кредити невеликими сумами [181]. У липні 1914 року тут було відкрито ще одне кредитне товариство, в якому видавали суми до 200 крб [182]. Ці контори істотно відрізнялися від сучасних МФО, бо для кредитування товариства брали гроші з держбанку, а повернення коштів теж було передбачено круговою порукою. Гроші видавали тільки на певні цілі, пов'язані з виробництвом. Тобто отримати суму на весілля чи на якісь потреби не можна було, а на купівлю нового плуга — можна, бо це гарантувало повернення грошей.

Чимало безлюдівців у пошуках кращого життя скористалися столипінською аграрною реформою, яку провів уряд Росії для заспокоєння населення після придушення революції 1905—1907 років. Якщо до того селяни були прив'язані до свого населеного пункту й не мали права переселятися за власним бажанням, то завдяки реформі кожен селянин

отримав право вийти із громади. Далі він міг або оселитися на окремому хуторі, або за кошти держави переїхати на інші малолюдні землі імперії. Тому окремі безлюдівські жителі переселилися в сибірські краї Сірий клин чи Зелений клин. Наприклад, тільки в Челябінській губернії у 1908 році було зафіксовано сім родин, що приїхали з Безлюдівської волості [121, с. 92-93]. Були й безлюдівські селяни, які переселилися аж на Алтай [171].

Тепер перейдімо до безлюдівських городів. Наші предки вирощували такі сільськогосподарські культури: картоплю, моркву, соняшник, кормові трави, озиме жито, озиму пшеницю, овес, гречку, коноплю, баштанні. А ось кукурудзи та тютюнових культур тоді зовсім не культивували [68]. Оскільки жита вирощували куди більше, ніж пшениці, то щодня наші предки їли здебільшого чорний хліб [68]. Місцеві селяни не тільки споживали вирощене за своїм столом, а й навчилися возити урожай на продаж на харківські базари [152, с. 271]. Наприклад, 2 (15) вересня 1902 року селянин Богданов на Кінному ринку за день продав кавунів аж на 5 крб 35 коп. [146].

Безлюдівські селяни в цей період опанували товарне вирощування суниці, бо вона давала куди більший прибуток, ніж інша городина [152, с. 271]. На поч. XX століття на неї був справжній бум, і щороку безлюдівці везли на продаж десятки тисяч пудів суниці не тільки до Харкова, а й навіть далі на північ [11; 103]. Оскільки цей плід дуже схожий на полуницю, то що тоді, що тепер його помилково вважають полуницею.

А у хлівах розводили ті самі види свійських тварин, що й тепер, але тоді куди більше розводили коней, овець, волів [71, с. 70; 106, с. 155]. Крім того, наші селяни активно займалися бджільництвом. У 1884 році в безлюдівських слободах та Хорошеві було аж 195 вуликів із бджолами [71, с. 70]. Багато з них, як бачимо, розміщувалися саме в урочищі Черкаському, тому це й дало нову назву тій місцевості — Вулівка. Цікаво, що на поч. XX ст. у власності земської школи в Новій Безлюдівці були вулики системи Дадана та інших систем [160].

Тепер варто зазирнути вглиб інших сторін повсякденності предків. З-поміж безлюдівців і нині, й тоді було дуже багато однофамільців, які забули між собою спорідненість. І щоб якось одне одного розрізняти, кожна родина отримувала вуличні прізвиська. У XIX ст. зафіксовано, що котрийсь із селян мав прізвисько Хасмоска, тож озеро біля його земельних угідь називалося Хасмоскиним [57]. У цей період серед значної частини Підкопаїв побутувало прізвисько Грицюта, що виникло від імені їхнього прямого предка Григорія Сергійовича Підкопая (1736—1805). Цікаво, що це прізвисько в активному вжитку й досі, у XXI столітті.

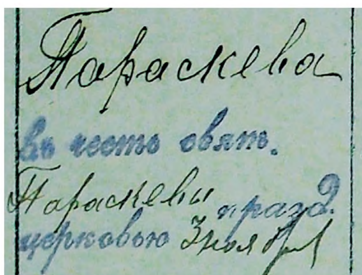
Наші селяни дуже цінували шлюб, тому для родинного життя обов'язково одружувалися. Протягом 1881—1883 років у Покровській церкві було зареєстровано аж 76 шлюбів [78, с. 38]. У церемонії весілля обов'язково брали участь свідки: двоє чоловіків з боку нареченого й двоє — з боку нареченої, яких називали поручителями. Стосовно розлучень, то в ті часи шлюб укладали на все життя, й про його розірвання не було не лише розмови, а й думки. Наприклад, якщо жінці набрид чоловік-тиран і вона хотіла пожити певний час окремо від нього, їй треба було з дозволу чоловіка отримати у волосній управі посвідку на проживання [178]. І зміна життєвого партнера ставалася лише через смерть чоловіка/дружини. Однак тодішнє законодавство дозволяло розірвати шлюб, а чинниками для цього були: доведений перелюб; полігамія; хвороба, що перешкоджає виконанню подружніх обов'язків; тривала безвісна відсутність чоловіка (понад п'ять років); засудження за тяжкий злочин; чернецтво (лише за умови відсутності малолих дітей).

Довести перелюб було надто складно. Адже для цього були потрібні свідчення не менше двох очевидців або факт нагуляння дітей поза законним шлюбом, підтверджений документально. Але селяни були темні, законів не знали, й за власним бажанням фактично ніхто не прагнув розлучення. Однак... У цей період було зареєстровано розлучення, але за весь цей період їх можна порахувати на пальцях. У мене самого ця інформація

теж викликає шок з огляду на те, що в наш час значна частина пар розлучається.

Свободи вибору імені для новонародженої дитини не було. Адже церковний звичай диктував наречення людини ім'ям на честь християнського подвижника, що прославляється в ті дні, коли сталося хрещення. Тож імена давали чітко за списком православних імен, і жодних Ричардів, Діан, Лілій, Карін, Альбертів, Джонів у тодішніх слободах зустріти було неможливо.

Явище святкування «дня народження» у цей період не було зафіксовано серед безлюдівців. Бо така мода тут ще не виникла, та й через неписьменність люди не знали свого дня народження. Тому замість цього святкували іменини (день пам'яті православного святого, на честь якого людині надали ім'я). А ще відзначали ювілеї трудової діяльності. Наприклад, місцева вчителька М.Г. Дашкієва в жовтні 1900 року святкувала 25-річний ювілей від моменту початку роботи у школах. Вдячні безлюдівські учні тоді їй подарували ікону [74].

Запис у метричній книзі про народження Параски Іванівни Підкопай за 2 (15) листопада 1916 року, який свідчить, чому їй дали таке ім'я: на честь святої Параскеви

Перше святкування зустрічі нового року з ялинкою було зафіксовано 1913-го. Ялинку встановив для безлюдівських дітей священник Гораін. Але за це поліція завела кримінальну справу [141]. Чому так? Бо в ті часи РПЦ виступала проти наряджання ялинки, що в тій країні колись упровадив Петро І. А від наступного року, коли почалася Перша світова війна, цькувати наряджену ялинку як іноземну традицію керівництво церковної інституції стало ще більше.

Цар Олександр II бачив, що змін потребують не тільки станова, освітня та адміністративна сфери. Тому в 1874 році

Картина Вігго Юхансена «Щасливе різдво»

було проведено військову реформу, завдяки якій нарешті скасовано дуже довгу рекрутську службу. Замість цього було запроваджено службу тривалістю шість років у піхоті й сім — на флоті. Відтепер кожного безлюдівського юнака віком понад 21 рік могли призвати служити в армію за жеребом. А якщо комусь випадало таке нещастя, той вирушав до призовного пункту в Бабаях чи Харкові (а на поч. XX ст. — в Мерефі [98, с. 296]) й потім їхав служити в різні підрозділи війська [38, с. 24; 115, с. 289]. Решту парубків просто зараховували в ополчення, яке інколи брали на навчальні збори. А коли траплялася війна, то ополчення теж відправляли на фронт.

Наприклад, потреба у значному призові виникла у 1904—1905 роках, коли тривала російсько-японська війна. І деякі наші жителі взяли в ній активну участь [50; 51; 52; 53]. А решта населення допомагала армії. Наприклад, у 1905 році дев'ять візників Безлюдівської волості допомагали війську в операціях з перевезень, за що вони наступного року отримали винагороду в розмірі 9 крб [64, с. 10]. Окрім цього, населення ділилося грошима на користь війська: у жовтні 1904 року для Червоного Хреста старшина волості Ф.Г. Яременко та землевласник І.А. Черкасов пожертвували 20 крб [54].

Росія у тій війні програла, й основним наслідком цього стала революція 1905—1907 років. На її початкових етапах селянин Г. Гайденко привіз листівку ЦК РСДРП «Перше травня» й зачитував односельцям. Така діяльність не сподобалася владі, бо це розгортало революцію на місцях, тому Гайденка було за-

тримано й над ним було проведено слідство [104, с. 1-33; 127, с. 39-40]. Але це протестних настроїв не спинило, бо наші селяни стали рубати ліс, що належав бабаївському поміщику [47].

У 1914 році почалася Перша світова війна, на яку було мобілізовано куди більше безлюдівських чоловіків, ніж на війну з японцями. На сайті gwar.mil.ru є документи про її учасників. Якщо в пошуку місця проживання задати запит «Безлюдовка, Безлюдовская волость», то на цей час наведено ось таку статистику: поранений/контужений — 577; хворий — 207; пропав безвісти — 192; убитий — 50; залишений на полі бою — 23; помер від ран — 3; евакуйований — 3; дезертирував — 1; потрапив у полон — 1.

Спочатку Росія мала бойові успіхи й окупувала Східну Галичину та Буковину і стала звідти виселяти неблагонадійних людей. Але у 1915 році стався Горлицький контрнаступ, через який російська армія відступила далеко від зайнятих позицій. Разом з військом тікали на схід і місцеві жителі. Тому того самого року в Безлюдівських слободах було розміщено аж 470 осіб біженців та депортованих із Західної України [38, с. 119]. З-поміж них були і євреї. Наприклад, тут мешкала біженка Юлія Донат [132, с. 153]. А 15 (28) грудня 1915 року багато з них було виселено далі на схід — в Казанську губернію [114].

На саму територію слобід Стара та Нова Безлюдівка фронт Першої світової війни дійшов тільки у 1918 році, коли Російська імперія вже перестала існувати, але то матеріал наступного розділу.

Портрет на могилі ветерана Першої світової війни. Качанівське кладовище

МІСЦЕВА АДМІНІСТРАЦІЯ

Як вам відомо, довгий час Безлюдівські слободи входили до складу Мереф'янської волості, але на зламі 1850—1860-х років виникла Безлюдівська волость [96, с. 39]. Це була адміністративно-територіальна одиниця, дуже схожа за площею на сучасну ОТГ, бо до її складу входили майже ті самі населенні пункти: сл. Нова Безлюдівка, сл. Стара Безлюдівка, сл. Хорошів, сл. Хорошівсько-Підмонастирська, с. Васищеве, с. Шубіне, с. Кирсанівка, х. Шмарівка, х. Лизогубівка [109, с. 94, 269]. У 1901 році в усій Безлюдівській волості було 8850 жителів [86, с. 218]. Це майже стільки, скільки налічується населення в сучасній Безлюдівці.

Своєю чергою безлюдівська волость поділялася на громади: Безлюдівська, Хорошівська, Васищівська, Шубінська та Кирсанівська [6, с. 135]. Вищою посадовою особою громади був сільський староста. Також волость поділялася на округи — сотні та десятки, на чолі яких були відповідно сотники й десятники. Сотень тут було п'ять, а десятків — 150 [156; 183, с. 261].

Керівним органом цієї територіальної одиниці була волосна управа, яка розташувалася у слободі Нова Безлюдівка [95, с. 119]. Як згадувала Ксенія Василівна Онищенко, будівля управи була там, де нині стоїть супермаркет АТБ. До її складу входили волосний старшина, сільські старости, збирачі податків, а також волосний писар. Це як нинішня селищна рада за сутністю. А прототипом сучасного голови ОТГ був волосний старшина. Ось неповний список осіб, які обіймали ту посаду:

- Горобець Наум Іванович (до 1897 р.)
- Пономаренко Данило Гаврилович (1897—1906)
- Яременко Федір Григорович (1906—1914)
- Передільський Іван Михайлович (1914—1915)
- Харін Трохим Дмитрович (1915—1917)
- Зозуля Прокіп Онисимович (1917) [5, с. 109; 6, с. 111; 7, с. 96; 8, с. 138; 9, с. 142; 10, с. 146].

Волосного старшину обирав «сільський сход» (збори). Цей посадовець займався наглядом за поліційним порядком, сприянням роботі різних відомчих органів у селах (наприклад суду), скликанням, підготовкою програми та виконанням рішень сходів, а також вирішенням різних селянських справ. Але у 1878 році волосний старшина втратив поліційні функції, бо було впроваджено посаду поліційного урядника. Це як нині дільничний поліціянт, бо урядник виконував ті самі функції й повноваження, що й сучасний відповідник. Така посадова особа підпорядковувалася становому приставу, офіс якого перебував у Мерефі [79, с. 74]. Вдалося виявити, що у 1880 році повноваження поліційного урядника обіймав Артемій Підкопай [119, с. 141].

При волосній управі було створено волосний суд, що складався з голови та трьох суддів. Це були непрофесіонали, бо ніхто з них не мав юридичної освіти, адже кандидатів на посаду судді обирали із самих селян. Та і юрисдикція суду була дуже обмеженою, бо поширювалася на дрібні майнові спори, а також правопорушення з максимальним покаранням 15 діб арешту, і тільки на селян даної волості. А тяжчі злочини безлюдівців підлягали вищій юрисдикції — було організовано мирових суддів та державні суди (окружний суд та судову палату).

Представники волосної влади, звісно, потрапляли у скандали, пов'язані із грошима. А як інакше? Не без цього! У безлюдівського сільського старости С.С. Пономаренка 16 (29) березня 1906 року було зафіксовано розтрату громадських коштів обсягом 49 крб 23 коп. Хоч староста потім компенсував усю суму, суд виніс йому вирок: сплатити штраф обсягом 1 крб й відбути два тижні ув'язнення [164].

Крім волості, наші населені пункти підпорядковувалися ще одному органу. Зараз розглянемо якому. У 1864 році імператор Олександр II провів реформу місцевого самоврядування, завдяки якій в Харківському повіті було створено земство. Його сучасний прототип — районна рада. Земство постійно займалося всіляким доброустроєм нашого поселення, про що згадано на інших сторінках цього розділу.

СТРАШНИЙ КВІТНЕВИЙ ДЕНЬ 1913 РОКУ

У ті часи в безлюдівських слободах часто траплялися пожежі. Причинами їхньої частої появи були:

- переважання дерев'яних хат-мазанок над цегляними;
- надто мала відстань між будівлями;
- брак у кварталах значних деревних насаджень для захисту від пожеж;
- наявність значної кількості шинків;
- умисні підпали будинків задля помсти чи грабунку майна [48; 99, с. 335; 173].

Тому для пожежогасіння волосна управа створила пожежну команду, перші згадки про яку датовано початком XX ст. [48]. У неї був віз з установкою з назвою труба, що являла собою вдосконалену водяну помпу. Трубу наближали до джерела води (озера, колодязя, копанки), шлангом висмоктували воду, а потім це лили під тиском на вогнище. І так вдавалося куди краще боротися з пожежами, ніж у попередні часи. Час від часу траплялися дрібні пожежі, але та команда швидко прибувала, локалізувала вогнище і оперативно його ліквідовувала, не даючи полум'ю поширитись далі [48; 147].

Але доходило й до таких пожеж, коли безлюдівські вогнеборці були безсилі. 16 (29) червня 1904 року о 13 годині 15 хвилин дружина Миколи Кушнаренка гріла воду в печі й для цього сильно розпалювала вогнище. Через це зайнялася їхня хата. Але того дня була несприятлива погода, і потужний вітер став переносити полум'я на сусідні хати. З пожежею не змогла впоратися безлюдівська пожежна команда, тому їй на допомогу приїхали бабаївські та жихорські колеги. І спільними зусиллями стихію було зупинено. Усього згоріло тільки 74 двори. Ніхто з людей не згорів живцем, але багато селян втратили все, що мали [172]. Завдяки даним з нашого краєзнавчого музею відомо, що ця пожежа почалася на східній околиці Нової Безлюдівки Морозівці, але в його матеріалах помилково зазначено, що це сталося 1905 року [47].

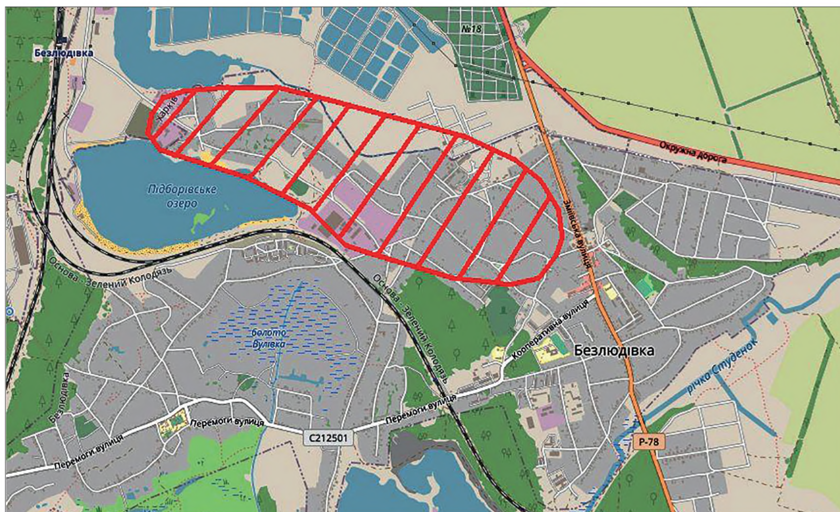
А дата 9 (22) квітня 1913 року принесла слободі Новій Безлюдівці таку страшну пожежу, для характеристики якої бракує слів. Про неї писала навіть губернська преса, а свідки все життя її згадували як страшний сон.

Як усе почалося? Шестирічний хлопчик бавився на великій купі соломи у своєму дворі на Вошівці (нинішній початок вулиці Р. Левицького) й просто там запалював сірники. Це, звісно, призвело до швидкого займання всієї купи. Якби згоріла тільки ця солома, то проблема була б мінімальною — батько відлупцював би сина, й це б забулося. Але того дня теж була дуже вітряна погода! Спочатку вітер переніс полум'я на хату хлопчика, що стояла на початку сучасної вулиці Романа Левицького, а далі вогонь став поширюватися на сусідні хати й сараї. І через дві години пожежею було охоплено понад 100 селянських дворів! Про те, щоб загасити це море вогню, навіть не йшлося. Адже якщо нині пожежна бригада не здатна спинити таку стихію, то що казати про ті часи? Люди бачили, що вогонь скоро наблизиться до їхніх обійсть, тому повиносили речі з хат на вулиці й городи, але потік вогню і це спалив. Усюди було чутно крики, плач, стогін, ревіння худоби. Пожежа стишилася лише наприкінці Підборівки, коли вже не лишилося жодного будинку. Ніхто з людей не загинув, але живцем згоріло чимало свійських тварин. Лише дехто з безлюдівців зазнав опіків через спроби врятувати своє майно [1; 3]. Загалом згоріло 117 хат [2].

У наступні дні навіть місцевий священник І. Гораїн написав звернення про допомогу постраждалим у губернській газеті «Южный край», де між іншим зазначав: «Въ огнѣ погибло все имущество, хлѣбъ, инвентарь. Многіе остались въ томъ одѣяніи, что оказалось на нихъ въ моментъ пожара. Въ настоящее время селеніе представляетъ печальную картину: на мѣстѣ бывшихъ построекъ — груды мусора и кирпичей отъ развалившихся печей — вотъ все, что оставила огненная разрушительная стихія. Крестьяне испытываютъ крайнее бѣдствіе — нѣтъ пищи, нѣтъ и корма для скота. Многіе живутъ въ шалашахъ съ дѣтьми, со слезами терпя всѣ невзгоды,

которыя причинилъ имъ пожаръ» [2]. І це попри те, що тоді ще була холодна пора [3].

По суті, згоріла половина слободи Нова Безлюдівка. До сучасного центру з волосною управою, школою та церквою вогонь не дійшов лише завдяки тому, що вітер дув у північно-західному напрямку. Хати були застраховані в разі пожежі, бо повторююся: загоряння тоді траплялося частенько. Але жодна страхова компенсація ніяк не могла покрити таку небачену трагедію з її гігантськими масштабами. Тому влада не полишила людей у біді. Губернське земство вирішило не чекати з'ясування точної суми збитків від пожежі, а негайно надати допомогу постраждалим ще до Великодня, тому відправило в Нову Безлюдівку касира губернської управи Д.Ф. Шульгіна [4]. А на початку травня 1913 року при земській управі було створено комітет з надання допомоги безлюдівським постраждалим від пожежі [144]. Відгукнувся навіть засновник і власник газети «Южный край» Олександр Іозефович, надіславши нашим селянам 200 крб [2; 157]. Отримавши допомогу, люди змогли швидко відбудувати свої оселі.

Мапа приблизної зони поширення пожежі

Через пожежу, як бачимо, вигоріли хрести другого Підборівського кладовища, що було на місці сучасного магазину біля будинку №169 на вул. Чайковського. Тому це кладовище давно забулося в народній пам'яті, й ваш покірливий слуга про нього нічого не чув від старих людей, доки нещодавно не подивився ранню радянську мапу [195].

Цю історію про хлопчика, через якого згоріла значна частина слободи, нині дехто сприймає як кумедний анекдот. А тоді селянам, які втратили оселю, було зовсім не до сміху. А куди більше не до сміху було тому хлопчикові. І газета «Южный край» за 10 квітня 1913 року, і свідчення багатьох старожилів чітко окреслили винуватця трагедії: це був малий Іван Петрович Підкопай з родини на прізвисько Гопак.

Вас, звісно, цікавить, як після такого йому тут далі жилося. А це можна встановити на підставі реакції нащадків Івана стосовно будь-яких згадок про ту подію. Свого часу мені вдалося відшукати його родичів, й протягом 15 років кілька разів намагався з ними поспілкуватися про давнину, але на це була категорична відмова. І суто випадково натрапив у соцмережах на праонуку того хлопчика. Не називатиму її ім'я, бо й вона цього не схотіла б. У розмові праонука стала все заперечувати: то її предок ні в чому не винен, то пожежі не було на місці хати прадіда, то не на Вошівці мешкав предок на момент пожежі, то давня газетна стаття — не доказ, а жовта преса тощо. Ви зрозуміли, бо люди завжди не хочуть бачити рідних винними, навіть коли провина очевидна. І ця жінка під час розмови відчувала острах, що сучасні односельці можуть якось негативно поставитися до неї за вчинок прадіда, хоч час минув і всім уже давно-давно байдуже до тієї оказії. Я дізнався від неї, що молодшому поколінню того роду про ту подію ніколи не розповідали, хоч усі пам'ятають про пожежу досі.

Аналізуючи все це, можна з упевненістю сказати, що через підпал половини села родина Івана протягом кількох подальших десятиліть зазнала страшенного булінгу від односельців, бо інакше просто не могло бути. Івана через малий вік, звісно,

не покарали, він жив тут далі. Потім одружився, взяв участь у Другій світовій війні і вже в післявоєнні роки виїхав у Покотилівку. Видно, що причиною того було ставлення односельців до нього.

ПРИРОДА, ФЛОРА І ФАУНА

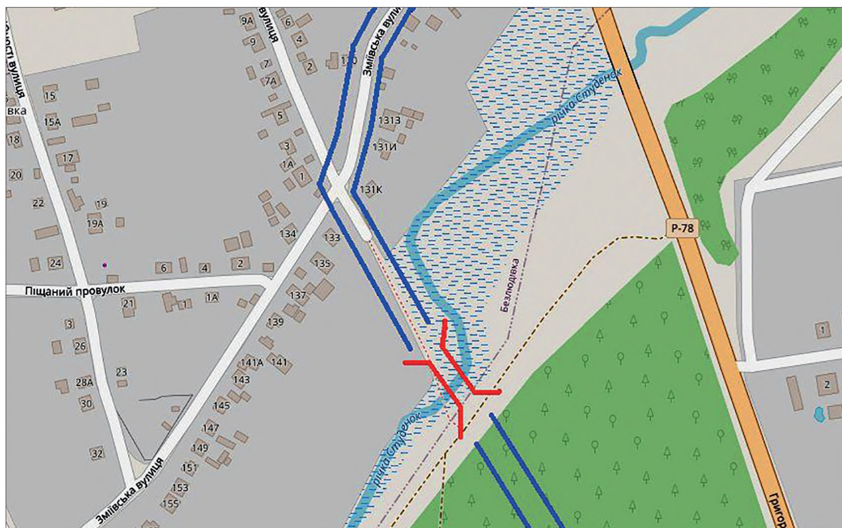
У XIX ст. в нашій місцевості можна було побачити дивовижну картину: під час весняної повені долина річки Уди мала вигляд, немов широка річка Дніпро, на берегах якої зеленіли ліси й де-не-де виднілися хати безлюдівських селян. Потім річка поверталася у звичні береги, але на заплаві лишалося немало тимчасових озер. Коли теплішало, на болотах, бувало, загорявся торф. Сучасники не знали справжньої природи того явища й думали, що то просто був сморід від гниття болотяної рослинності. Потім наставав червень, і від тимчасових водойм не лишалося й сліду, бо вони висихали і вкриливася рослинністю. А наприкінці літа багато місць річкової долини вже було вкрито зерновими культурами, що достигали, і було чутно, як там трудяться й співають женці [138].

Такі повені часто призводили до руйнування мостових переправ. 25 жовтня (7 листопада) 1904 року земство розглядало клопотання Безлюдівської сільської громади щодо побудови двох нових мостів через річку Уди між хутором Старосільським і сл. Хорошеве (тоді був не один міст, як тепер, а два підряд через острівець). Земство вирішило клопотання відхилити, вважаючи, що нема сенсу витрачати 3,5 тис. крб на будівництво таких переправ, а ліпше буде просто відремонтувати мости, які ще чимало років прослужать [17; 143]. І це попри те що у 1907 чи 1908 році при виїзді з Нової Безлюдівки земство приблизно за 10 тис. крб збудувало залізобетонний міст через маленьку річку Студенок. Тому поява такої недешевої споруди через меншу водойму викликала критику та обурення місцевих жителів. І для знецінення процесу будівництва, користуючись тим, що в ті роки в літню пору Студенок пересихав, у пресі навмисно бре-

хали, мовляв, переправу будують не через річку, а через суху канаву (щоб усі подумали, що то сізіфова праця) [18; 179, с. 44].

Із таких річок тоді вже не було прийнятним набирати воду для пиття, як раніше. Тому наші предки набирали відра у криницях та колодязях. Яка відмінність між ними? Криниця — природне джерело, навколо якого облаштовано невеликий зруб (як тепер Вітова криниця в Заливному провулку), а колодязь — глибока яма з водою на дні, стінки якої закріплено дерев'яним зрубом. Де були колодязі в той період, невідомо. А ось про дві криниці я дізнався завдяки триверстовій мапі другої половини XIX ст. Вони були в таких місцях: 1) на луках біля початку сучасної вулиці Лиманської; 2) північніше від болота Черкаського (нині Вулівка) [126]. Тепер знаємо, де підборівські предки набирали воду.

Чимало клопотів хліборобам завдавали яри: вони не тільки псували рівнинний рельєф, а й під час кожного дощу чи танення снігів через них ґрунт вимивався з полів і осідав на

Саме там був міст, і Зміївський шлях тоді пролягав зовсім інакше — через перехрестя вулиць Зміївської та Чайковського

Яри на сучасній мапі

луках, городах та річках. Але жодних заходів для боротьби з ярами влада тоді не здійснювала, наприклад, обсаджування деревами чи повне засипання. У документах 1912 року повідомлялося, що поблизу наших слобід були такі яри: Онищенків, Писаренків, Нетригуз, Бесарабка [78, с. 25].

Комахоїдна рослина росичка. Автор світлини — Ной Ельхардт

Наша місцевість що тоді, що тепер була багата на поклади глини. Її видобували в кар'єрі, де тепер ставок Глинище на річці Студенок. А як її використовували? Обмазували стіни дерев'яних хат, щоб була краща теплоізоляція. Такі оселі називали мазанками. І підлогу там теж робили із глини, називаючи долівкою.

Не менш цікавою в нас була флора. Тому ця місцевість була полігоном для численних ботанічних експедицій, під час яких тут зафіксовано грабельки, жовтець, журавлину, зозулинець, любку дволисту, росичку, ситняг, шолудивник та ін. [67, с. 37; 122, с. 181; 128, с. 13, 21; 129, с. 123, 202, 203, 213]. Нині ці рослини вписано в Червону книгу України.

Дослідники не забували описувати й місцевих тварин. Наприклад, біля сучасного урочища Синичине було зафіксовано рідкісну чорну гадюку [123]. А скільки цікавих птахів тут помічали! Ось список тодішніх пернатих: щиглик, пуночка, серпокрилець, кібчик, жайворонок, крук, орел та ін. [190].

ОХОРОНА ЗДОРОВ'Я

У другій половині XIX ст. тут нарешті з'явилися перші зародки закладів медичного обслуговування, і цьому посприяла саме діяльність земства. Наприклад, для боротьби з віспою організували людей, що проводили щеплення. У 1860—1890-х роках віспощеплювачем тут був селянин Богданов, який брав по 5 коп. за кожну процедуру. А вакцину, яку виготовляли з вірусу віспи телят, йому видавали лікарі [165].

Хоч в цей період проводили боротьбу з певними хворобами, лікарні у Старій чи Новій Безлюдівці так і не створили. Лише на початку XX ст. земство організувало лікарню чомусь тільки у Васищевому, за 6 верст від наших слобід, а не в центрі волості. Завдяки цьому стало набагато легше: тепер безлюдівці отримали змогу дістатися до лікаря, а коли була потреба в терміновій медичній допомозі, стало можливим викликати васищівського лікаря до будь-якої безлюдівської оселі [44, с. 78; 162].

Але наші слободи все-таки не залишили без певного медичного закладу, бо у 1900-х роках тут виник фельдшерський пункт, приписаний до васищівської лікарні. У ньому працювали фельдшери: церковний староста Трохим Підкопай та лікар з Васищевого Михайло Іванович Аранович [19, с. 82; 76, с. 50-51;

77, с. 81]. 1912 року той пункт було перетворено на фельдшерсько-акушерський, в ньому працювала лише одна жінка, яка і ліки призначала від хвороб, і пологи приймала. Тобто поєднувала дві посади: фельдшера та акушера. А це було багатьом незручно. Та й тоді панували столітні забобони, через які місцеві чоловіки соромилися звертатися саме до медика-жінки. Тодішній час патріархату мав ще й не такі стереотипи стосовно жінок. Тому пацієнти-чоловіки були змушені їздити до фельдшерів-чоловіків в інші населені пункти. Але 9 (22) березня 1912 року на повітові земські збори наші селяни відправили клопотання, щоб у безлюдівському фельдшерському пункті надалі були окремо і фельдшер, і акушерка. Клопотання задовольнили [161; 163].

Хоч і трохи розширили персонал того пункту, відсутність у безлюдівських слободах лікарні (фельдшер — далеко не лікар), а також бездоріжжя й бюрократизм для багатьох коштували дуже дорого. Про що й свідчить наведена нижче публікація з газети «Утро» за 18 (31) травня 1912 року:

«Крестьянинъ села Безлюдовки Анищенко вызвалъ къ тяжело больной женѣ акушерку. Акушерка нашла необходимымъ вызвать врача Васищевского участка. Долго пришлось ей ждать, и наконецъ въ 2 часа ночи получила отъ врача записку, что пріѣхать по болѣзни онъ не можетъ и рекомендуетъ ей вызвать врача изъ Жихоря или Рогани по телефону. Въ теченіе трехъ часовъ звонитъ акушерка по телефону, но телефонистки, очевидно, крѣпко спятъ. Потерявъ всякую надежду вызвать врача въ Безлюдовку, акушерка везетъ больную по ухабамъ и рытвинамъ въ Жихоревскую больницу. Но и въ Жихоре больная не нашла пріюта и облегченія своихъ страданій — врачъ отказался дѣлать операцію, находя недостаточнымъ медицинскій персоналъ, а больную — со слабымъ пульсомъ, и предложилъ везти ее въ Харьковъ.

Васищевскій почтарь отказался везти больную въ Харьковъ. Пришлось ждать Жихоревскихъ лошадей и снова по ухабамъ путешествовать до Харькова.

Утромъ слѣдующаго дня больная наконецъ была доставлена въ лѣчебницу «Женская помощь».

Сдѣлали операцію.

А черезъ полчаса навѣки прекратились страданія несчастной, оставившей мужу двухъ маленькихъ дѣтей». [24].

Ось така сумна історія. Тому через вищезгадані обставини безлюдівці вважали за краще лікуватися народною медициною, що тривало аж до часів молодої радянської влади [101].

ДЕМОГРАФІЧНІ ДАНІ

Вам вже відомо, що нинішнє смт Безлюдівка поглинуло в себе кілька поселень. Ось їхня статистика людності станом на 1864 рік [87; 92, с. 8-12]:

Таблиця 1

Поселення	Кількість дворів	Чоловіків	Жінок	Разом
сл. Нова Безлюдівка	230	870	866	1736
сл. Стара Безлюдівка	15	70	73	143
х. Старобезлюдівський	3	11	8	19
х. Покровський	1	7	8	15
х. Старосільський	2	4	5	9

У цих статистичних даних не було згадано хутір Черкасова, що існував у цей період десь біля сучасного болота Вулівка [110, с. 136].

У другій половині XIX ст. Стара й Нова Безлюдівки пережили дуже активне розростання. Якщо на початку 1860-х років було стільки дворів, як показано в тій таблиці, то 1885-го в обох слободах разом стало 354 двори, а 1895 року вже налічувалось 462 двори [99, с. 335; 105, с. 20]. Що ж це за феномен? А то просто відбувалося активне заселення кварталів на сучасній смузі вулиця Харківська — Чорний Горб — вулиця Полунична

[80]. Ось так й виникла Нагорівка вдруге, що входила до складу Старої Безлюдівки.

Звісно, всім вам цікаво дізнатися причину такого розселення людей на голих пісках. Відповідь така: до того спонукали заходи із засаджування пустелі сосновими деревами від сучасних вулиці Удянської Набережної аж до вулиці Харківської [46]. Відновлення лісових масивів дало змогу закріпити піщаний ґрунт, і це унеможливило подальший рух дюн через дію вітру. Ось так пустеля припинила дошкуляти мешканцям, тому слободи й стали розростатися.

Також на створення захисту від опустелювання вплинув такий приклад місцевого попа І. Хіжнякова. Якщо на початку цього періоду рідко який селянин тримав у себе сад чи просто дерева у дворі, щоб була тінь, то, побачивши, як священник у 1870-х роках посадив фруктовий сад і гай диких дерев навколо церкви, безлюдівці теж стали подібне робити на своїх ділянках. І вже на початку XX ст. кожна хата двох слобід потопала в зелені молодих дерев [11]. Такі насадження теж допомогли закріпити ґрунт.

Розбудова Старої та Нової Безлюдівки, звісно, призвела до зростання чисельності населення. У 1885 році в цих двох населених пунктах разом було 2016 жителів [105, с. 20]. А у 1906 році ця кількість зросла до 3388 осіб (1730 чоловіків та 1658 жінок) [49, с. 26-29]. 1910-го тут вже мешкали 3970 безлюдівців [88; 89, с. 88; 90, с. 80].

Середня густота безлюдівського населення наприкінці XIX ст. налічувала шість осіб на двір [61, с. 148]. Усе тому, що в ті часи дорослі сини, як правило, мешкали із дружинами та дітьми при стареньких батьках, а також це пояснюється явищем багатодітності. У кожному дворі в середньому була одна житлова будівля та по три господарські. Усе це мені відомо завдяки аналізу даних про Безлюдівську громаду (разом з Хорошевим) за 1881 рік: 450 дворів, 675 житлових та 1200 нежитлових будівель [107].

Для кращої статистики 28 січня (9 лютого) 1897 року було проведено перший перепис населення Російської імперії. Так, я

не обмовився. Якщо раніше проводили облік людності, то обмежувалися певними регіонами, і ці статистичні дані цілісної картини про всю державу не давали. А цього разу підрахували всіх жителів країни станом на один день, як і має бути під час проведення перепису в правильному розумінні. Ось його підсумки:

- Стара Безлюдівка — 469 чоловіків, 437 жінок, разом 906 осіб;
- Нова Безлюдівка — 997 чоловіків, 1033 жінок, всього 2030 осіб [62, с. 247].

У матеріалах того перепису зазначено такі цікаві дані про людей: соціальний стан, вік, місце народження, релігійна належність, рідна мова, рівень вміння читати й писати, а ще головний спосіб заробітку. Дуже шкода, що переписні аркуші на безлюдівські слободи не збереглися. Але й так зрозуміло, що у відповідь на питання переписувача про мову майже всі безлюдівці назвали рідною малоруську (українську). Адже дві слободи були українськими населеними пунктами, поряд з якими починався анклав російських сіл, що тягнувся аж до Чугуєва. Видатний український

Триверстова мапа за версією 1860-х та 1910-х років. Знайдіть відмінності
Джерела ілюстрацій: [46; 126]

мовознавець О. Потебня зазначав, що росіяни с. Васищеве та українці Безлюдівки були між собою дуже пов'язані різноманітними зносинами, але їхні мови ніяк не змішувалися, і спільна говірка в жителів не утворювався [124, с. 108].

ПРОМИСЛОВІСТЬ, ТРАНСПОРТ І ЗВ'ЯЗОК

У другій пол. XIX ст. в наших слободах стався промисловий переворот, тож тут з'явилися перші фабрики. Ви можете заперечити, бо, мовляв, вони були і в попередні періоди. Наприклад, цегельний завод Буцького [111, с. 112]. Але то було лише ремісничо-мануфактурне підприємство, що ґрунтувалося на ручній праці. А промисловий переворот у тому й полягав, що з'явилися нові промислові підприємства, в яких ручну працю стала витісняти робота двигунів та складних механізмів.

У світі той переворот початково охопив підприємства, які виробляли тканини. Те саме відбулося і тут: першою фабрикою стала сукновальня, що станом на 1885 рік розташовувалася на річці Уди біля наших слобід [105, с. 20]. Там відбувалася механічна обробка вовняних тканин: через машини з парними валиками, що приводилися в дію водяним двигуном, простягалося сукно. Після такої обробки тканина ставала щільнішою.

Другою фабрикою в історії Безлюдівки стала бетонно-черепична майстерня, вперше позначена на триверстовій мапі 1910-х років [46; 112]. Вона розташовувалася трохи східніше від сучасної залізничної зупинки «Удянська». Там виготовляли бетонні кільця для колодязів та покрівлю для дахів.

Також саме в цей період наша місцевість стала осередком видобування корисних копалин. Але не піску, а торфу. У 1875 році в Черкаському болоті (нині болото Вулівка) було відкрито торф'яний кар'єр [110, с. 136; 198]. Торф — горюча порода рослинного походження, що виникла протягом тисячі років з решток трав, мохів, деревини. До речі, якщо цю породу не чіпати в болоті, то через мільйони років торф стане вугіллям.

Видобування там вели вручну — на землі ножами вирізали шматочки торфу. Задля цього було вирубано вільховий ліс, що вкривав усю сучасну Вулівку. Але кар'єр діяв недовго, адже в наступні десятиліття джерела нічого не кажуть про торфорозробки. І на початку XX ст. в тому Черкаському урочищі наші предки поробили городи, на яких вирощували здебільшого ягідні культури [82, с. 96-97].

До революції тут був телефонний зв'язок, і вперше це було зафіксовано у 1912 році [24]. Певен на 100%, що саме того року в наше поселення вперше проклали телефонний кабель, адже до Мерефи (теж волосний центр) першу лінію такого зв'язку було проведено рік раніше [25]. А де тоді міг стояти телефонний апарат? Тільки у ключових закладах — будівлі Безлюдівської волосної управи та лікарні у Васищевому. А в сільських хатах про телефон не можна було й мріяти, адже сума за користування цим новітнім благом цивілізації була шаленою. Апарат тоді не був з диском для набору номерів, а лише з важелем, який крутили, щоб з'єднатися з телефоністками. Вони і з'єднували вас на телефонній станції з потрібним абонентом. Але вночі телефоністки могли задрімати, тому в той час зателефонувати з Безлюдівки до когось було складно [24].

Традиційний поштовий зв'язок зазнав значних змін. 1868 року тут було впроваджено повітову земську пошту. Відтоді земська управа стала отримувати кореспонденцію в Харківській поштово-телеграфній конторі, а потім ці листи, газети чи журнали надходили до пункту земської поштової

Ось там була бетонно-черепична майстерня

станції, що діяв у Новій Безлюдівці [9, с. 54]. Звідти все це до адресатів доставляв писар волосної управи або його помічник. Можете уявити, щоб нині листи до поштових скриньок розносив секретар селищної ради? І я цього не уявляю. І це попри те, що писар виконував обов'язки листоноші безплатно, в межах своїх посадових обов'язків [45, с. 167, 168; 155]. Надбавку за функції поштаря тому посадовцеві не платили, хоч на початку XX ст. до безлюдівських слобід щороку надсилали понад 300 рекомендованих листів [45, с. 169]. Тому й не дивно, що в цей період часто траплялося, що листи й газети пропадали й не доходили або надходили до адресатів із запізненням [24]. Про якість роботи безплатного листоноші також свідчить те, що у 1905—1906 роках помічник волосного писаря Кузьма Журавель шахрайськими діями забирав собі грошові перекази безлюдівців, які служили в армії. Потім все це відкрилося, і хоч Кузьма відшкодував потерпілим втрачені кошти в повному обсязі, все одно потрапив у в'язницю на чотири тижні [155].

Щоб відправити лист до будь-якого куточка країни, на конверт треба було наклеїти земську марку вартістю 5 коп., а також державну марку, яка теж коштувала кілька копійок. Цікаво, що отримати листа задарма, як буває нині, було неможливо — за його вручення кожен одержувач мав сплатити земству 5 коп. (сума за наклеєну марку), інакше писар нічого не вручав. Це незвично для нашого часу, але таке правило ще в ті роки не подобалося людям. Ось так безлюдівський вчитель Микола Дашевський у вересні 1893 року отримав від когось лист із міста Валки, але відмовився приймати, написавши на конверті: «Денегъ за доставку по Земской почтѣ сего письма я не обязанъ платить, а посему возвращаю его обратно» [199]. А ось за доставку газет передплатники мали сплачувати 2 крб на рік [192].

Транспортне сполучення з усім світом все ще перебувало на низькому рівні. Якщо людина не мала коней й не бажала йти пішки, то послуги маршрутки для неї виконували карети Безлюдівської земської поштової станції. Таким транспортом часто користувалися судові слідчі, повітова поліція, жандарми, земські

посадові особи, але вони не сплачували за проїзд. А їхні часті службові поїздки перешкоджали проїзду інших пасажирів через брак місць [99, с. 59-61].

Поліпшити сполучення зі світом влада спробувала на початку 1890-х років, вирішивши прокласти повз безлюдівські слободи та Васищеве залізницю від Харкова до Балашова [30, с. 5; 43]. Наші селяни стали вимагати, щоб проєкт змінили й магістраль проклали не через лучні землі, а через піщані. Але в останній момент за наказом міністра шляхів сполучення плани відкоригували й колію вирішили будувати дуже далеко від наших земель. Тоді безлюдівці стали звертатися до керівництва залізниці, мовляв, та прокладайте рейки вже через будь-яку нашу землю, головне, щоб залізниця була біля наших слобід. Але вже було пізно. І транспортну магістраль повністю збудовано 1895 року, а найближча зупинка була більш як за 10 кілометрів від домівок наших селян [31, с. 14; 37; 43].

На міністра безлюдівці ображалися недовго, бо на початку XX ст. на наших землях назріла потреба створення швидкісної вантажної залізниці від Донбасу аж до Санкт-Петербурга. Причиною будівництва було те, що північна столиця купувала дешеве англійське вугілля, а транспортувати туди донбаське іншими залізницями було надто дорого й незручно. Проєктуванням тієї магістралі займався Ієронім Павлович Табурно, а назвали її так: «Північно-Донецька залізниця». Було створено акціонерне товариство нової залізниці, члени якого висували різні версії, де саме прокласти колію. Ідею, щоб магістраль пролягла повз наші домівки, запропонував й відстояв у численних дискусіях відомий промисловець Федір Єнакієв (той, на честь кого назвали місто на Донбасі).

Остаточно проєкт був готовий у 1908 році, й тоді ж почали будівництво, на що залучили гроші французьких інвесторів. Насипи й мости будували міцними «на віки», щоб ці споруди витримали постійний рух перевантажених товарних потягів. Спуски та підйоми робили такими, щоб через них з легкістю могли їздити потяги з 80 вагонами [27; 42; 139].

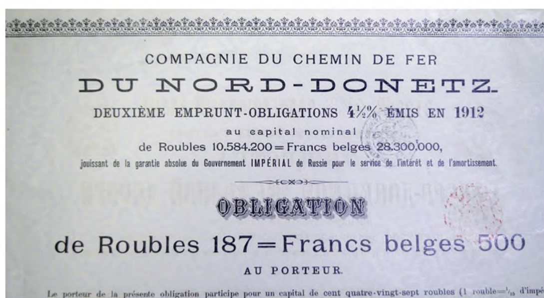
І у 1910 році на викуплених землях у проміжку між хутором Старосільським та слободою Стара Безлюдівка було збудовано колії у двох напрямках [26, с. 379; 27; 70]. Регулярний рух потягів на цій лінії від Льгова до Родакового було відкрито у 1911 році [27; 97, с. 14]. Хто міг збудувати таку довгу залізницю за такий короткий час без сучасних технологій? Звісно, каторжани. А в наш час колію такої самої довжини вільнонаймані робітники з усілякою технікою будуватимуть ціле десятиліття або більше!

Тепер, мабуть, вам спало на думку, що до революції безлюдівські селяни стали користуватися новою залізницею, щоб щодня їздити в місто на роботу? Нічого схожого! Аргументую: зупинок на тій магістралі було мало, й найближчою тоді була тільки станція «Жихор». А зупинкові пункти «Удянська» та «Безлюдівка» з'явилися лише за радянської влади [29, с. 180; 28, с. 45]. Для

Північно-Донецька залізниця в наші дні. Праворуч — казарма 1910 року побудови, де мешкав колійний обхідник

значної частини безлюдівців вирушаши зі станції «Жихор» було незручно, крім жителів Нагорівки, хуторів Покровського та Старосільського, які мали доступ до станції мостами через річку. Це по-перше. А по-друге, тоді не було регулярного розкладу пасажирських потягів, адже на залізниці з огляду на її початкове призначення щодня їздили здебільшого паровози з вантажними вагонами.

Фрагмент із французької облігації про інвестування будівництва залізниці. Світлина з інтернет-аукціону

Таблиця 2

Літній розклад приміських потягів 1914 р. на станції Жихор [33]				
Номер	**Маршрут**	**Час прибуття**	**Час відправлення**	**Примітка**
Дачний потяг № 31	Харків-Зміїв	06:35	06:37	Вагони 2 та 3 класу
Дачний потяг № 32	Зміїв-Харків	07:58	08:00	Вагони 2 та 3 класу
Дачний потяг № 33	Харків-Зміїв	14:55	14:57	Вагони 2 та 3 класу
Дачний потяг № 34	Зміїв-Харків	20:53	20:55	Вагони 2 та 3 класу

Як бачите, було неможливо щодня їздити, наприклад, на завод Гельферіх-Саде й працювати по 14 годин (до слова, й тепер така тривалість робочого часу — не рідкість). І по-третє, ви побачили, як називалися ті потяги — «дачні». Проїздом у тих вагонах постійно користувалися тільки купці, інженери, юрис-

ти, селяни та ін., що їздили до садівничих товариств «Саржина Криниця», «Васищеве». Та й тим дачникам з огляду на періодичні їхні петиції такого пасажирського графіка теж було недостатньо [34; 35].

Зате поява залізниці давала змогу безлюдівцям мати надійне і стабільне сполучення з усім світом: із цієї станції тоді можна було без пересадок доїхати до міста Ростов, що нині не можна уявити [166]. Також було зафіксовано, що місцеві люди стали залізницею вивозити молоко в Харків на продаж [167].

А для декого новий вид транспорту став зручним місцем для самогубства. Так, у жовтні 1912 року поблизу сучасної зупинки «Удянська», якої тоді ще не існувало, пасажирський потяг ледь не збив чоловіка, що йшов по рейках, озирався, але не сходив убік, коли чув сигнали машиніста. Локомотив устиг вчасно зупинитися лише за 10 метрів від людини. Чоловіка посадили на потяг, щоб на наступній станції його затримали жандарми, але на тій самій зупинці він утік. Пасажирам невідомий розповів, що хотів скоїти самогубство, бо переписав своє господарство синові й невістці, а сам лишився бідним і ні з чим [177]. Мабуть, його вигнали з дому, тому він і зважився на такий крок.

Оригінальна дореволюційна рейка з написом «Сталь С.Д.Ж.Д.». Вкопана біля будинку № 22 на вул. Незалежності

Одночасно із залізницею в нашому населеному пункті з'явилася телеграфна лінія, яка пролягала вздовж нової колії [42]. Ще наприкінці XX ст. можна було бачити дерев'яні стовпи із дротами на Удянці. Але потім все це розібрали. Так що телеграфний зв'язок тут провели трохи раніше за телефонний, але… він не призначався для листування наших селян зі світом, а тільки для

внутрішнього службового зв'язку між станціями. Тому жителі безлюдівських слобід продовжували отримувати телеграми до поштово-телеграфної контори в Харкові, а звідти їх до дверей доставляв так званий нарочний (кур'єр). У 1901 році до жінки на прізвище Гайденко нарочний привіз телеграму з Ташкента, але вона відмовилася сплатити за доставлення, тому їй нічого не вручили [76, с. 50-51; 159]. Можливо, тут ідеться про нерозділене кохання, але деталей чи подробиць ми вже ніколи не дізнаємося.

ОСВІТА І КУЛЬТУРА

Раніше в нашому населеному пункті не було жодної школи, тому майже всі безлюдівці були геть неписьменні, як, наприклад, жителі сучасного села в Нігерії чи Афганістані. А в цей період завдяки реформаторській діяльності імператора Олександра II сталися помітні зрушення проти темноти наших людей. І вони полягали в тому, що відтепер тут діти могли не лише коровам хвости крутити, а й відвідувати храм знань. Тому церква та земство тут були створили перші школи.

Але була і приватна ініціатива в навчанні дітей. У 1865 році хтось у власній хаті створив мінішколу, в якій навчалися двоє учнів [21, с. 138-139]. Мабуть, вона проіснувала зовсім недовго, бо далі про неї немає жодних відомостей. Її випускником був Данило Гаврилович Пономаренко, який згодом став головою Безлюдівської волості [80; 81, с. 101].

Загалом у другій половині XIX ст. в Новій Безлюдівці було створено ось такі навчальні заклади:

1. Земська школа, заснована у 1863 році, розташовувалася у дворі нової церкви, а саме в будинку церковного сторожа [84, с. 14]. Ви подумали, що це церковна школа? На самому початку так і було! Але через кілька років її вже підпорядкували земству [77, с. 13-14]. Від моменту створення цього навчального закладу й починає свою історію сучасний другий безлюдівський ліцей (вул. Перемоги, 177). У 1880 році школа переїхала

в нову будівлю, яку збудували на кошти сільської громади десь у центрі слободи Нова Безлюдівка [21, с. 138-139]. А в 1892 році школа, певно, згоріла, бо у жовтні 1892-го земство надало 1000 крб на спорудження для неї нової будівлі [72]. Вона розташовувалася на місці сучасного приміщення АТС (вул. Зміївська, 51-а), в ній було три класні кімнати [12, с. 157; 118, с. 19-20].

2. Церковнопарафіяльна школа при Покровській церкві, яка у 1890-х роках. Детальніше неї поговоримо у темі «Релігія» цього розділу.

Цікаво дізнатися, як діти гризли граніт науки в дореволюційний час. До прикладу, 1891/1892 навчальний рік у земській школі. Тоді там навчалися три класи, у складі яких налічувався 81 хлопчик та 11 дівчаток, разом 92 учні. З них майже всі були селянами, проте до духовного стану належала одна особа, а до міщан — вісім. Усі ці діти мали вік від 7 до 12 років [21, с. 138-139].

У школі не було проблем з навчальними матеріалами, як це ми помічали в наші роки, бо цей освітній заклад земство повною мірою забезпечувало всіма потрібними посібниками. Однак наочних матеріалів було недостатньо, бо хоч і були наявні прилади для вимірювання довжини та ваги, географічні карти, шкільні рахівниці та картини дванадесятих свят (Різдво, Благовіщення, Вознесіння тощо), але вони, звісно, не могли повністю задовольнити потреби у викладанні всіх тем навчальної програми. Школа тоді додатково передплачувала газету «Сельскій вѣстникъ» [21, с. 138-139].

Меншість учнів мешкали в радіусі трьох верст від школи, а ось більшість приходила на уроки з дальших відстаней. Навчальний день починався о 8 годині, а закінчувався о 15 годині. А навчальний рік тривав 130—140 діб, починаючись у жовтні й закінчуючись на межі березня — квітня. У зимовий час, коли бували сильні морози або хуртовини, деякі діти лишалися ночувати просто у шкільних кімнатах [21, с. 138-139]. Із предметів тут викладали читання, письмо, арифметику та співи. А у святкові дні учні показували свої вміння співати в церкві [21, с. 138-139; 77, с. 13-14]. У дітей педагог розвивав жвавість, за-

повзятливість і тямущість [21, с. 138-139]. Ой, мало не забув! Ще був предмет «Закон Божий», який викладав місцевий священник не тільки в цій, а й в інших безлюдівських школах [11; 77, с. 13-14; 84, с. 15-17]. Загалом курс навчання тут тривав три роки (а в новому столітті його збільшили до чотирьох) [21, с. 138-139; 91, с. 28-30].

У підсумку в тому навчальному 1891/92 році стали випускниками лише п'ять хлопців і одна дівчинка. Чому так? Та тому, що всі інші діти не закінчували навчання через польові роботи або нестачу одягу. І відвідуваність завжди була на дуже низькому рівні, бо учні пропускали певні дні через хворобу, погану погоду, свята, лінощі, з волі батьків та ін. [21, с. 138-139]. А більшість із тих, хто таки закінчив навчання, надалі залишилися селянами-хліборобами. Меншість ставала робітниками в місті [21, с. 138-139]. Але бували випускники, які хоч і отримали документ про здобуття освіти, знову приходили на повторний курс навчання [65, с. 36]. Певно, вони навчальну програму «дуже зрозуміли».

Під час 1916/1917 навчального року в цій земській школі працювало троє вчителів, навчалося 113 дітей, а заклад поділявся на два відділення: в одному викладання предметів відбувалося російською мовою, а в другому — українською [118, с. 19-20]. Це перший в історії Безлюдівки випадок навчання рідною для дітей мовою.

А Стара Безлюдівка довго залишалася без жодного натяку на освітні заклади. І тільки у вересні 1910 року в тій слободі земство збудувало двоповерхову школу на 240 учнів [44, с. 290; 45, с. 46; 158]. Приміщення цієї школи досі збереглося, й у ньому тепер перебуває другий безлюдівський ліцей (вул. Перемоги, 177). Хоч нині в документації навчального закладу зазначено, немов будівлю збудували 1909 року, то помилка, бо правильна дата завершення будівництва, як свідчать джерела, — 1910 рік. Школа надовго стала найбільшою будівлею нашого населеного пункту, й там місця вистачало настільки, що в кімнатах, де тепер кабінет директора, секретаря та бібліотека,

були квартири, в яких мешкали вчителі [80]. А учительська, як казали старі люди, була в закапелку над квартирами педагогів, де нині кабінет фізики на другому поверсі.

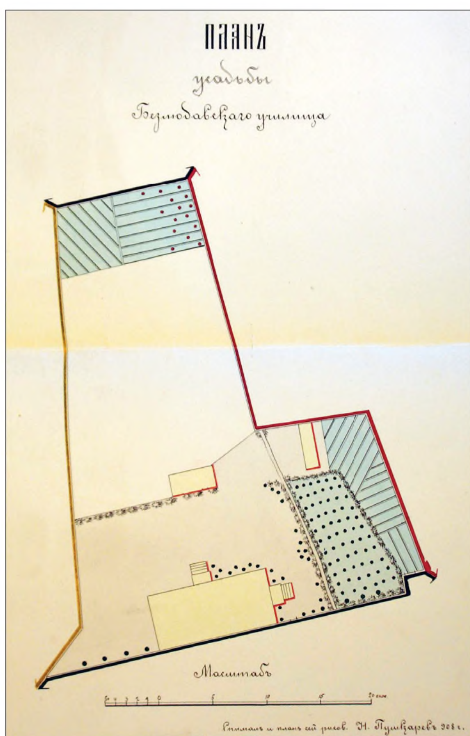
І до самої революції школа мала всього два класи, а курс навчання тривав шість років [91, с. 28-30]. Стосовно появи цієї освітньої будівлі від старожилів я наслухався безліч легенд, мовляв, школу будували козаки. Які ще козаки? Їх же нема тут ще з часів Катерини II! Зроблю щодо цього науковий внесок. Діло було так: поряд мешкав заможний селянин Федір Григорович Яременко, який мав сільське прізвисько Козак. За тогочасними мірками це куркуль, і він володів якимсь лісом біля наших слобід [194, с. 43]. У нього було четверо синів і дочка: Андрій, Михайло, Олексій, Микола та Марія [108, с. 150]. Оскільки Федір тоді обіймав посаду голови волості, він і посприяв, щоб школу збудували саме поблизу його подвір'я, а не ще десь. Ця родина й допомагала у процесі будівництва. Хати Яременків і досі стоять біля навчального закладу: в одній навчаються молодші класи, а в другій, що через дорогу від вчительського будинку (вул. Перемоги, 220), донедавна був фельдшерський пункт та майстерня телевізорів, а потім — офіс козацької організації. Ось в останній хаті мешкав той Федір Григорович. На його ж прохання біля тієї хати було збудовано невеликий підвал з того самого матеріалу, з якого споруджували школу.

Остання будівля земської школи біля церкви. Світлина 1941 року з аукціону

Як ви побачили з назв предметів, які викладали, тодішні безлюдівські навчальні заклади давали початкову освіту, а більшого обсягу знань бракувало. І навчанням було охопле-

но лише кілька дітей на дві слободи, а більшість населення залишалася поза освітою, й вони не вміли ні читати, ні писати. Бо освіта тоді не була обов'язковою. Та й не всі, хто хотів, міг здобути знання, бо у 1916 році адміністрація земської школи відмовилася прийняти на навчання 56 дітей [118, с. 19-20]. І більшість із тих, хто таки пройшов добір у школу, як ми вже побачили, освітнього курсу не закінчував. Але й за тих освітніх умов місцеві діти виявляли талант, якому позаздрили б дорослі. Наприклад, у 1899 році 13-річний безлюдівський хлопчик сконструював мініатюрну віялку [145]. Можете подивитися зображення в інтернеті й побачите, наскільки це складний пристрій.

План садиби земської школи (що була з правого боку від церкви). 1908 рік. Світлина із сайту «Откуда родом»

А якщо вас цікавить тема здобуття вищої освіти, то місцеві школи не давали шляху до вишів. Для цієї мети треба було закінчити гімназію чи реальне училище. Але для наших предків це було неможливим: по-перше, навчання в тих закладах було недешевим, а по-друге, у 1887 році міністр освіти Делянов видав «Циркуляр про кухарчиних дітей», який закрив селянам можливість вступити до гімназії чи реального училища. Тому до 1917 року не зафіксованого жодного безлюдівського селянина,

Будівля школи. 1959 рік

Хата Федора Яременка

Дореволюційний підвал Яременків. Нині вже не існує

що вибився в люди, закінчивши університет чи інститут. Еверестом для кар'єри безлюдівця, який закінчив земську чи церковну школу, могли бути тільки посади писаря, старшини, судді чи громадського уповноваженого у волосних управах [21, с. 138].

Деякі селяни це розуміли, проте прагнули дітям дати високу освіту, тому віддавали їх на навчання до репетиторів. Так само Іван Т. у 1894 році відправив свою 13-річну доньку на три роки навчатися до майстрині модного жіночого одягу в Харкові. Було укладено договір, щоб за цей час дівчина мешкала в педагога, а та була зобов'язана подбати, щоб учениця відбула у неї весь термін навчання. Але дівчинка на третьому році захопилась естрадною кар'єрою й перервала освітній курс, пішовши працювати співачкою в хорі, що діяв в одному з міських парків [175].

Мушу сказати, що хоч би як влада старалася підвищити освітній рівень населення в цей період, на зборах безлюдівських селян, які відбулися 30 червня (13 липня) 1906 року, з 258 присутніх вміли читати й писати лише 55 осіб [20, с. 16]. Небагато...

Від самого заснування населеного пункту тут не було жодного натяку про публічну бібліотеку. Та й для кого її створювати? Ми ж знаємо, що протягом століть майже все безлюдівське населення зовсім не вміло читати.

Але наприкінці XIX ст., коли тут вже значний час діяла школа, письменних людей тут додалося, тому потреба у створенні бібліотеки дедалі більше зростала. Ще у 1892 році вчитель земської школи Микола Павлович Дашевський писав: *«Необходимость библіотеки часто и наглядно сказывается въ Безлюдовскомъ обществѣ такъ: въ мое короткое пребываніе въ Безлюдовскомъ училищѣ весьма нерѣдко являлись и являются ко мнѣ не только ученики, но и взрослые грамотные и просятъ что-нибудь почитать; что только у меня было подходящаго — все перечитано ими, каждый номеръ «Сельскаго вѣстника» многіе съ охотой перечитываютъ. Многіе, прочитавъ данную книжечку, передаютъ потомъ мнѣ впечатлѣнія прочитаннаго и при этомъ каждый по-своему высказываетъ свое мнѣніе, откуда я замѣчаю, что чтеніе не проходитъ безслѣдно. Особой же практической пользы чтенія въ опредѣленной формѣ я за такое короткое время не могу указать; но что чтеніе книгъ составляетъ насущную и полезную потребность многихъ крестьянъ, несомнѣнно, и учрежденіе библіотеки при училищѣ имѣло-бы не послѣднее значеніе»* [21].

І через кілька років невеликі зрушення все-таки сталися: 27 березня (8 квітня) 1898 р. у слободі Нова Безлюдівка було відкрито чайну-читальню [77, с. 47]. Це був заклад харчування з невеликою бібліотекою, де можна було прочитати книжки й пресу, сидячи за столом з кухликом чаю, що коштував всього 3 копійки. Люди оцінили новинку — в подальший час відвідувачів чайної не бракувало. Цей заклад відкрив Харківський комітет народної тверезості

Револьвер — найкращий друг безлюдівця у цей період [170; 178; 186]

для боротьби із вживанням алкогольних напоїв. Адже центр Нової Безлюдівки вже тоді був місцем скупчення п'яниць через наявність там шинку [21, с. 138; 130]. Чайна розташовувалася на місці сучасної будівлі № 63 на вул. Зміївській й діяла аж до другої половини XX ст., але до кінця її існування вона припинила бути суто безалкогольним закладом, бо втратила початкову концепцію.

А 20 січня (2 лютого) 1902 року довгоочікувана мрія багатьох безлюдівців таки здійснилася: в Новій Безлюдівці земство відкрило народну бібліотеку. Протягом першого року існування в неї було завезено 717 примірників книжок й записалося аж 253 читачі [77, с. 49].

У подальші роки з'явилися ще книгозбірні:

- найперша шкільна бібліотека, відкрита у 1908 році в будівлі земської школи. Цікаво, що вона розташовувалася в учнівському гардеробі [44, с. 283; 113, с. 63];
- старобезлюдівська шкільна бібліотека, яку створили у 1911 році в будівлі новозбудованого освітнього закладу [44, с. 287; 75, с. 12];
- бібліотека, відкрита у 1914 чи 1915 р. при новоствореному безлюдівському сільськогосподарському товаристві. Також при тій організації були плани відкрити сільгоспмузей [140, с. 515; 142]. Певно, що цю ідею таки було втілено.

Стара та Нова Безлюдівки не були останнім місцем стосовно поширення української пісенної творчості. Адже всі народні пісні тут активно виконували лірника — народні співці та музиканти, які супроводжували спів грою на колісній лірі. У їхньому репертуарі були історичні пісні й думи, церковні канти і псалми, а також українські народні пісні, передусім жартівливі й сатиричні. На початку XX ст. на Зміївському шляху в слободі Нова Безлюдівка мешкав один з таких лірників Марко Юрченко, який активно кобзарював та входив до складу Харківської

лірницької школи. І він продовжував свою діяльність навіть після приходу радянської влади [39; 40, с. 131].

Життя в селян не було нудним, бо тут періодично відбувалися святкові заходи. Так, у серпні 1912 року тут було відзначено перемогу у війні з Наполеоном. Тоді проведено народні читання в супроводі світлових картин, а також було роздано брошури про ту війну [180]. Що це за картини? Ідеться про показ діафільмів на полотні через проєктор. Так, і тоді вже були ці технології.

Вищезгадані старання з культурного розвитку обходили більшість населення. Бо як і тоді, так і тепер безлюдівському населенню все те не було цікавим. Молоді розважалася тим, що цілими юрбами блукали вулицями й бешкетували, кричали, шуміли, стріляли з револьверів (це не нагадує вам Америку?), носили на палицях запалені свічки, а в темний час доби підпалювали селянські хати задля помсти чи грабунку майна. Місцева поліція проти цього явища нічого не робила [173].

Також молодь наприкінці дня сходилася на вечорниці. Але такі збори з давніми українськими традиціями не мали нічого спільного. Бо в реальності це були посиденьки, на яких молодь проводила час з розпиванням алкогольних напоїв та грою в азартні ігри [32]. У сучасному розумінні це вписка. Ще й тоді багатьом це явище не подобалося, як і нині знайдеться чимало тих, хто виступає проти дискотек. У пресі за 1914 рік згадано, що епідемія тифу в Старій та Новій Безлюдівці тривала з 1907 року, й причиною тієї нелегкої недуги місцевий священник І. Гораїн назвав вечорниці, бо вважав, що саме на тих пиятиках інфекція ширилася від хворих до здорових. Тому Безлюдівське санітарне попечительство звернулося до губернатора, щоб він заборонив вечорниці [32]. Нам не відомо, яким було рішенням губернатора, але ті посиденьки так і не викорінили.

Та куди там було до знань чи книжок? За статистикою, у 1913 році всі безлюдівці випивали за тиждень загалом 80 відер алкоголю, а за місяць — 300—320 відер. Таким чином, за рік люди тут пропивали 30—35 тис. крб [150]. І через рік цар Микола II заборонив продаж алкогольних напоїв. Заборона була чинною протягом усієї Першої світової війни.

ЗАМОЖНІ ЖИТЕЛІ

У минулому люди називали багатих й впливових жителів словом пан. І панами могли бути особи з різних суспільних станів: 1) дворянин; 2) чиновник 3) купець; 4) просто заможна людина. Дворяни в цей період, якщо не брати до уваги сусідні хутори, в наших слободах уже не мешкали [55, с. 17]. Переконаний, що на відсутність дворянських маєтків вплинув наступ піщаних дюн. Та що там дворяни? Просто дач чиновників теж не було зафіксовано у Старій чи Новій Безлюдівці.

А на зламі XIX—XX ст. в Покровському хуторі зафіксовано дачу Івана Синицина, від прізвища якого походить назва сучасного урочища [23, с. 141; 60, с. 15]. Біля того маєтку, як згадували старожили з Нагорівки, через річку Уди пролягали Іванові мости. Хоча раніше, ще у 1870-х роках, та дача належала Т.П. Голяховській (у дівоцтві Карповій) [123].

Ким був той Синицин? Це не дворянин, бо його прізвища нема у списках дворян губернії. То був купець, який на Покровському хуторі мав дачу для відпочинку, підсобне господарство у вигляді плантації суниці, а в місті, як пам'ятали старожили, тримав готель — «постоялий двір». У наш час у тому урочищі є два квадратні озера, що лежать упритул одне до одного. Ті водойми й викопав Синицин. Як бачимо, це він зробив для того, щоб поливати свої ягоди. У підсумку його заходи виправдалися: 1905 року всюди був неврожай на суницю, але на 1,6 га його землі було вирощено аж 2,7 тонни [102, с. 3].

На тому самому Покровському хуторі у 1895 році було знайдено три глиняні глечики [60, с. 15]. Із тієї знахідки й почалася історія археологічних досліджень на території Безлюдівки. І надалі виявилося, що урочище Синичине дуже багате на пам'ятки життєдіяльності давніх людей.

А на Старосільському хуторі стояла дача лікаря Олексія Попова [69, с. 320]. Він був хірургом, що лікував внутрішні хвороби, періодично їздив на свою дачу, де відпочивав після важких трудових буднів. Його будинок зберігся й досі за адресою: вул. Удян-

ська набережна, 48. Там, де була його земля, на лівому березі річки Уди, між сучасним автомобільним і залізничним мостами досі є Панське урочище [20; 22]. Окрім нього, на тому хуторі мешкав заможний чоловік Мойсей Покрас. Ви вже здогадалися, якої він був національності, й ваші припущення не помилкові. Цей чоловік у 1915 році придбав 15 десятин городньої землі, а ще в якийсь рік — 5 десятин лісу (тому бір біля залізничної зупинки «Удянська» називається Панським). На цій землі Покрас відкрив миловарний завод. У його господарстві були чотири унікальні корови німецької породи, а також не менш цікаві коні, й про цю худобу ходили заздрісні розмови по всій окрузі [55, с. 17; 58].

Але то не все, бо ось ще які фазенди можновладців вдалося виявити. На полях біля Нової Безлюдівки Мельгунов та Любов Петрівна Катишева мали земельні володіння. Тому урочища східніше від сучасної вулиці Федора Блудова й досі

Одне з озер Синицина

Хата Покраса
(вул. Перемоги, 308)

Дача лікаря Попова
(вул. Удянська набережна, 48)

Берізки на Каташевому болоті
Знімок з вікна потяга

мають такі назви: Мильгунове й Каташеве [59; 191, с. 31]. А в дубовому Барвенковому гаї, через який нині протікає річка Студенок, В.М. Данилевська мала дачу, яку здавала в оренду як будинок відпочинку [56]. Також біля наших поселень володів землею купець І.О. Ващенко, на ній був сосновий ліс. Тепер ви знаєте, від чого походить назва того сучасного бору [168; 169]. Було ще й землеволодіння купця Гаузе десь північніше від безлюдівських слобід, але локалізувати його ще не вдалося [30, с. 1].

Закінчимо про можновладців, а тепер треба згадати про куркулів, яких в наших слободах налічувалося аж два десятки [58]. Хто це такі? Заможні селяни, що розбагатіли через швидку майнову диференціацію населення після реформ 1860-х років. Хоч нещодавно ці люди були звичайними державними селянами, як і всі навколо. Наприклад, на зламі XIX—XX ст. відомими куркулями тут були такі особи:

- І.А. Черкасов. Володів нинішнім урочищем Вулівка, яке, як ви знаєте, використовував для потреб мисливства [153].

- Іван Михайлович Передільський. Певний час в роки Першої світової війни був старшиною волості. Із 1914 року очолював Безлюдівське сільськогосподарське товариство [140, с. 515]. Його хати й досі збереглися біля світлофора на перехресті Зміївського шосе та вул. Кооперативної, в одній з яких у другій пол. XX ст. працювали шкільні класи.
- Микола Богданов. У 1890-х роках орендував у Новій Безлюдівці будинок у Передільського, в якому тримав «постоялий двір» [154].
- Денис Назарович Коц. У якомусь лісі біля наших слобід мав комфортабельні дві дачі, які здавав в оренду [174].
- Наум Іванович Горобець. Теж був головою волості. Виготовляв високоякісні мед та виноград, які було відзначено на кустарній виставці Харківського земства 11 (24) вересня 1907 року [73]. Також займався продажем мануфактурних товарів [196, с. 4772].

НОВА ЦЕРКОВНА БУДІВЛЯ

У попередні часи, як вам відомо, будівлі безлюдівської церкви завжди робили з дерева. А цього разу церковники та парафіяни вирішили збудувати храм із цегли. І для цього селяни жертвували особисті кошти [78, с. 53]. Проєкт розробив архітектор Ф.І. Данилов, а саме будівництво здійснювали в полі на початку сл. Нова Безлюдівка [11; 131]. І лише у 1861 році спорудження храму було завершено [78, с. 53]. Ця будівля існує й досі.

Але це не все! Спершу не було дзвіниці. І аж у жовтні 1868 року було вирішено її спорудити. Цеглу було невигідно закуповувати, тому обрали дешевий варіант — біля церкви відкрили цегельний завод. Уся продукція йшла за призначенням, а надлишки продавали, щоб придбати інші матеріали, необхідні для будівництва [83]. І станом на 1871 рік дзвіницю було повністю збудовано [193, с. 1 зв.]

Активним будівельником церкви був церковний староста Архип Микитович Пономаренко, що 22 травня (3 червня) 1869 року став одним із членів тимчасового комітету з будівництва дзвіниці [84, с. 15-17; 151]. На її спорудження він пожертвував аж 1000 крб [83]. Через цю діяльність він і завершив життя, бо навіть до наших часів дійшли легенди, що під час будівництва дзвіниці Архип упав з висоти й загинув, тому його було поховано біля південних воріт храму. Надалі мені треба встановити точну дату його смерті, щоб була змога відновити табличку з іменем на тій безіменній могилі.

Схема, звідки й куди переїхала церква через те будівництво

Нинішня кам'яна будівля Покровської церкви з'явилася саме в часи, коли священником був Олександр Павлович Курасовський,

але від 1867 року ту посаду надовго обійняв Іван Георгійович Хіжняков [84, с. 15-17; 148]. А з 11 (23) вересня 1896 року священником тут став Іван Васильович Підлуцький, який прослужив недовго. І він не звільнився сам, бо йому допомогли піти: у серпні 1900 року він написав необґрунтований наклеп на місцеву вчительку Марію Миколаївну Петіну. Через це почався довгий судовий процес, й у червні 1901 року суд постановив відправити наклепника у в'язницю на сім днів [84, с. 18-19; 176]. Тому з 26 листопада (9 грудня) 1900 року священником тут став Іван Захарович Гораїн [78, с. 53].

Праворуч — могила Архипа Пономаренка, будівельника церкви

Це був найяскравіший священник за всю історію храму: активний публіцист, часто публікував статті на релігійні теми в місцевому церковному журналі «Вѣра и разум», а також займався вирішенням справ і розв'язанням проблем наших слобід. А одного разу навіть видав брошуру про історію харківської Воскресенської церкви [120, с. 201].

Проте із церковників цього періоду не менш цікавою персоною був Іван Олексійович Попов, біографія якого заслуговує окремого розгляду. Спочатку він був на посаді диякона з 1888 року, але у квітні 1889 року за «разные неблаговидные поступки» його відправили в іншу церкву в губернії на посаду псаломника, змилувавшись над ним через те, що в нього велика родина. Там він теж не відзначився доброю поведінкою, тому його переводили із церкви до церкви, періодично відсилали на перевиховання в Ряснянський монастир, і врешті-решт

28 квітня (11 травня) 1904 року його повернули в безлюдівську церкву теж на посаду псаломника. Але попередні настанови нічого не дали, і Попов продовжував робити ті самі вчинки: ставився до священника з неповагою, вів нетверезий спосіб життя, а одного разу самочинно провів обряд хрещення доньки Петра Кузнецова. На цей раз у консисторії терпець урвався, і 18 листопада (1 грудня) 1906 року його назавжди вигнали з церковної сфери [49, с. 30]. Проте йому призначили церковну пенсію, й в подальші роки він отримував 84 крб на рік [116].

Про матеріальну та фінансову забезпеченість церковників свідчать такі факти. У 1874 році для проживання священника Хіжнякова було придбано хату за церквою (в роки СРСР в тій будівлі була амбулаторія) [84, с. 14]. Далі будинок переходив у спадок від священника до священника, й вони не сплачували комірне. Диякон мешкав у громадському будинку й теж нічого не сплачував, а псаломник орендував хату в якогось селянина, але всю суму оренди компенсувала церква [19, с. 82; 78, с. 53].

Сама ж безлюдівська церква у 1900-х роках мала 42 гектари землі [19, с. 82; 76, с. 50-51]. Весь вирощений урожай з тієї площі йшов на вжиток церковників. А під час кожної літургії парафіяни клали грошові пожертвування в металеві банки з отвором для монет та замком (їх називали кружками). І в підсумку церква отримувала шалену суму пожертвувань, що в середньому за рік становила 1850 карбованців [76, с. 50-51].

До складу парафії безюдівської церкви продовжували входити пономаренківські хутори, що були у складі Харківської волості [76, с. 50-51]. Як згадували старожили, ті їхні мешканці через значну відстань приходили на церковні літургії нерегулярно. Загалом чисельність парафіян, приписаних до Покровської церкви, у 1904 році становила 2154 чоловіки і 2061 жінка, всього 4215 осіб [19, с. 82].

Для освіти в дусі віри 28 липня (9 серпня) 1894 року з ініціативи єпархії було організовано церковнопарафіяльну школу. Її розташували в церковному дворі, в тій самій будівлі церковного сторожа, де колись працювала земська школа [84,

с. 14; 149]. Навчальний заклад був на балансі церкви, але водночас підпорядковувався повітовому відділу освіти. Усього там був один клас, а курс навчання тривав три роки [78, с. 53; 91, с. 28-30]. Там викладали: закон Божий, церковні співи, письмо, арифметику, читання, а також додаткові предмети з городництва й садівництва у вигляді практичних робіт на місцевості [66, с. 86-87]. Також при школі діяв хор, на який церква щороку витрачала 120 крб [41; 78, с. 53]. Викладачами були священники та диякони [19, с. 82; 78, с. 53].

Цікаво, що на початку XX століття в безлюдівських слободах було аж дві каплиці [49, с. 26-28]. Одну ви вже знаєте з матеріалів першого тому (нагадую: на початку сучасної вулиці Огородньої), а про другу я ніколи не чув. Хоча… Кузьма Володимирович Коваленко щось розповідав про церкву на Нагорівці біля кладовища. Ото, як бачимо, про неї і йшлося.

На межі XIX—XX ст. на території Старої та Нової Безлюдівки налічувалося вже п'ять кладовищ. Чотири з них були обнесені огорожею, а одне обкопане канавою [49, с. 26-29]. Визначу, про які йдеться:

- нове Підборівське кладовище [46];
- старе кладовище на Підборівці (на місці магазину біля будинку № 169 на вул. Чайковського) [195];
- кладовище на місці сучасного Садового провулка [46];
- кладовище на місці сучасної Озерної вулиці;
- Нагорівське кладовище.

Джерела розділу:

1. Розвиток слободи Безлюдівка у 1901—1914 рр. / В. Кисиленко // Зб. Наук. праць студентів і магістрантів історичного факультету. — Х.: ПФ «Антіква», 2010. — Вип. 1.
2. Помогите погорельцам / И. Гораин // Южный Край. — 1913. — 19 апреля.
3. Большой пожар в слободе Безлюдовке // Южный край. — 1913. — 10 апреля.
4. Проишествия // Харьковские губернские ведомости. — 1913. — 11 апреля.
5. Харьковский календарь на 1897 год. — Х., 1897.

6. Харьковский календарь на 1906 год. — Х., 1906.
7. Харьковский календарь на 1896 год. — Х., 1896.
8. Харьковский календарь на 1914 год. — Х., 1914.
9. Харьковский календарь на 1915 год. — Х., 1915.
10. Харьковский календарь на 1917 год. — Х., 1917.
11. Протоиерей И.Г.Хижняков // Харьковские губернские ведомости. — 1901. — 15 ноября.
12. Розвиток слободи Безлюдівка у XIX ст. / В.Ю. Кисиленко // Зб. Наук. праць ХНПУ ім. Г.С.Сковороди. Серія «Історія та географія». — Х., 2010. — Вип. 38.
13. Журналы очередного земского собрания Харьковского уезда, бывшего в сентябре и октябре 1872 года. — Х., 1873.
14. Невідома Безлюдівка / В.Кисиленко // Український простір. — 2009. — 1—14 липня.
15. Труды двенадцатого археологического съезда в Харькове. Т.1 — М., 1905.
16. Россия. Полное географическое описание нашего Отечесва / под ред. В.П. Семенова. Т.7. — СПб., 1903.
17. Очередное земское собрание Харьковского уезда // Харьковские губернские ведомости. — 1904. — 26 октября.
18. Корреспонденции // Харьковские губернские ведомости. — 1907. — 10 ноября.
19. Справочная книга для Харьковской епархии / Составил Иван Самойлович. — Х., 1904.
20. ДАХО — Ф. 25. — Оп. 13. — Спр. 767.
21. ДАХО — Ф. 304. — Оп. 1, — Спр. 248.
22. «Панська хата» в Безлюдівці // Трибуна трудящих. — 2015. — 23 травня.
23. Материалы для описания русских рек и истории улучшения их судоходных условий. Вып. 23: Изыскания реки Северного Донца 1904—1908 гг. и проект устройства водного пути от Харькова и Белгорода до впадения Донца в Дон. Планы реки Донца с показанием расположения сооружений. — 1910.
24. Кто виноват? // Утро. — 1912. — 18 мая.
25. Телефон Харьков-Мерефа [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.starosti.com.ua/starosti/news/1590
26. Енциклопедія сучасної України. Т. 2. — К., 2003.
27. Ход Донбасс — Санкт-Петербург [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://infodon.org.ua/donbass-photo/khod-donbass-sankt-peterburg
28. Железнодорожные станции СССР. Справочник. Т. 1. — М.: Транспорт, 1981.
29. Железнодорожные станции СССР. Справочник. Т. 2 — М.: Транспорт, 1981.

30. ДАХО — Ф. 25. — Оп. 32. — Спр. 210.

31. Нариси історії техніки та природознавства / Відп. ред. К.К. Хрєнов. Вип. 2. — К.: Вид-во АН УРСР. — 1962.

32. Против вечерниц // Южный край. — 1914. — 23 марта.

33. Северо-Донецкая железная дорога // Утро. — 1914. — 15 мая.

34. Дачные удобства // Южный край. — 1913. — 11 августа.

35. Дачные поезда на Северо-Донецкой железной дороге // Южный край. — 1914. — 14 мая.

36. Слобода Липці та Липецька волость Харківського повіту на шпальтах газети «Южный Край» (1880—1919 рр.): зб. матеріалів / Уклад., вступ. ст., покажчики А.М. Домановський, М.Є. Домановська. — Х.: Майдан, 2019.

37. Местная хроника // Южный край. — 1894. — 24 мая.

38. Слобода Липці та Липецька волость Харківського повіту на шпальтах газети «Утро» (1906—1916 рр.): зб. матеріалів / Уклад., вступ. ст., покажчики А.М. Домановський, М.Є. Домановська. — Х.: Майдан, 2020.

39. Харківський кобзарський цех [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://web.archive.org/web/20120221015811/http://kobzarstvo.com/Personalities.aspx

40. Кобзари и лирники Харьковской губернии / Крист Е. // Тр. Харьков. предварит. съезда. Т. 2, ч. 2. — Х., 1902.

41. Отчетъ Епархіальнаго Наблюдателя о состояніи церковно-приходскихъ школъ и школъ грамоты Харьковской епархіи по учебно-воспитательной части за 1897/в учебный годъ // Листок для Харьковской епархии при богословско-философском журнале «Вера и разум». — 1899. — 15 октября.

42. Северо-Донецкая железная дорога «первого формирования» [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://dcb80.livejournal.com/9703.html

43. Соединенная товарная станция в Харькове железных дорог Балашовской и Харьково-Николаевской // Южный край. — 1894. — 2 апреля.

44. Доклады Харьковской Уездной Земской Управы очередному земскому собранию 1909 года. — Х., 1909.

45. Доклады Харьковской Уездной Земской Управы очередному земскому собранию 1910 года. — Х., 1910.

46. Трехверстовая карта Харьковской губернии. Военно-топографическая карта. 1920 год [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://maps.mapywig.org/m/Russian_and_Soviet_maps/series/126K/VTK_Ryad_XXIII_List_14_1920.jpg

47. Безлюдівка: від бронзи до атома // Трибуна трудящих. — 2004. — 23 жовтня.

48. Пожары в деревнях // Южный край. — Южный Край. — 1905. — 1 августа.

49. ДАХО — Ф. 40. — Оп. 110. — Спр. 1826.

50. Жертвы войны // Южный край. — 1905. — 11 сентября.

51. Жертвы войны // Южный край. — 1905. — 15 сентября.
52. Жертвы войны // Южный край. — 1905. — 16 сентября.
53. Жертвы войны // Южный край. — 1905. — 17 сентября.
54. На Красный Крест // Южный край. — 1904. — 31 октября.
55. ДАХО — Ф. Р. 92. — Оп. 2. — Спр. 5.
56. Реклама // Южный край. – 1897. — 8 апреля.
57. О медицинских пиявках в средних губерния России // Труды императорского вольного экономического общества. Т. 1. — 1858.
58. Кто поручители? // Харьковский рабочий. — 1935. — 16 сентября.
59. Вивчення місцевих гідронімів шкільними краєнавцями (на прикладі водойм смт Безлюдівка) / Кисиленко В.Ю. // Географія та економіка в рідній школі. — 2014. — № 4.
60. Археологическая карта Харьковской губернии с объяснительным текстом / Багалей Д. И. — М.: т-во тип. А.И. Мамонтова, 1906.
61. Доклад в Харьковскую уездную земскую управу о кустарных промыслах по Харьковскому уезду. — Х., 1891.
62. Населенные места Российской империи в 500 и более жителей с указанием всего наличного в них населения и числа жителей преобладающих вероисповеданий, по даным первой всеобщей переписи населения 1897 г. — СПб, 1905.
63. Об антропологических исследованиях и измерениях в Харьковском и Валковском уездах // Русскій антропологическій журнал. — 1900. — № 2.
64. Отчет Харьковской уездной земской управы за 1906 год. — Х., 1907.
65. Начальное народное образование в Харьковской губернии. Сост. Фомин П. — Х., 1899.
66. Отчет Харьковского Епархиального наблюдателя школ церковно-приходских и грамоты Харьковской епархии в учебно-воспитательном отношении за 1898—1899 года. — Х., 1900.
67. Харьковский сборник. Литературно-научное приложение к «Харьковскому календарю» на 1889 г. / Под. ред. Касперова В.И. Предисловие Романовского В. — Х.: Сага, 2010.
68. Сборник статистических материалов по вопросам организации крестьянского хозяйства Украины и смежных губерний (по материалам Харьковского областного сельско-хозяйственного союза кооперативов) — под ред. А.Н. Челинцева. — Одесса, 1921.
69. Российский медицинский список… [Текст]: списки врачей, ветеринаров, зубных врачей, фармацевтов и аптек по сведениям к 15 марта 1909 г. — Петроград: Упр. гл. врачебного инспектора М-ва внутренних дел. — 1909.
70. Нажива на крестьянской темноте // Утро. — 1910. — 29 августа.
71. Материалы по землевладению и земледелию Харьковской губернии. Т. 1. Крестьянские общества. Отдел 2-й — земледелие, скотоводство и платежи. — Х., 1884.

72. Очередное земское собрание Харьковского уезда // Южный край. — 1892. — 27 октября.
73. Кустарная выставка // Южный край. — 1907. — 11 сентября.
74. Юбилей народной учительницы // Харьковские губернские ведомости. — 1900. — 7 октября.
75. Народные библиотеки Харьковской губернии за 1912 год. Статистический обзор. — Х., 1914.
76. Справочная книга Харьковской епархии / [сост. И. Самойлович]. — Х., 1908.
77. Харківський район: зб. архівних документів і матеріалів / гол.ред. Б.К. Мигаль. — Х.: Фоліо, 1996. — Т. 3.
78. Харківський район: зб. архівних документів і матеріалів / гол.ред. Б.К. Мигаль — Х.: Фоліо, 1994. — Т. 1.
79. Харьковский календарь на 1881 год. — Х., 1881.
80. Матеріали Безлюдівського краєзнавчого музею.
81. Харьковский календарь на 1898 год. — Х., 1898. — 494 с.
82. Харківський район: зб. архівних документів і матеріалів / гол.ред. Б.К. Мигаль. — Х.: Фоліо, 1995. — Т. 2.
83. Приходские попечительства // Харьковские епархиальные ведомости. — 1868. — 15 октября.
84. Свято-Покровський храм селища Безлюдівка. Історія храму. Сучасне життя громади. До 150-річчя Свято-Покровського храму / К.Ю. Яковенко та ін. — Харків, 2011.
85. Розвиток слободи Безлюдівка у 1914—1920 рр. / В.Ю. Кисиленко // Зб. наук. праць ХНПУ ім. Г.С.Сковороди. Серія «Історія та географія». — Х.: Колегіум, 2012. — Вип. 43.
86. Харьковский календарь на 1901 год: (Год двадцать девятый) / Изд. Харьк. губерн. стат. ком. под ред. В.В.Иванова. — Х., 1901.
87. Спеціальна карта європейської росії Стрельбицького. 1871 р. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.etomesto.com/map-karta-strelbickogo/
88. Харьковский календарь на 1910 год. — Х., 1909.
89. Харьковский календарь на 1911 год. — Х., 1910.
90. Харьковский календарь на 1913 год. — Х., 1912.
91. Список учебных заведений Харьковской губернии на 20 декабря 1914 года. — Х., 1916.
92. Список населенных мест по сведениям 1864 года. Т. XLVI: Харьковская губерния / Обработан Н. Штиглицом. Издан Центральным статистическим комитетом Министерства внутренних дел. — СПб., 1869.
93. Список волостей и селений Харьковской губернии / Составлен санитарным бюро в 1909 году. — Х., 1909.
94. П.П. Семёнов-Тян-Шанский. Географическо-статистический сло-

варь Российской Империи. — СПб, 1863. — Т. 1.
95. Харьковский календарь на 1884 год. — Х., 1883.
96. Памятная книжка Харьковской губернии на 1863 год. — Х., 1863.
97. Нариси історії техніки та природознавства / Відп. ред. К.К. Хрєнов. Вип. 3. — К.: Вид-во АН УРСР, 1963.
98. Харьковский календарь на 1900 год. — Х., 1900.
99. Перечень докладов Харьковской губернской земской управы, представляемых XXXII очередному земскому собранию Харьковской губернии 1896 года. — Х., 1896.
100. О выдаче крестьянам данных… // Журнал Харьковского губернского по крестьянским делам присутствия. — 1863. — 19 ноября.
101. Когда же будет больница? // Харьковский пролетарий. — 1925. — 13 августа.
102. Лысанюк В.Г. Земляника. — К.: Вища школа. — 1990.
103. Клубниководство // Южный край. — 1909. — 22 листопада.
104. ЦДІАК — Ф. 336. — Оп. 1. — Спр. 964.
105. Волости и важнейшие селения Европейской России. Вып. 3: Губернии Малороссийские и Юго-Западные: Харьковская, Полтавская, Черниговская, Киевская, Волынская, Подольская / Издание Центрального статистического комитета. — СПб.,1885.
106. Харьковский календарь на 1886 год. — Х., 1885.
107. Материалы по статистике землевладения и земледелия в Харьковской губернии. Вып. I. — Х., 1881.
108. ДАХО — Ф. 40. — Оп. 110. — Спр. 917.
109. Памятная книжка Харьковской губернии на 1864 год. — Х., 1864.
110. Харьковский календарь на 1877 год. — Х., 1877.
111. Історія Безлюдівки. Том I / В. Кисиленко. — Житомир: Вид.: Євенок О.О., 2021.
112. ДАХО — Ф.Р. — 185. — Оп. 1. — Спр. 933.
113. ДАХО — Ф.Р. — 103. — Оп. 1. — Спр. 46.
114. Российская Еврейская Энциклопедия [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://www.rujen.ru/index.php/%D0%91%D0%95%D0%97%D0%9B%D0%AE%D0%94%D0%9E%D0%92%D0%9A%D0%90
115. Харьковский календарь на 1876 год. — Х., 1876.
116. В истекшем 1910 году выдана эмеритальная пенсия следующим лицам // Вера и разум. — 1911. — № 15.
117. Титов Ф.И. Макарий (Булгаков), митрополит. Московский и Коломенский. Историко-биографический очерк. Т. II. — К., 1903.
118. ДАХО — Ф. 304. — Оп. 1. — Спр. 3059.
119. Харьковский календарь на 1880 год. — Х., 1880.
120. Багалей Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655-го по 1905-й год): Историческая монография. Т. 1:

XVII—XVIII века. — Х., 1905.
121. Переселение крестьян из 1908 гг. по данным Харьковской губернии. Вып. III. Переселение за 1904 Челябинской регистрации. — Х.: Печатное дело, 1910.
122. Труды Ботанического сада Императорского Юрьевского университета / под ред. Н.И. Кузнецова. Т. 10. — Юрьев: Типография К. Маттисена, 1910.
123. Протокол №4 заседания Общества испытателей природы при Императорском Харьковском университете 4 апреля 1870 г. // Протоколы заседаний Общества испытателей природы при Императорском Харьковском университете в первое полугодие 1870 года. — Х: Тип. К.П. Счасни, 1870.
124. Булаховський Л.А. Питання походження української мови. — К.: Вид-во АН УРСР, 1956.
125. Харьковский календарь на 1885 год. — Х., 1884.
126. Трехверстовка Харьковской губернии. Военно-топографическая карта. 1863 год [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://etomesto.com/map-ukraine_trehverstka-kharkov/
127. Михайлюк О.Г. Більшовики України в боротьбі за селянство (1905 — лютий 1917 рр.). — Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1967.
128. Ширяев Г.И. Материалы для флоры Харьковской губернии. — Х., 1913.
129. Наливайко П.Н. Список дикорастущих и одичалых цветковых и высших споровых растений, собранных в г. Харькове и его окрестностях в 1891—97 гг. — Х., 1898.
130. Харьковский комитет о народной трезвости // Трудовая помощь. — 1899. — № 8.
131. Архитектор Фёдор Иванович Данилов [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.otkudarodom.ua/ru/danilov-f-i
132. Список адресов беженцев / Всерос. земский и гор. союзы, Отд. по устройству беженцев, Центр. справ. Бюро. Вып. 1. Ч. 1: А—И. — М.: Земля, 1916.
133. Ведомость справок о судимости за 1913 год / М-во юстиции. Книга девятая. — СПб: Сенатская типография, 1913.
134. Ведомость справок о судимости. Списки осужденных в 1896 году / М-во юстиции. Книга десятая. Ч. 1. — СПб.: Типография Сената, 1897.
135. Ведомость справок о судимости за 1901 год / М-во юстиции. Книга первая. — Ч. 1. — СПб.: Сенатская типография, 1901.
136. Ведомость справок о судимости за 1914 год / М-во юстиции. Книга вторая. — СПб.: Сенатская типография, 1914.
137. Ведомость справок о судимости за 1903 год / М-во юстиции. Книга вторая — СПб.: Сенатская типография, 1903.
138. Материалы для статистики России. Город Харьков // Журнал министерства внутренних дел. — 1857. — февраль.

139. Северо-Донецкая жел. дор. // Железнодорожник. — 1908. — 21 июля.

140. Справочные сведения о сельскохозяйственных обществах по данным на 1915 год / Справочно-Издательское Бюро при Департаменте Земледелия; Ред. Морачевский В.В. — Петроград: Типография В.Киршбаума, 1916.

141. По поводу устройства священником села Безлюдовки Харьковского уезда Гораиным детской елки [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://www.prlib.ru/item/950064

142. Село Безлюдовка // Утро. — 1914. — 29 января.

143. Очередное земское собраніе Харьковскаго уѣзда // Южный край. — 1904. — 26 октября.

144. Харьковский уезд // Утро. — 1913. — 13 мая.

145. Открытіе кустарно-базарной выставки // Южный край. — 1899. — 11 января.

146. Шайка отравителей // Южный край. — 1903. — 14 мая.

147. Безлюдовка // Утро. — 1907. — 29 августа.

148. Приходские попечительства // Харьковские епархиальные ведомости. — 1867. — 1 апреля.

149. Распоряжение Епархиального Начальства обязательное для настоятелей церквей Харьковской епархии, при которых нет церковных школ // Листок для Харьковской епархии при богословско-философском журнале «Вера и разум». — 1893. — 15 ноября.

150. Алкоголизм в деревне // Известия и заметки по Харьковской епархии. — 1913. — 30 ноября.

151. Распоряжения епархиального начальства // Харьковские епархиальные ведомости. — 1869. — 1 июня.

152. Сумцов Н. Ф. Этнографический очерк Харьковской губернии. — Х., 1918.

153. Отчет Харьковского общества любителей охоты за 1895 год // Иллюстрированный журнал «Природа и охота» и «Охотничья газета». — 1897. — Книга 5.

154. Объявления // Вестник финансов, промышленности и торговли. — 1890. — 2 (14) декабря.

155. Преступления по должности // Южный край. — 1908. — 7 июня.

156. Выборы уполномоченных от крестьян // Южный край. — 1906. — 26 февраля.

157. Местная хроника // Южный край. — 1913. — 23 апреля.

158. К наступлению строительного сезона // Утро. — 1909. — 8 февраля.

159. Недоставленные телеграмы // Южный край. — 1901. — 9 июня.

160. Реклама // Южный край. — 1907. — 11 апреля.

161. Харьковское уездное земское собрание // Утро. — 1911. — 4 октября.
162. По России // Южный край. — 1903. — 6 октября.
163. Уездное земское собрание // Утро. — 1912. — 10 марта.
164. Дело о растрате общественных денег // Утро. — 1908. — 14 августа.
165. Оспенные заболевания в Харьковской губернии // Южный край. — 1897. — 26 октября.
166. Новое безпересадочное сообщение Харьков — Ростов // Утро. — 1913. — 26 ноября.
167. Молоко // Утро. — 1911. — 4 декабря
168. В городской земельной комиссии // Утро. — 1915. — 8 сентября.
169. Суд. Убийство // Южный край. — 1913. — 14 ноября.
170. Дело о покушении на вооруженную кражу // Южный край. — 1910. — 17 февраля.
171. Статистические работы Харьковского земства // Утро. — 1912. — 12 августа.
172. Большой деревенский пожар // Южный край. — 1904. — 17 июня.
173. Из деревенской жизни // Южный край. — 1905. — 3 октября.
174. Реклама // Южный край. — 1899. — 16 апреля.
175. Из модисток в певички // Южный край. — 1897. — 21 декабря.
176. Оклеветание священником учительницы // Киевлянин. — 1901. — 4 июля.
177. Происшествие на Северо-Донецкой ж.д. // Южный край. — 1912. — 3 октября.
178. Покушение на убийство жены // Южный край. — 1903. — 3 мая.
179. Сходство и различие в форме, строении и способе образования оврагов, балок и речных долин / Ефремов В.И. // Труды Общества испытателей природы при Императорском Харьковском университете. XXIII. — 1889.
180. Празднование 100-летнего юбилея Отечественной войны // Южный край. — 1912. — 15 августа.
181. Кредитные товарищества // Утро. — 1907. — 20 июня.
182. Мелкий кредит // Утро. — 1914. — 3 июля.
183. Статистические материалы по волостному и сельскому управлению тридцати четырех губерний, в коих введены земские установления. — СПб., 1886.
184. Судебная хроника // Южный край. — 1910. — 21 января.
185. Обман при продаже // Южный край. — 1897. — 4 августа.
186. Покушение на отцеубийство // Южный край. — 1902. — 5 сентября.
187. Покушение на отцеубийство // Южный край. — 1903. — 22 января.
188. Дело об убийстве // Южный край. — 1900. — 8 декабря.

189. Молебствие в селе // Южный край. — 1904. — 20 февраля.
190. Сомов Н.Н. Орнитологическая фауна Харьковской губернии. — Х.: Тип. А. Дарре, 1897.
191. ДАХО — Ф. Р. 92. — Оп. 1. — Спр. 290.
192. 1868 год. Учреждение земской почты [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.otkudarodom.ua/ru/1868-god-uchrezhdenie-zemskoy-pochty
193. ДАХО — Ф. 40. — Оп. 110. — Спр. 1777.
194. ДАХО — Ф.Р. 92. — Оп. 1. — Спр. 418.
195. Мапа М-37-73-Б-В масштабу 1:25 000 станом на 1941 рік.
196. «Вся Россия»: Русская адресная и справочная книга фабрик, заводов, торгово-промышленности и администрации: Адрес-календарь... — М.: Я.П. Крюков, 1912.
197. Біографія ремесла: гончарство і лозоплетіння — історія та сьогодення (на матеріалах Етнографічної виставки) [Текст] / Г.М. Шпорт // Вісник Харківського національного університету імені В Н. Каразіна. — Х., 2011.
198. Взгляд на некоторые явления заводско-фабричной деятельности в Харьковской губернии в 1875 году // Харьковские губернские ведомости. — 1876. — 18 июня.
199. Кацман В.Г. Земская почта Харьковской губернии, 1868—1918: [пособие для коллекционеров : в 2 т. / В.Г. Кацман]. Т. 2. Харьковский, Богодуховский, Змиевской, Изюмский и Купянский уезды. — Х.: В справі, 2015.
200. С. Хорошев, Харьковского уезда // Южный край. — 1881. — 14 июля.
201. Промыслы и занятия земледельческого населения Харьковской губернии / Харьков. кредит. союз кооперативов, Статист. бюро. — Х.: Союз, 1920.

ПЕРІОД ПЕРШОЇ РАДЯНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

У ВИРІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ТА ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ

Ви пам'ятаєте зі шкільного матеріалу, що у 1917—1922 роках на мапі Європи з'явилися нові держави. А такий процес державотворення завжди має наслідком багато подій кривавої боротьби. Тож розглянемо, що пережили безлюдівці в ті роки.

На початку 1917 року сталася лютнева революція, унаслідок якої династія Романових, що царювала в цій країні кілька століть, втратила владу. Тому на чолі Російської імперії постав тимчасовий уряд, а в Україні виникла Центральна Рада, що стала домагатись української автономії у складі Росії. На місцях почали масово утворюватися ради робітничих, селянських і солдатських депутатів. І так виникло справжнє тривладдя. Під час подій лютневої революції місцевий священник Гораїн заявляв: «Як же ми житимемо без помазаника Божого?» [126, с. 544]. Але й без монархії жити можна, як усі потім зрозуміли.

А після повалення більшовиками в Петрограді тимчасового уряду, що сталося 25 жовтня (7 листопада) 1917 року, державна належність безлюдівських слобід виявилася невизначеною. То під УНР із Центральною Радою, яка проголошувала себе автономією у складі федеративної Росії, то під більшовиками, які встановлювали контроль над системою рад губернії. І 11(24)—12(25) грудня 1917 року в Харкові відбувся 1-й Всеукраїнський з'їзд рад, який заявив про створення більшовицької маріонеткової держави «Українська Народна Республіка Рад», повністю підконтрольної Москві. Харків став її столицею. Відтоді в нашому селищі почалася радянська влада.

Але 9—12 лютого 1918 року було проголошено Донецько-Криворізьку республіку теж зі столицею в Харкові. Створення ДКР протиставлялося Українській Народній Республіці на чолі із Центральною Радою, що кількома днями раніше про-

голосила незалежність та уклала Берестейський мир. Згідно з ним, німці зобов'язалися визволити всю Україну від більшовиків. Тому невдовзі ті війська перейшли у стрімкий наступ, який більшовики не змогли стримати. І 3 березня 1918 року між німцями та червоними було теж підписано Брестський мирний договір, після якого територія ДКР потрапила в зону німецької окупації.

Більшовики відступили з нашої місцевості тільки на початку квітня 1918 року, виїжджаючи потяг за потягом з Харкова в напрямку Змієва одночасно на двох коліях нашої залізниці [91]. Так Безлюдівка знову увійшла до складу УНР, але ненадовго, бо 28 квітня членів Центральної Ради було заарештовано. Замість них владу отримав П. Скоропадський, що проголосив себе гетьманом вже не УНР, а маріонеткової Української Держави.

Одним з перших заходів, які здійснили німці, стали обшуки селянських хат у травні того самого року. Так було виявлено цілий склад зброї, в якому налічувалося багато мисливських рушниць, а також чимало військової зброї різних систем [15].

А трохи пізніше нашу землю німці стали використовувати як полігон. Так, 21 та 23 вересня 1918 року на полі на сході та північному сході від Нової Безлюдівки відбувалася навчальна артилерійська стрілянина. Безлюдівцям задля їхньої ж безпеки було заборонено торкатися знайдених снарядів [11]. Цікаво, що й багато років потому нашу місцевість теж використовували з військовою метою: в лютому 1930 року тут було про-

Жовтнева революція 1917 року
Малюнок Бориса Кустодієва

ведено пробігові випробування нового танко Т-12, виробленого в Харкові [80]. А у другій половині XX ст. в Онищенковому яру облаштовано стрільбище для танків заводу ім. Малишева.

Влада гетьмана була принесена й трималася на німецьких багнетах, тому за цю люб'язну послугу треба було сплачувати іноземцям величезну кількість сільгосппродукції, яку визискували із селян. І такі реквізиції селянського продовольства викликали масове невдоволення та опір. А в наших селах просто-таки назрівала партизанська боротьба. У Харківському повіті виникла таємна повстанська організація, одним із центрів якої були безлюдівські слободи, де мешкав її організатор Василь Підкопай. Метою була боротьба з німцями шляхом застосування зброї, отруєння криниць і знищення нового врожаю хліба, щоб він не дістався чужинцям. На території нинішнього Чутівського району 10 липня 1918 року було заплановано з'їзд членів, але він так і не відбувся, бо в червні організацію викрили і всіх заарештували [39, с. 79].

У листопаді 1918 року закінчилася Перша світова війна, в якій Німеччина зазнала поразки. Тому її війська стали повертатися на батьківщину. Цим скористалася Директорія УНР (головна опозиція гетьманського режиму), й на нашій території того самого місяця взяла владу в руки. Але вона протрималася тут недовго, бо більшовики перейшли в наступ на Україну, і вже на початку січня 1919 року в наш населений пункт повернулася радянська влада. 8—10 березня 1919 року в Харкові відбувся третій всеукраїнський з'їзд рад, на якому було проголошено створення Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР). З'їзд також ухвалив проєкт першої конституції цієї республіки.

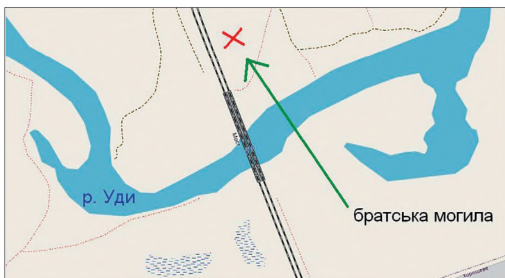
Але на півдні біля Азовського моря все ще залишалися білогвардійці, які прагнули усунути владу більшовиків. Скориставшись перевагою в кінноті, навесні 1919 року білі війська на чолі з генералом А. Денікіним перейшли в наступ. Активно просуваючись на північ, у другій половині червня денікінці увійшли в Безлюдівку. Під владою білих місцевий житель Ми-

кола Миколайович Чеботарьов обіймав тут високу посаду [1]. Судячи з усього, він керував Безлюдівською волостю.

Денікінці теж недовго пробули в нашій місцевості, бо в жовтні 1919 року червоні перейшли в контрнаступ, і 13 грудня 1919-го білі покинули Безлюдівку. Вони переправились залізничним мостом через річку Уди, а потім підірвали його. Мостові конструкції провалилися, а далі ще й бронепотяг кілька вагонів-платформ із камінням зіштовхнув у провалля [90, с. 390-391]. Це було зроблено для того, щоб більшовики довго не могли відбудувати важливу переправу.

Відтоді радянська влада надовго утвердилася в наших населених пунктах. Чеботарьова одразу взяли в полон, а потім відпустили й поставили на особливий облік ДПУ [1].

Після всіх боїв громадянської війни в безлюдівських слободах залишилися могили військових. А як інакше? Бойові дії — це завжди вбивства та смерті. З усіх поховань білих чи червоних була відома лише одна могила. Кузьма Володимирович Коваленко та Євдокія Партола, які у 1930-х роках були школярами, згадували: як нині в пам'ятні дати водять учнів до братської могили на Стадіонній площі, тоді так само дітей середньої школи водили на урочисті заходи до братської могили червоноармійців, що була на луках біля залізничного мосту. Пам'ятник не зберігся, й точне місце поховання нам не відоме. Але Кузьма Володимирович зміг згадати вигляд меморіалу: там стояв квадратний обеліск, на якому згори була зірка. Судячи з усього, там поховано червоних, що загинули в боях з денікінцями, захищаючи залізничний міст через Уди.

Приблизне місце могили

Самі безлюдівські жителі теж потрапили у вогнище тієї боротьби й воювали по різні боки фронту. Напри-

клад, на боці білих воював Григорій Миколайович Киринов (1879 р.н.), а на боці червоних — Сергій Олексійович Войтенко (пізніше голова одного з колгоспів) [6, с. 59; 7]. За участь у військових формуваннях, ворожих для більшовиків, на людей чекав арешт та інші проблеми [130, с. 234]. А тим, хто воював за владу рад, в наступні роки була не тільки слава й пошана, а й усілякі пільги: їм дарували землю, видавали посівне зерно, гроші, продукти та паливні матеріали, під час тижневиків допомоги їхні земельні наділи орали та засівали [18, с. 31; 20, с. 21; 30, с. 198; 42, с. 183]. Цю роботу для них виконували селяни, що їх комнезамівці змусили працювати як покарання за спекуляцію [42, с. 66].

Хоч фронтів громадянської війни тут не було чутно від кінця 1919 року, в наших слободах залишався внутрішній для більшовиків ворог — монархісти, кадети, сіоністи, ліві есери, анархісти, революційні комуністи, які ще тривалий час сходилися на свої збори, а також займалися агітацією проти влади більшовиків [18, с. 24]. А на початку 1920 року в нашій місцевості навіть відбувалися антирадянські повстання, проти яких боровся загін червоноармійців у складі 14 армії [124]. Але в подальші роки вищезгаданих активних дій проти радвлади вже не помічалося [42, с. 66 зв.].

Початково УСРР була формально незалежною державою, що укладала міждержавні договори й мала посольства в інших країнах, але у грудні 1922 року було утворено СРСР, до складу якого увійшла й радянська Україна. Так і виникла імперія з назвою Радянський Союз, у складі якої Безлюдівка перебувала аж 69 років, якщо не рахувати роки війни з німцями.

МІСЦЕВА АДМІНІСТРАЦІЯ

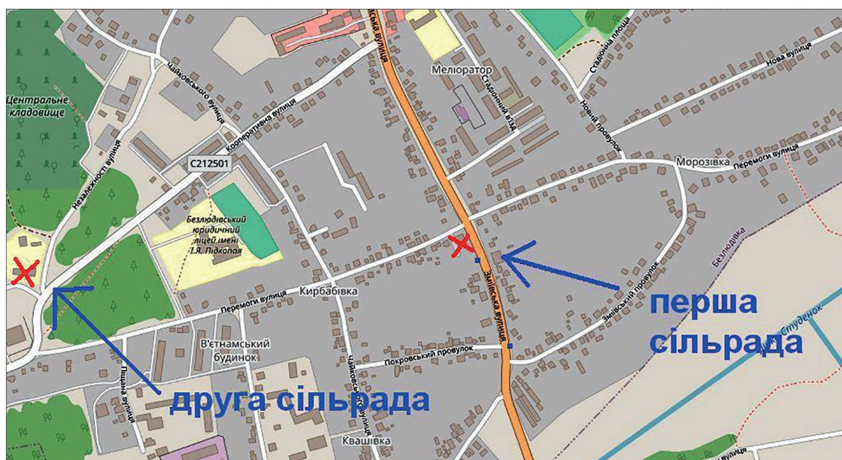
Що означає поняття «радянська влада»? Ідеться про владу на місцях органів, що називаються радами. Чи було створено в Безлюдівській волості раду 1917 року, нам не відомо. Цілком можливо, що було, бо це важлива адміністративно-територіальна одиниця. Але потім наше село переходило з рук у руки, і наприкінці 1918 року, як пішли німці, тут було створено новий більшовицький орган — волревком, який очолив Павло Васильович Кирбаба. Якщо склад рад обирало населення, то склад ревкомів призначали партійні комітети чи військове командування, бо часу на вибори не було після встановлення більшовицької окупації. І роботу волревкому було перервано через появу денікінців. А як ті відступили, тут 29 грудня 1919 року знову створили орган з такою самою назвою. Тепер волревком очолив Федір Павлович Кузмічов [8; 17, с. 1, 8, 38, 39; 103]. Волревком проіснував близько пів року, а потім його функції та повноваження перейшли до новоствореного Безлюдівського волосного виконкому [18, с. 6].

У 1920 році зафіксовано появу нового органу влади: було організовано волосну раду, вибори до якої проведено 21—23 квітня [17, с. 38]. Водночас створено окрему сільську раду, й 22 серпня 1920 року до неї було обрано 30 депутатів [18, с. 21]. Територія сільської ради тривалий час зберігала дореволюційний поділ на округи — сотні, на чолі яких стояли сотенні, що підпорядковувалися десятисотенним [10, с. 17]. Усього було дев'ять сотень [56, с. 16-18]. Старожили пам'ятали, що в ті часи Нагорівка була восьмою сотнею. А решту локалізувати вже неможливо.

Печатка Безлюдівської волосної ради селянських депутатів Джерело ілюстрації: [20]

Це ми розглянули органи управління. А виконавчими органами одночасно були сільвиконком та волвиконком. За

Мапа, де були будівлі сільради у різний час

нормальних обставин мав би бути тільки один волвиконком, а другий слід було скасувати. Але цього не відбувалося, бо наш населений пункт тоді був дуже великим, й одному виконкому було складно займатися справами такого села [18, с. 6]. Але 1923 року поділ на волості скасовано, і в нашому селі залишилися тільки сільрада та сільвиконком.

П'яти- чи чотирирічної каденції сільських голів, як нині, тоді не було, і вони часто змінювали один одного. Чимало з них на цю посаду призначали з міста [56, с. 16-18]. Ось неповний список очільників села, який мені вдалося сформувати:

- 1922 — Кизим С.В. [46, с. 50]
- 1923 — Величко Георгій Авакумович [25, с. 1]
- 1923—1924 — Журавель Терентій Григорович [19, с. 76-77; 26; 27]
- 1925 — Підкопай [22, с. 44]
- 1926 — Васильєв [57, с. 142]
- 1926—1928 — Кривоніс Петро Матвійович [3, с. 40; 82]
- 1928 — Богданов [82, с. 108]
- 1932 — Васильченко [157, с. 4 зв.]

- 1932 — Коц [157, с. 22 зв.]
- 1932—1933 - Горгуль [108, с. 2, 5]
- 1933 — Супрун [108, с. 9]
- 1934—1936 — Пшеничний П.І. [38, с. 443; 109, с. 10]
- 1936—1937 — Резніченко [114, с. 19]
- 1939—1941 — Орєхов Андрій Петрович [111].

Таке чергування голів не йшло на користь. Як то кажуть, риба гниє з голови. Нема хазяїна — нема й порядку. Тому сільрада й інші органи в Безлюдівці в цей період не виконували повною мірою своїх функцій[56, с. 16-18].

В історії зафіксовано унікальний випадок, що Івана Федоровича Копая обрали на посаду голови, але 28 листопада 1923 року він від неї одразу відмовився. Небажання отримати таке щастя мотивував тим, що був у місцевому кооперативі членом правління, і дві посади поєднувати не зміг би. Його висунули і обрали заочно, без його присутності на виборних зборах. Тому І.Ф. Копай попрохав провести перевибори [30, с. 233]. Цікаво, що йому бути головою дуже пасувало б, адже в дореволюційний час він мав судимість за крадіжку й через підлітковий вік відбував покарання під домашнім арештом [172, с. 365].

Могила Івана Федоровича Копая, нереалізованого голови сільради, на Нагорівському кладовищі

Можна зрозуміти Івана Копая, чому насправді він не хотів лізти у все це. Він як людина, що вже переступала закон і вирішила остаточно виправитися, розумів, яким брудним й нечестивим кодлом була сільрада. Що і викрилося: 4 лютого 1924 року розпочався губернський судовий процес під головуванням Сичова проти всіх членів Безлюдівської сільради (дев'ятеро осіб). На лаві підсудних були: голова Журавель Терентій Григорович, секретар Капшук Іван, голова комнезаму Єременко Андрій, секретар комнезаму Журавель Пантелій, збираль-

ник державних податків Рубан, старший охоронець, дільничний міліціонер та інші. Їх обвинувачували в хабарництві та перевищенні повноважень. Жоден з них не визнавав себе винним (звісно, бо «я не я, і хата не моя»), лише голова сільради Журавель та секретар Капшук зізналися у вживанні алкоголю на робочому місці, що надали селяни, які до них зверталися. Обвинувальний акт містив 15 епізодів, основними з яких були: вимагання в селян хабарів у вигляді «магарича» для розв'язання їхніх проблем, арешти селян без приводу і звільнення за викуп, нерідко з побиттям, щоб спонукати родичів на викуп. Під час слідства стали відомі й інші епізоди: секретар сільвиконкому гнав самогон; сільська рада привласнила гербовий збір, творила безлад у звітності; працівники сільради з'являлися у громадських місцях п'яними. Окрім згаданих осіб, також на лаві підсудних опинилися багато селян, яких звинувачували в даванні хабарів. Усього там були 24 особи. Слідство тривало десять днів, і 16 лютого 1924 року суд виніс вирок: усіх обвинувачених виправдати, бо слідство не виявило жодних викривальних матеріалів [26; 27; 28].

Звісно, ті обвинувальні епізоди — реальна історія. Вони свідчать про те, які особи йшли на співпрацю з більшовиками одразу після окупації села: маргінали у нашому розумінні (алкоголіки, нечестивці, злодії та ін.). Нова окупаційна влада дала певним особам стрімкий кар'єрний ліфт. Самі ж вони ніколи не досягли б таких висот, якби влада царя Миколи II тривала б і надалі. Та ви й самі знаєте, який моральний вигляд був у тих осіб, що ставали гауляйтерами та працівниками «адміністрації» у Липцях, Руських Тишках, коли туди прийшли окупанти із символікою «Z».

На цьому правопорушення в сільраді не закінчилися — вони траплялися і в майбутньому. Так, у вересні 1928 року діловода відділу ЗАГС Олександрову було викрито в розтраті державних грошей. За це її було притягнуто до кримінальної відповідальності [82, с. 214]. А в січні 1934 року в цьому обвинувачували всіх працівників сільради. Цього разу прокурор їх заарештував, і на їхнє місце було поставлено нових осіб [109, с. 1, 4].

При сільській раді у 1920 році було створено ще один орган — комітет незаможних селян (комнезам), який спершу очолював Дмитро Іванович Коц [103]. Цей комітет займався розподілом між бідняками конфіскованих панських та куркульських земель, інвентарю, худоби, зерна, а також допомагав бідноті обробляти землю і збирати врожай. Під час польсько-радянської війни цей комітет боровся з дезертирством і в селян, які переховували дезертирів, конфісковував усе майно [18, с. 9, 24]. Потім дезертирів відправляли на службу в губліскомі, а точніше — на лісоповал [113, с. 140 зв.]. Пізніше комнезам ще займався антирелігійною та культпросвітньою роботою, а також допомагав проведенню колективізації [56, с. 16-18; 93; 106]. Щойно її основний етап завершився, той комітет було ліквідовано.

Тепер розглянемо адміністративну історію в подальші роки. 19 жовтня 1938 року, згідно з постановою президії Верховної Ради Української РСР, село Безлюдівка отримало статус селища міського типу [72, с. 103]. І сільську раду було перетворено на селищну. Відтоді наш населений пункт вважається малим містом. Усі мешканці досі мають будинкові книги, що притаманне не селянам, а містянам.

До речі, Покровський хутір в урочищі Синичиному, як казав його колишній житель В.І. Копай, після встановлення радянської влади було перейменовано на Червоний хутір. А у травні 1939 року вийшла постанова ЦК ВКП(б) і РНК СРСР «Про зселення дворів колгоспників, що проживають на бувших ділянках хутірського землекористування, у колгоспні селища», тож той населений пункт із лише п'ятьма хатами було знесено, а його жителів переселили до Нагорівки.

Разом зі зміною статусу населеного пункту до нього наблизилася межа мегаполіса. Вам відомо, що Безлюдівка століттями лежала на значній відстані від Харкова. Але у 1935 році місто розширилося на південь настільки, що до його території увійшла військова база зі складами, яку створили в лісі західніше від станції «Безлюдівка» [98, с. 382]. А у 1938 році до складу Харкова приєднали ще й очисні споруди, які базуються трохи північніше від нашого села [98, с. 384].

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Більшовики, щойно перемігши в революції, насамперед видали «Декрет про землю», за яким уся земля ставала державною без жодного натяку про приватну власність. А селяни стали просто користуватися своїми наділами без права продажу та оренди. Землю панів чи заможних селян відтоді стали конфісковувати й ділити на користь бідних селян [20, с. 63 зв.].

Також за цим декретом було передбачено масове створення колективних селянських господарств. Навіщо вони були потрібні? Для нової комуністичної економіки без ринкових умов та товарно-грошових відносин. Ось якщо нині селяни продають молоко споживачам або молочним комбінатам за високою ціною (а ті все це далі перепродають за ще вищою), то за тією ідеєю в колективних господарствах селяни мали трудитися майже за безплатно й виготовляти сільськогосподарську продукцію напряму державі, щоб її потім продавалив магазинах за… 3 копійки.

Ось приклади колективних підприємств, що створювалися в сільському господарстві:

Таблиця 3

Назва	Пояснення
ТСОЗ	Товариство зі спільного обробітку землі. У ньому земельний наділ, худоба та сільгоспреманент не підлягали усуспільненню, а лише спільному посезонному використанню
Артіль, а пізніше - колгосп	Сільгоспреманент, надільна земля, худоба переходили у спільну власність членів цього підприємства. У селян лишалася тільки присадибна ділянка
Радгосп	Це як колгосп, але з більшими масштабами, і являє собою не просто господарство, а немов фабрику с/г продукції
Комуна	Там відбувалося повне усуспільнення всього майна і всіх засобів сільськогосподарського виробництва

Наше село такі економічні зміни не оминули, і перші паростки колективізації тут дав 1919 рік. 26 квітня того року на хуторі Старосільському було створено артіль з такою самою назвою, яка наприкінці травня 1919 року мала 13 га землі та 27 працівників. А 9 травня на Покровському хуторі створено артіль «Пробудження», в якій налічувалося семеро працівників [13, с. 121]. Але ці два підприємства проіснували недовго, бо незабаром прийшли денікінці і всі більшовицькі нововведення ліквідували.

У 1920 році, коли від білих вже не було й сліду, бідні селяни утворили артіль «Огородник» [16, с. 87]. Прочитавши назву, можна легко уявити, чим займалося це підприємство. У 1921 році тут створили ще дві артілі: землеробську «Добра надія» та «Безлюдівське бджільницьке товариство» [21, с. 89; 117, с. 4, 14]. У 1922 році тут було створено артіль «Безлюдівське сільськогосподарське товариство», наступного року — артіль «Садівництво та городництво» [16, с. 196; 24; 116, с. 1-4]. У подальші роки тут організували ще одне господарство — «Безлюдівське молочарське товариство», для якого райвиконкомом у 1927 році закупив у німецьких колоніях 40 племінних корів червоно-німецької породи [82, с. 10 зв.].

Отже, колективізація пішла, багато чого понастворювали, але… це була особиста справа кожного. Хто не хотів, той залишався працювати на своєму господарстві. А тих, хто бажав вступити до артілі чи комуни, було дуже мало. Варто лише порівняти кількість членів артілей та кількість жителів села. Адже в одному лише «Огороднику» 1925 року працювало 29 осіб [16, с. 87]. Більшість наших предків воліли самостійно займатися скотарством та городництвом. У 1927 році цим селянам-одноосібникам загалом належало 5511 га землі, й на кожну особу в середньому припадало по 0,65 га. У кожному дворі в середньому налічувалося по дві голови великої худоби (ідеться про корову й коня) [21, с. 97-98].

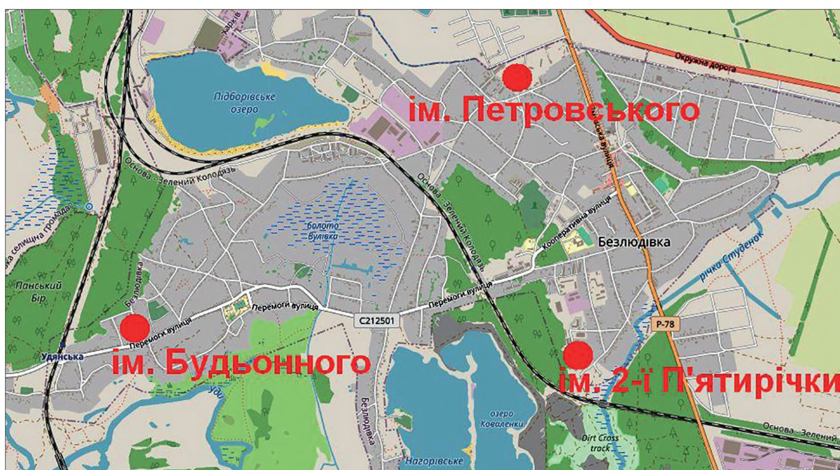
Така ситуація владу ніяк не влаштовувала, бо, на її думку, шлях до підвищення рівня продуктивності сільського господарства лежав через великі колективні господарства, в яких біль-

шість жителів села в напіврабській праці виробляють продукцію для держави. Надто що взимку 1927—1928 років сталася продовольча криза, під час якої вперше за багато часу в містах з'явилися черги за хлібом. А все трапилося через те, що селяни не хотіли здавати державі хліб за твердими, не вигідними для них цінами. Тому 1928 року було ухвалено перший п'ятирічний план (1928—1932), який передбачав, що в Україні в колективні господарства має бути об'єднано значну частину селян. І влітку 1929 року було проголошено курс на суцільну колективізацію.

Селяни чинили опір цим партійним планам та ідеям щодо спільної праці в колгоспах настільки, що перші безлюдівські учасники колгоспного руху жили в неспокої. Заможні жителі їх відверто залякували, тому вони не виходили на центральні вулиці села й намагалися непомітно потрапляти на колгоспні поля [34; 56, с. 16]. Також куркулі просували своїх представників в усі місцеві організації, щоб гальмувати ці вітри змін [34; 56, с. 16]. 1930 року, коли було створено колективне господарство «ТСОЗ ім. Петровського», в нього першими вступили сім селянських господарств, з-поміж яких були колишні куркулі. Тому ТСОЗ не виконував усіх передбачених функцій і не здавав лишків сільськогосподарської продукції державі, як сіно, а продавав це заможним верствам населення [34; 56, с. 16-18].

Ситуація змінилася, коли втрутився комнезам. Повиганявши зі свого складу заможних та негідних осіб, у січні 1931 року цей оновлений комітет, щоб показово виконати пропагандистське гасло «Вся біднота — до колгоспу!», в повному складі (а це 66 осіб) вступив до ТСОЗ ім. Петровського, залучивши й середняків [104, с. 980; 106]. Трохи пізніше на базі того товариства було утворено однойменний колгосп, що був на початку сучасної вулиці Романа Левицького [12, с. 617].

Також для повного подолання опору селян 30 січня 1930 року було ухвалено постанову політбюро ЦК ВКП(б) «Про заходи з ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації». Відтоді з нашого села стали виселяти всіх куркулів у Сибір та інші місця, позбавивши їх майна. Потім на базі деяких їхніх кон-

Розташування колгоспів

фіскованих дворів у 1932 році було організовано два колгоспи: ім. Другої п’ятирічки та ім. Будьонного [12, с. 617]. Максим Трохимович Підкопай розповідав, що, наприклад, колгосп ім. 2-ї П’ятирічки розмістився в розкуркулених дворах та спорудах. І кожен безлюдівський колгосп отримав трактори для кращої оранки полів та перевезення вантажів.

Коли заможних селян виселили, розчавивши будь-який потенційний опір політиці влади, тоді, як згадували наші старожили, решту жителів села змушували ставати членами тих новостворених колгоспів. Під час вступу треба було здати в колгосп своє майно: реманент, велику рогату худобу, коней, птицю тощо. Якщо селяни відмовлялися ставати колгоспниками, з ними мали коротку розмову: їх одразу таврували «підкуркульниками» і теж вивозили із села. Цікаво вчинила мати К.В. Коваленка. Вона вирішила вступити до колгоспу ім. Петровського добровільно, здавши туди і корову, і віялку, бо зрозуміла, що простіше самій здати, ніж коли самі активісти прийдуть й це відберуть. Протягом двох років родина так і жила без корови, але потім колгосп за успіхи їй сам подарував тільну телицю.

Після того як людина вступила в колгосп, її присадибна земельна ділянка вже належала не їй, а колгоспу. Зарплату за роботу там видавали лише раз на рік, і розмір оплати для кожного визначали за кількістю відпрацьованих трудоднів [85]. А що було оплатою? Частина врожаю колгоспу або гроші. Так, у 1935 році член колгоспу ім. Петровського Наталя Іванівна Збукар за трудодні отримала 1000 крб, а також хліб та овочі [34]. Але дуже часто колгоспникам видавали замість зарплати облігацію (точніше, паперову дулю). Євдокія Партола згадувала: *«Давали завдання здати зі свого домашнього господарства 120 штук яєць, 120 літрів молока, 40 кг м'яса. Ото це треба було здати, навіть якщо нема ні курей, ні корови, ні свиней. Нема, то треба купити. А потім за це — просто облігація».* Про ці папірці детально поговоримо в темі «Життя селян» цього розділу. А повертаючись до колгоспного життя, мушу всім прихильникам того минулого підкреслити, що якщо людина, яка не розводила свиней, не виконала завдання зі здачі сала, за це були «недоїмки», а за недоїмки конфісковували майно.

Через суцільну колективізацію сталися зміни: якщо у грудні 1926 року в Безлюдівці налічувалось 1129 селянських господарств, то у травні 1931-го ця кількість впала аж до 784 [78, с. 15, 75; 115, с. 169, 178]. А у 1937 році, коли колективізація завершилася, з 8168 жителів села 1428 були колгоспниками, а одноосібників, які не вступили в колгоспи, залишилося тільки 457 [19, с. 83]. Таким чином, майже зникло традиційне індивідуальне сільське господарство.

Ударниці колгоспу ім. Будьонного отримали за трудодні зарплату. 1935 рік
Джерело ілюстрації: [21, с. 101]

Виходить, що у 1937 році з тих 8168 осіб до робітничого

класу належали 6283, або майже 77% безлюдівців [19, с. 83]. Як це зрозуміти? А так, що колгоспниками стало здебільшого старше покоління — батьки родин, а їхні діти не вірили казкам про «колгоспний рай», бо там справді працювати було важко. І користуючись тим, що вони отримали паспорти й тут збудували другу залізницю, почали щодня їздити в місто і працювати на фабриках та заводах. Звісно, що бути працівником на заводі з постійною оплатою праці куди краще, ніж трудитися в колгоспі заради відмітки в журналі про відпрацьований трудодень [75, с. 35]. Той всім відомий Іван Підкопай, на честь якого назвали вулицю, теж поповнив кадри індустріалізації: побувши трохи членом колгоспу ім. Петровського, з 1937 року й аж до призову 1939-го працював у Харківському холодоцентрі машиністом компресорних установок. Так зазначено в його реєстраційному бланку члена партії. Анастасія Семенівна Підкопай (1919 р.н.) у 1935 році пішла працювати на панчішну фабрику [75, с. 138]. І це ще не все. Прикладів багато, варто лише погортати книжку про безлюдівських старожилів «Історію творить народ...», щоб у цьому переконатися.

ГОЛОДОМОР

Поняття голодування й недоїдання в цей період постійно супроводжувало наших селян. Усе через те, що тоді з них збирали високі податки на користь держави у вигляді врожаїв. Тому на кадрах фільму 1928 року всі селяни Безлюдівки були стрункими.

Із чого все почалося? Отримавши владу в країні, більшовики спробували одразу відмовитися від капіталізму та швидко перейти до омріяного комуністичного ладу, провівши для цього певні заходи, які загалом отримали назву «воєнний комунізм». Ці заходи полягали в націоналізації власності, тотальному підпорядкуванні суспільних, групових, індивідуальних інтересів державним, використанні армії та міліції в економіці, а також у згортанні товарно-грошових відносин. Так, без грошей, бо це головна риса комуністичного майбутнього. Тому

приватну торгівлю, ясна річ, було заборонено, і селяни вже не могли продати врожай. Тому в місто не могло надходити продовольство, і для його постачання в наше село вводили озброєні «продзагони», які робили реквізиції — «продрозкладку». Уявіть: заходили в хату й забирали в селян все те, що вони виростили чи виготовили тяжкою працею: зерно, овочі, картоплю, м'ясо, молоко та ін. [42, с. 66 зв.]. А потім все це роздавали робітникам міста в обмін на картки.

У здійсненні продрозкладки брали участь й наші односельці: члени місцевої влади, загін комнезамівців, а також п'яти- та десятихатники [20, с. 9; 42, с. 183 зв.]. Останні — це уповноважені особи, яких обирали із числа найбільш заможних господарів. Якщо хтось із приписаних до них селян не здав потрібну кількість продовольства, то «хатника» заарештували б як заручника.

Продовольчу розкладку тут почали у 1919 році, але її повному проведенню завадила поява денікінців. Після їхнього відходу ці реквізиції було продовжено в 1920 році. Продзагони діяли так: розсилали по селу повістки про здачу, одночасно погрожуючи, що члени селянських родин візьмуть у заручники в разі невидачі врожаю, а також обіцяючи застосувати військову силу проти боржників [43, с. 41, 70]. І як у такій ситуації не здати те, що маєш? І нікого не цікавило, що той 1920-й рік в нашій місцевості був неврожайним [18, с. 41]. І продрозкладку все одно збирали «ударним порядком» навіть узимку 1920—1921 років [97, с. 39, 41].

Але селяни знаходили способи, як чинити опір реквізиціям: через високі вимоги продзагонів щодо м'яса вони стали різати власних свиней, а потім м'ясо й сало на возах везли до міста, ховаючи мішки під соломою [43, с. 38].

Усі ці конфіскації разом з економічною кризою та поганим врожаєм призвели до Голодомору 1921—1923 років. Про його рівень свідчить те, що від голоду тут страждали навіть місцеві чиновники. Наприклад, співробітник волосної управи Пантелемон Іванович Журавель 10 лютого 1921 року написав

голові волвиконкому та голові волкомнезаму: *«У меня четверо маленьких детей сидят несколько дней без хлеба, я с женой как взрослые могу голодать, но недолго, а работать в отделе нужно с утра до вечера; не для того же я служу, чтобы семья с голоду умирала. Прошу дать хлеба или уволить от службы»* [97, с. 5]. Подібне тієї зими написав військком Безлюдівської волості С. Погорілий і прохав або його звільнити, або дати хліба. Він зазначав, що йому доводилося жебракувати по селу, щоб отримати шмат хліба, аби прогодувати себе й родину. Через недоїдання в нього почалася цинга [97, с. 40]. Але влада питання харчування держслужбовців у травні 1921 року все-таки розв'язала — шляхом конфіскації продовольства в заможного населення [97, с. 15-16].

Після голодної зими в селян не залишилося зерна, щоб засівати їхні земельні наділи, тому вони написали аж 350 заяв до місцевої влади про допомогу в наданні посівного матеріалу. І 30 березня 1921 року посівна комісія Безлюдівської громади постановила допомогти тільки тим заявникам, що належать до бідних селян та родин червоноармійців. А родинам дезертирів, куркулям і «заможним елементам» відмовилися допомогти [20, с. 70]. Отакі справи…

Щойно влада ледь змогла придушити Кронштадтське повстання, спричинене невдоволенням її політикою, навесні 1921 року X з'їзд РКП(б) скасував «воєнний комунізм», який нічого доброго для поліпшення економіки не дав. І далі було запроваджено НЕП. Ідеться про «нову економічну політику» з багатьма елементами капіталізму, за умовами якої продрозкладку було замінено продподатком. Це означало, що відтоді селянин мав право вільно розпоряджатися залишками своєї продукції, міг збувати її понад споживчий мінімум і не боятися, що держава все конфіскує. Такі зміни давали шанс вилізти із зашморгу голоду. Але літо 1921 року теж не втішило безлюдівських господарів — знову був неврожай, пшениця зовсім пропала, а ячмінь мав дуже поганий вигляд [20, с. 2]. Наші предки перебували у скрутних обставинах й не могли здати такий по-

даток [97, с. 25]. Але попри все це із селян продовжували активно вимагати здати продовольство! Та й повпродком тоді вилаяв Безлюдівський волвиконком за те, що продподаткова робота ведеться погано [97, с. 53]. Тому через це, звісно, голод продовжився й наступної зими.

Із 1924 року продподаток перейшов у грошовий еквівалент [3, с. 40, 56]. За наявність заборгованості за ним описували майно й виставляли на продаж [3, с. 99].

Наприкінці 1920-х років Сталін, отримавши повну владу в червоній імперії, згорнув НЕП, повернувши багато рис воєнного комунізму, зокрема продрозкладку, а також почав активно здійснювати політику індустріалізації.

Індустріалізація — це система заходів, спрямованих на здійснення «великого ривка» в розвитку промисловості з метою технічного переозброєння економіки і зміцнення оборони СРСР. Для того, щоб побудувати цілу купу заводів, була потрібна купа нової на той час техніки. А для її закупівлі були потрібні гроші. Де їх візьмеш? Україна —житниця Європи, тому було вирішено наше селянське зерно вивозити за кордон на продаж, щоб на отримані кошти закупити нові верстати, прилади, зразки техніки тощо. Для збирання зерна якраз і знадобилася ота призабута «продрозкладка», щоб посилено вилучати в селян продовольство. І почалося... Якщо у 1928 році Радянський Союз продав за кордон лише 99 тис. тонн зерна, то у 1930-му і 1931 роках уже відправляв на експорт 10 млн тонн зерна — приблизно 5 млн тонн щорічно.

Ця політика реквізицій селянських врожаїв призвела до Голодомору 1932—1933 років. Але його також спричинив неврожайний фактор, про що неодноразово згадували місцеві жителі, зокрема брат героя СРСР М.Я. Підкопай у рукописних мемуарах, що зберігаються в родичів знаменитості: *«Сильная засуха в молодом неокрепшем Советском государстве в 1933 году вызвала очень большие продовольственные затруднения целых республик (сел и городов Украины, Поволжья). Народ голодал, особые трудности испытывали многосемейные. В сложившейся обстановке [...] Ваня [...] пошел в колхоз работать».*

Селяни й так мали небагато продовольства у своїх коморах, бо літо було неврожайним, але восени 1932 року їм ще й поставили шалені плани здачі сільгосппродукції! І щоб їх виконати, по нашому селу стали ходити «буксирні бригади», які в пошуках зерна та іншого продовольства влаштовували обшуки в хатах. Унаслідок цього, як свідчать документи, 21 грудня 1932 року Безлюдівка виконала план здачі зерна лише на 94,3 %, але не було виконано плану щодо окремих зернових культур: гречку здали на 45 %, а жито — на 40,8 %. Тому невиконання того плану в Безлюдівці секретаріат Харківського міського партійного комітету вважав «совершенно недопустимым» і таємно постановив: мобілізувати весь партійний, комсомольський, колгоспно-бідняцько-середняцький актив для повного виконання плану, а також припинити продаж товарів тим селянам, які заборгували державі гречку та жито [120, с. 63-64]. Тому обходи будинків активістами у голодний час продовжилися, і забирали в селян не тільки зерно, а й інше продовольство. Унаслідок цього на 1 січня 1933 року план здачі зерна було виконано на 99,6 %, а план на городину — аж на 161,2 % [120, с. 68]. Проте плану здачі м'ясо-молочної продукції повною мірою так і не змогли виконати [108, с. 10].

Ксенія Василівна Онищенко згадувала, що врожай з хат вимітали «червоною мітлою», і вона добре запам'ятала, що з-поміж усіх активістів, які займалися обшуками й конфіскацією продовольства в безлюдівських хатах, особливо відзначився Оврамко (Авраменко?). Він був найактивнішим розкуркулювачем, і його всі селяни дуже ненавиділи, бо майже

Конкретна могила часів Голодомору на Лакишківському кладовищі

не було хати, в яку Оврамко не зайшов. Старожили цього чоловіка проклинали все своє життя. А народне покарання він невдовзі отримав — його хату, що була десь біля двоповерхової школи у Старій Безлюдівці, спалили розлючені селяни. Оврамко втратив усе, і йому навіть не було що взути, тому він ходив в одному черевику і в одному чоботі. І, ясна річ, ніхто цій людині нічим не допоміг і не дав прихистку.

Портрет ймовірної жертви Голодомору на Нагорівському кладовищі

Якщо наші прості жителі страждали від голоду, то держпрацівників він оминув. Бо хоч голова сільради Горгуль і скиглив, що в селі «не хватає що їсти», його шлунка це не стосувалося [108, с. 2]. Адже в січні 1933 року зафіксовано, що Безлюдівський споживчий кооператив роздавав працівникам сільради хлібні пайки. Також їх отримували партійні працівники, вчителі, медики. Норма видачі була така: важливий посадовець — 5,6 кг хліба на день, члени його родини — по 4 кг на день; другорядний посадовець — 4 кг хліба на день, а його члени родини нічого не отримували [108, с. 1]. Якщо одна хлібина важить приблизно 500 грамів, то уявіть, скільки буханок ці особи щодня одержували.

Але мушу зазначити, що Голодомор 1932—1933 років у Безлюдівці не був надто сильним і страшним, як для жителів сіл десь углибині України. Так, тут певні особи померли з голоду, і їхні могили є й досі. Але на початку 1933 року в СРСР почалася паспортизація, і безлюдівці як жителі села, підпорядкованого столичній міськраді, теж стали отримувати паспорти [108, с. 10]. Наявність паспорта давала величезні можливості, зокрема і змогу поїхати будь-куди по продукти. Попри те що решта селян України просто так не могли сісти на потяг, бо їм був потрібен дозвіл від сільради.

Також в нашому селі люди вижили через те, що мали городи, а провізії, що залишилася, вистачало, аби навіть ділитися із жебраками, які ходили вулицями. Хоч не всюди для них були відчинені двері, жебраки могли де-не-де випросити то лушпиння картоплі, то качан капусти, то одну-дві картоплини. А бувало, що й давали навіть по шматочку хліба [119, с. 639-640]. А в колгоспних дитсадках дітей дуже добре годували. Кузьма Коваленко, який відвідував дитячий садок ім. Петровського в кінці Підборівки, на харчування в тому закладі не скаржився.

Навесні 1933 року голод минув. Точну кількість померлих через те лихоліття встановити неможливо, бо документи ЗАГС за ті два роки не збереглися. Та й особливої уваги до голоду в будь-яких архівних документах 1932—1933 років не простежується, адже недоїдання в ті роки, як я вже казав, були звичним явищем.

МАСОВІ РЕПРЕСІЇ

Після революції більшовики одразу запровадили у країні диктатуру пролетаріату. Це форма політичної влади, яка здійснювалася з метою придушення опору колишніх панівних класів, щоб утворити нове, безкласове суспільство. І проти тих жителів Безлюдівки, які були чи потенційно могли бути силою, що чинить опір новій владі, почалися репресивні дії.

Початково їх перетворювали на «позбавленців», тобто осіб, кому заборонялося брати участь у будь-яких виборах. 21—23 квітня 1920 року я зафіксував поки що перший випадок позбавлення виборчих прав. Тоді відбувалися вибори до волосної ради, і духовним особам, самогонникам, спекулянтам та ворогам радянської влади не дозволили брати участь у голосуванні [17, с. 38]. А 9 січня 1921 року, коли відбулися вибори до Безлюдівської сільради, з усіх 1368 виборців (1302 чоловіки та 66 жінок) ще 22 особи було позбавлено права голосувати й бути обраними. До того списку потрапили родина Передільських, родина Яременків та інші особи [20, с. 29, 32, 39].

Ще одним виявом репресивної політики стала конфіскація майна як реалізація ленінського гасла «грабуй награбоване». Для відібрання підлягала та власність, яка вважалася придбаною шляхом експлуатації трудящих. І початково позбавили маєтків дуже заможних осіб: Данилевського, Семена Мойсеєнка, лікарів Попових та ін. А 3 квітня 1921 року на зборах безлюдівської сільради було вирішено, що їхню земельну власність слід перетворити на городи для бідних селян, а також червоноармійців [20, с. 63-63 зв.]. Після того частину землі Попова було забудовано селянськими дворами, а сам його дачний будинок (нині то хата на вул. Удянська Набережна, 48) було перетворено на квартири для вчителів [165].

Як буржуї закінчилися, взялися за заможне селянство. Надто що конфісковувати було що: найбільше селянське господарство 1922 року мало в нашому селі аж 36 га землі [10, с. 17]! Спочатку провели облік населення села, й кожну родину класифікували приблизно за такими характеристиками:

План конфіскованої землевласності Попова на Родіонівці, накладений на сучасний супутниковий знімок
Джерело ілюстрації: [173]

Таблиця 4

Бідняки	мали тільки простеньку хату, малу кількість землі та невеликий сільськогосподарський інвентар
Середняки	теж мали більш-менш просту хату, але більшу площу земельних наділів, одного коня, плуг, борону
Куркулі	мали шикарний на той час будинок, величезне землеволодіння, більшу кількість сільськогосподарської техніки, двоє чи більше коней, а також, що найважливіше, — найману працю

На жовтень 1922 року в Безлюдівці налічувалося 934 господарства, з яких 300 вважалися куркульськими, 300 — середняцькими, 200 — нижче середніх та 134 — бідними [10, с. 17]. Тобто тут більшість населення були забезпеченими людьми за сільськими мірками. Визначивши, хто є хто, почали боротися саме з куркулями та середняками.

Насамперед у 1920 році в деяких куркулів відібрали частину земельних наділів, а також реквізували коней для виряджання призовників на фронт, щоб виконати заклик Леніна: «Незаможник, на куркульського коня, проти Врангеля!» [42, с. 183]. У наступному 1921 році у Степана Івановича Підкопая відібрали кузню разом з інструментами і так створили державну кузню з ремонту сільськогосподарського інвентарю [20, с. 43]. А у вересні 1923 року в селянина Коца конфіскували млин і закріпили за Безлюдівською сільрадою [30, с. 225]. Також куркульські господарства обкладали високими податками, щоб «витиснути з них усі соки». Наприклад, у серпні 1928 року безлюдівській бідноті було надано 100 пудів борошна, отриманого через оподаткування багатших верств населення [82, с. 177].

А в роки суцільної колективізації було вирішено повністю знищити куркулів, що ще залишилися. 30 січня 1930 року політбюро ЦК ВКП (б) ухвалило постанову «Про заходи щодо ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації», за якою у всіх куркулів необхідно було забрати

все майно, а їх самих виселити в Сибір. Часто під це підпадали навіть певні середняцькі родини. Тоді виселяли куркулів не просто так: їм навмисно ставили шалені, неможливі податки, а за невиконання все майно в них відбирали [109, с. 5-8]. За офіційними даними, всього в роки колективізації було розкуркулено 52 родини [75, с. 3]. Ось прочитайте про деякі сім'ї, яких було розкуркулено [109, с. 5-8, 12]:

Таблиця 5

ПІБ голови родини, клас	Майно	Дата конфіскації та наслідки
Яковенко Марфа Андріївна, куркуль	11,5 га землі, хата і комора з залізним дахом, два сараї, клуня, погріб, молотарка, косарка, сівалка, віялка, двоє коней, дві корови	Майно конфісковано до 1934 року, як куркульське, все те було продано
Гайденко Євдокія Т., середняк	5 га землі, хата під залізним дахом, комора, віялка, кінь, дві корови	Майно конфісковано до 1934 року за нездачу податку обсягом 160 пудів зерна (було здано тільки 40 пудів), все те було продано
Підкопай Денис Миколайович, куркуль	2,75 га землі, хата під залізним дахом, два сараї, клуня, кінь, дві корови, кінна молотарка, віялка, полунична плантація	Майно конфісковано до 1934 року за нездачу податку обсягом 30 пудів зерна, все те було продано
Богданов Антон Андрійович, середняк	7 га землі, хата та комора під залізним дахом, сарай, клуня, кінь, дві корови, молотарка, віялка, сівалка, полунична плантація	Майно конфісковано до 1934 року за нездачу експортного податку обсягом 550 крб. Усе те було продано

Продовження таблиці 5

ПІБ голови родини, клас	Майно	Дата конфіскації та наслідки
Цьома Петро Іванович, середняк	5 га землі, хата під залізним дахом, флігель із солом'яним дахом, клуня, кінь, дві корови. Здавав свою хату під дачу в оренду за гроші	Майно конфісковано до 1934 року за нездачу експортного податку обсягом 700 крб. Усе те було продано

Унаслідок тих заходів, як писав Ю. Герасименко в повісті «Лісове озеро», «всю куркульську погань було раз і назавжди виметено з усієї Безлюдівки». Але не все так однозначно. Бувало помилкове трактування певних господарств як заможних, і через протест прокуратури або перегляд ситуації самою сільрадою деякі конфісковані хати повернули власникам. Так у 1934 році Федір Павлович Приз, Параска Єгорівна Коц, Омелян Купріянович Войтенко та Микола Абрамович Збукар у законному порядку змогли обстояти своє майно, і їм сільрада була змушена повертати те, що ще можна було повернути, або надавала нове житло [109, с. 5-8; 157; 158].

Також характерною (і навіть дуже характерною) рисою цього періоду стали масові політичні репресії. Їх проводили для зміцнення влади Сталіна та культу його особи, усунення навіть імовірності будь-яких виступів проти радвлади, а також постачання у величезній кількості безплатної робочої сили для будівництва грандіозних проєктів доби індустріалізації. Вони почалися ще наприкінці 1920-х років із судових процесів у «шахтинській справі» та «справі СВУ», які було спрямовано проти відомих інженерів та інтелігентів. А до Безлюдівки ці репресії дійшли на початку 1930-х років. Розглянемо яскраві приклади.

Селянина Павла Єгоровича Богданова було обвинувачено в тому, що він займається антирадянською діяльністю, і ухвалою особливої наради при колегії ДПУ УСРР від 5 липня 1932 року вислано до Північного краю на три роки [127, с. 237]. Того самого дня на тій самій нараді вирішили майбутнє

Андрія Федоровича Яременка, якого звинуватили в антирадянській агітації й ухвалили відправити до Казахстану на три роки [127, с. 442].

А під час будівництва й пуску в експлуатацію нової залізниці, що пролягла через Безлюдівку, кількох ремонтних робітників було заарештовано і теж обвинувачено в антирадянській агітації. Ними були брати Макар та Свирид Велички, а також Федір Невольниченко. Їх усіх в один день було засуджено до заслання в Північний край на три роки [127, с. 285-286; 128, с. 188].

Після пленуму ЦК ВКП(б) в лютому — березні 1937 року політичні репресії стали тотальними й поширилися на все суспільство. 30 липня 1937 року НКВС СРСР видав таємний оперативний наказ № 00447, який встановлював квоти: у найближчі чотири місяці викрити і репресувати 259 450 осіб (із них через розстріл — 72 950). І для виконання цього плану оперативникам НКВС дозволили бити допитуваних. Ось саме тоді сусіди стали масово доносити на односельців часто неправдиві обвинувачення, а потім по людину приїжджав автомобіль «чорний воронок» (легковик із працівниками НКВС). Через катування у затриманого вибивали потрібні зізнання у членстві у вигаданих повстанських організаціях. Людина була ладна взяти на себе будь-яку провину, зокрема й замах на Леніна чи Сталіна, аби тільки не били, й була змушена записати у члени «таємної організації» тих, кого знала: родичів, знайомих. І на них теж чекали такі тортури. Для повного ознайомлення із жахіттями в катівнях НКВС раджу прочитати роман Івана Багряного «Сад Гетсиманський». А потім цих нещасних судили спеціальні органи, де не було навіть судді чи адвоката, — «трійки», до складу яких входили: голова — місцевий начальник НКВС, члени — місцеві прокурор і перший секретар обласного, крайового або республіканського комітету ВКП(б).

Удар великого терору насамперед упав на працівників безлюдівських шкіл як видних людей на селі. Учителя Степана Денисовича Крушельницького було обвинувачено в тому,

Плакат перепису 1937 року

що він член націонал-фашистської організації УВО. Після тривалого слідства особлива трійка УНКВС у Харківській області 9 серпня 1937 року стосовно нього винесла ухвалу про розстріл, що було виконано наступного дня [129, с. 379]. Ще одого вчителя Івана Захаровича Леня, який викладав у школі № 2 (тоді була в центрі), було обвинувачено у членстві в антирадянській націоналістичній терористичній організації. І за рішенням трійки 20 листопада 1937 року його було відправлено в концтабір на 10 років, але 1940-го термін покарання було знижено до трьох років [131, с. 473].

Вражає ще один випадок: учительку середньої школи (біля Удянки) Ксенію Павлівну Матяш заарештовано 10 травня 1938 року лише за те, що вона просто дружина засудженого «ворога народу»! Ухвалою особливої наради при НКВС СРСР від 2 червня 1938 року її засуджено до позбавлення волі в концтаборі на вісім років, але вона перебувала в системі ГУЛАГу аж до 1952-го [131, с. 598-599]. Із цього видно, наскільки абсурдним було тогочасне правосуддя.

Також постраждало чимало пересічних жителів села. Їх обвинувачували то у членстві в контрреволюційній організації, то у шпигунській діяльності, то в агентській діяльності на користь іноземних білих емігрантських організацій, то в антирадянській агітації чи іншій вигаданій єресі. І протягом 1937—1938 років були розстріляні: Микола Абрамович Збукар, Никанор Дмитрович Коц, Андронік Венедиктович Куц,

Опанас Григорович Полупан, Антон Іванович Пономаренко, Іван Гаврилович Пономаренко, Дмитро Дмитрович Підкопай-Войтенко та ін. [118, с. 281; 129, с. 369; 131, с. 101, 428; 132, с. 221, 228].

Наприкінці 1938 року великий терор пішов на спад. Усіх вищезгаданих політрепресованих пізніше юридично було визнано невинними. Цікаво, що значна частина тих оперативників, які розстрілювали людей у катівнях НКВС, теж потім пройшла той самий життєвий шлях, що і їхні невинні жертви.

ДЕМОГРАФІЧНІ ДАНІ

Щойно в селі остаточно утвердилася радянська окупація, у вересні — жовтні 1920 року провели сільськогосподарський перепис. Відповідно до його підсумків, у Старій Безлюдівці налічувалося 331 селянське господарство, мешкало 832 чоловіки та 921 жінка — разом 1753 особи. У Новій Безлюдівці було 599 селянських господарств, мешкало 1505 чоловіків і 1634 жінки, всього 3139 осіб [62, с. 57]. Господарство — це, по суті, двір. Ви побачили, що в обох слободах тоді переважало жіноче населення. Це, звісно, наслідки Першої світової війни та Визвольних змагань, в яких брала участь значна кількість безлюдівських чоловіків. Війни завжди псують демографічну картину.

Цікаво, що після того перепису в офіційних документах вже ніде не згадано топонімів «Стара Безлюдівка» та «Нова Безлюдівка», не рахуючи рідкісних випадків за інерцією [62, с. 57]. Жодної офіційної постанови влади про об’єднання населених пунктів не було, їх просто вже перестали розрізняти й почали розглядати як одне село, бо на той момент вони істотно злучилися.

У січні 1922 року чисельність населення Безлюдівки становила 4854 особи (2422 чоловіки та 2432 жінки). Було визначено, що майже всі ті жителі — українці, а росіян було тільки двоє [35, с. 23]. Вражає тогочасний мононаціональний склад населення.

17 грудня 1926 року тут провели всесоюзний перепис. Це був перший радянський перепис, що фіксував усе населення країни станом на одну дату. За його матеріалами показано національний склад нашого села: українців — 5571 особа, росіян — 64 особи, євреїв — 7 осіб, білорусів — 3 особи, інші — 9, а всього 5654 жителів. З них чоловіків було 2762, а жінок — 2892 [78, с. 15, 75; 101, с. 63].

А у 1927 році тут жила 5661 особа, 78 % з них були селянами, а 22 % — робітниками, що працювали на залізниці або їздили на роботу до Харкова. Усі безлюдівці тоді мешкали у 1099 дворах, і в кожному обійсті в середньому налічувалося по п'ять осіб [21, с. 97-98].

6 січня 1937 року в нашому селі було проведено наступний загальносоюзний перепис. Його цифр ми не знаємо, їх засекретили, бо ті дані владі не сподобалися. Адже Голодомор початку 1930-х років позначився на кількості жителів Безлюдівки та всіх інших сіл України. Тому відповідальних працівників перепису було заарештовано й репресовано. Але за підрахунками сільради, які вона зробила 15 березня 1937 року, тоді в Безлюдівці мешкало всього 8168 осіб (зокрема молодших за 18 років — 3274) [114, с. 6].

17 січня 1939 року тут було проведено новий перепис. За його даними відомо, що тоді в Безлюдівці був 8751 житель, з яких українці — 8068, росіяни — 606, 1 вірменин, а також 28 євреїв [66; 71]. Таке раптове зростання кількості росіян — наслідок Голодомору 1932—1933 років, коли в нашу область замість померлих селян навезли величезну кількість жителів Росії.

1918 год										
	ЯНВАРЬ					ФЕВРАЛЬ				
Понедельник	1	8	15	22	29		18	25		
Вторник	2	9	16	23	30		19	26		
Среда	3	10	17	24	31		20	27		
Четверг	4	11	18	25		14	21	28		
Пятница	5	12	19	26		15	22			
Суббота	6	13	20	27		16	23			
Воскресенье	7	14	21	28		17	24			

Таким був календар на початку 1918 року

31 січня 1918 року безлюдівці лягли спати, а вранці прокинулися вже 14 лютого. Усе це сталося тому, що набрав чинності декрет раднаркому про впровадження західноєвропейського календаря. Радянська Україна так перейшла на новий стиль обчислення часу, що збігався із церковним григоріанським календарем, яким користувалися у Європі. Але ці зміни не стосувалися православної церкви: вона до наших днів відзначає свої свята за старим, юліанським календарем.

Після жовтневого перевороту було сформовано однопартійну диктатуру. Тобто керівною силою у країні стала тільки одна партія більшовиків, і жодна більше. І для кращої кар'єри всі прагнули вступити до складу керівної партії — ВКП(б), а там кого візьмуть, того й візьмуть після проходження тривалого кандидатського терміну. У нашій сільраді був не один комуніст. І при кожній установі, при кожному підприємстві села теж було багато працівників-комуністів. Усі вони періодично збиралися на свої партійні збори. Саме завдяки таким парторганізаціям робітничі колективи були під контролем влади, і так зручніше ширилися на місцях усілякі директиви від верхівки ВКП(б).

А для роботи з молоддю 1924 року тут було створено першу комсомольську організацію, секретарем якої був Дмитро Іванович Журавель [8; 12, с. 617]. Назва організації — абревіатура, що розшифровується як комуністичний союз молоді. Комсомол відігравав велику роль у виконанні поставлених партією завдань для проведення індустріалізації, колективізації, культурної революції та ін.

Після Визвольних змагань промисловість було зруйновано, сільське господарство теж не мало успіхів. І тоді у країні було запроваджено політику воєнного комунізму. Одним з її основних елементів була мілітаризація праці, що являла собою загальну трудову повинність. Для цього в Безлюдівці було організовано комітет праці. Наших селян стали періодич-

Агітаційний плакат державних позик

но зобов'язувати безплатно попрацювати на певних громадських роботах: ремонт громадських споруд, шляхів, колодязів, заготівля дров у лісах, гужова повинність (перевезення товарів чи предметів на підводах) [18, с. 24; 20, с. 43].

А в наступні роки, коли запровадили НЕП, повинності перевели на грошовий рівень, тому було впроваджено єдиний сільгоспподаток. Наприклад, 1 листопада 1927 року для нашого населеного пункту було нараховано 16 799 крб, але фактично було зібрано 5331 крб [82, с. 34-36].

У роки НЕПу відродилася кредитна галузь. У Безлюдівці з'явилося кредитне товариство, у складі якого 1926 року налічувалося 138 членів [74, с. 580]. Цікаво, що в цей період з'явилося явище не тільки брати грошові позики, а й держава стала позичати кошти в населення — у примусовому порядку. Із чого все почалося? Селян активно агітували здавати гроші державі в обмін на цінні папери — облігації [57, с. 244-245; 82, с. 102]. Але повернути назад свої гроші можна було тільки після дощику в четвер, точніше, ніколи. Усі суми позик ішли на поповнення бюджету на будівництво фабрик, заводів, залізниць тощо. Селяни неохоче йшли на оформлення облігацій, тому їх стали нав'язувати примусово. Наприклад, 1930 року біднякам мали повернути грошову компенсацію за переплату податків, але влада цього не виконала — замість цього їм роздали облігації «П'ятирічка в 4 роки» [56, с. 16-18; 105]. Уявіть, яке було розчарування людей.

1927 року безлюдівці для вищої врожайності перейшли на шестипільну систему сівозміни [3, с. 121]. Тобто наділ ділили на шість частин: одну засівали озимими культурами, другу —

цукровими буряками, вівсом, третю — ярою пшеницею (після коренеплодів) або відводили під пар (після вівса), четверту — озимими культурами, п'яту — вівсом, цукровими буряками, шосту віддавали під пар або засівали ярою пшеницею. І так щороку порядок чергувався. А до того тут була трипільна система. В осінній період, коли урожай дозрів, селяни виходили продавати свої фрукти та овочі в місцях торгівлі в селі [35, с. 23].

Щоб прогодувати свійських тварин у зимовий період, кожен селянин мав улітку косити сіно на лучній місцевості. Заплавні луки більшовики оголосили загальнодержавним надбанням й на початку 1920-х років поділили на користь кожної родини залежно від розміру господарства [20, с. 62, 63]. Але справедливість переділу луків у багатьох викликала питання, зокрема й у відомого письменника Остапа Вишні. У газетному нарисі у травні 1925 року він прямо натякнув на корумпованість нашої місцевої влади: *«Скільки самогону випила земельна комісія разом із її головою Григорієм Коцом і головою Безлюдівського комнезаму Іваном Кирбабою? Скільки поїли там сала?..»* [160].

У 1920-х роках в Безлюдівці ще не було електрики, хоч у сусідньому Васищевому вже було вуличне освітлення й лампочки світилися у вікнах деяких будинків [21, с. 121; 57, с. 46]. Усе через те, що там була електростанція, а в нашому селі — ні [57, с. 46]. Ситуація змінилася тільки на початку 1930-х років: тут збудували електростанцію, потужність якої становила лише 5 кіловат на годину [24, с. 40; 114, с. 26]. Саме відтоді й почалась електрифікація села. Який вигляд мала та електростанція? Будівля з дизель-генератором, що запускався тільки в певні години. На ній працювала одна особа, що стежила за роботою обладнання [21, с. 123]. А потім до Безлюдівки було прокладено лінію електропередач від якоїсь потужнішої електростанції [4; 163]. Напевно, йдеться про ту, що працювала в Есхарі. Про масштаби передвоєнної електрифікації йдеться у повісті Ю. Герасименка «Лісове озеро»: *«Безлюдівку уже не впізнати — високі стрункі будови, величезні, як цехи, ферми і скрізь*

Безлюдівські хати біля якогось озера, 1930 рік.
Латаття, що росте на воді, — доказ чистоти водойми
Джерело ілюстрації: [171]

ліхтарі, ліхтарі — весь колгосп залито світлом». Також струм було проведено до військових складів у бору між Васищевим та Безлюдівкою [163].

А більшість селян продовжували ввечері читати газети при каганці. Освітлення за допомогою вогню — високий пожежонебезпечний чинник. Та, як розповідали старожили, майже всі хати були мазанками, а цегляні стіни тоді мали тільки церква, школа біля Удянки, будинок за її їдальнею, сільрада наприкінці вулиці Кооперативної, а також оселя Гайденків на перехресті сучасних вулиць Перемоги та Нагірної. Тому в такому великому селі продовжувала діяти пожежна команда, яку тут створили ще до революції [30, с. 158]. У 1925 році для її потреб було збудовано нову велику будівлю із залізним дахом [154].

Із 1925 року в Безлюдівці стали часто проводити конкурси й виставки найкращих господарів Харківського району.

Переможці одержували премії, і водночас селяни різних сіл обмінювалися досвідом для поліпшення ведення сільського господарства [82, с. 138; 155]. Одна з таких виставок скотарства, що відбувалася 3—4 червня 1928 року, потрапила в кадри кіножурналу «Кінотиждень ВУФКУ» № 30/73 Одеської кінофабрики [82, с. 131; 100, с. 46]. Оператор Юровський ходив по теперішній площі Стадіонній і фільмував учасників та гостей. До речі, це найдавніший фільм про наше поселення, і також цінне історичне джерело, яке показує тогочасну моду: на всіх чоловіках картузи, який нині носять тільки гопники. А в жінок голова обов'язково пов'язана хусткою — це пережитки старих православних традицій. Будинки мали або залізний, або солом'яний дах, а огорожею у них були штахетні паркани. Усе дійство відбувалося навколо величезного флагштока поряд із сучасною братською могилою. Цікаво, що й нині на тому самому місці проходять усі святкові заходи Безлюдівки.

Цей період подарував нашому селу спорт. Якщо до революції тут не було зафіксовано яких-небудь змагань, секцій з окремих видів спорту, то у 1924 році в Безлюдівці створено філію товариства «Гірник», де діяли такі секції: футбольна, легкоатлетична, гімнастична, гандбольна, велосипедна й шахова [134]. Саме відтоді й можна вести історію футболу в нашому населеному пункті.

До призову ставлення тоді було особливим. Для юнаків, які вирушали на мобілізацію, проводили концерти [161]. А термін військової служби в молодій радянській державі був неоднаковим. Спершу в армію призивали чоловіків віком 20 років, і служили вони від року та шести місяців (у піхоті й артилерії) до

Кадр кінохроніки про районну виставку скотарства в Безлюдівці. Червень 1928 р.

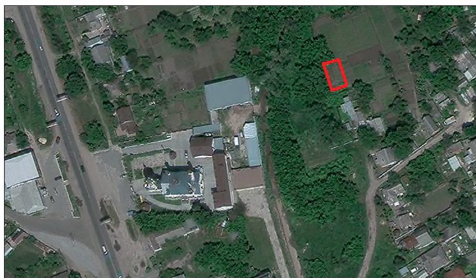
чотирьох іх половиною років — у військово-морському флоті. А у 1930-х роках терміни військової служби становили від двох років у сухопутних військах до п'яти років у військово-морському флоті; призов стали проводити з 15 вересня до 15 жовтня.

Злам старих громадських підвалин і традицій надав батькам велику свободу вибору імен для своїх дітей. У всій Україні батьки для особистих імен новонароджених стали реєструвати різноманітні загальні слова: назви рослин (Береза, Гвоздика, Дуб), мінерали (Рубін, Граніт), хімічні елементи (Радій, Вольфрам, Іридій, Гелій), топоніми (Волга, Гімалаї, Казбек, Онега), технічні та математичні терміни (Медіана, Дизпаливо, Комбайн, Дрезина), професії (Танкіст), а також інші слова, забарвлені революційною ідеологією (Ідея, Декабрист, Товариш, Воля, Зоря, Атеїст, Свобода, Сталіна). Але в Безлюдівці жителі віддавали перевагу таки традиційним іменам. Зате в ці часи нових звичаїв деякі односельці змінили прізвище. Наприклад, у лютому 1932 року 22-річний безлюдівець Андрій Дмитрович Коц, що не любив свого прізвища, змінив його на Ларін [166].

У цей період у населення була велика кількість зброї (нагани, обрізи), й щоденно було чутно постріли хуліганів у бору [56, с. 16-18]. Звичним явищем були лайки, бійки, пиятики, самогоноваріння та лісокрадство [144]. Останнє явище було подібним до сучасного ялинкового браконьєрства. Якщо тепер це роблять заради свята, то в ті часи це робили для опалення оселі чи продажу. Цілими вервечками, особливо напередодні базарних днів, тягнулися підводи лісокрадів до Харкова. Актив нашого села спробував боротися з тим явищем, але чорні лісоруби вночі проривалися крізь засіку кількох активістів або об'їжджали місця їхнього перебування іншими дорогами [148].

Про здоров'я населення ще з дореволюційних часів тут дбали фельдшерський та акушерський пункти [23, с. 210; 40, с. 163; 44, с. 483]. Але їхніх можливостей і послуг було недостатньо для такого великого села. Лікарні не було, і наші люди продовжували сподіватися на ненадійну нетрадиційну медицину: «Аборты и роды производят бабки-повитухи. Болезни, вплоть до венериче-

ских, лечат святой водицей «с уголька», травками и нашептываниями. Больные собираются возле церкви, тут и от *«младенческого» бабка пошепчет и взбрызнет «святой водицей» прямо с алтаря, тут и коклюшные и здоровые приобщаются из одной чаши»* [123].

Саме там і була розташована за церквою перша лікарня — «Попівська хата»

Через вищезгадані забобони траплялись епідемії. Наприклад, восени 1921 року частина населення Безлюдівки захворіла на віспу. Тому в листопаді того самого року санітарно-епідемічний відділ Харківського повітового виконкому надіслав до Безлюдівки книжки з інформацією, як лікуватися від цієї хвороби [35, с. 386]. А 1925 року сталась епідемія коклюшу, через яку в селі померло чимало дітей [136]. Саме це було останньою краплею, що спонукала владу до дій: 16 грудня того самого року за церквою було відкрито першу в історії села лікарню [31, с. 168-169]. Це була амбулаторія, в якій тільки обстежували хворих, але не здійснювали стаціонарного лікування. В усі часи той лікувальний заклад називали попівською хатою, бо її конфіскували у священника Гораїна. Навколо неї лишався садок, де росли яблуні й груші. Проіснувала там амбулаторія аж до 1970-х років, а потім ту будівлю розібрали.

Одразу після відкриття той медзаклад у 1926 році відвідали 13 тисяч разів! А хворих вдома лікарі відвідали 613 разів [51, с. 38]. Тут лікували чимало недуг, а також проводили вакцинацію від віспи, дифтерії та скарлатини [51, с. 50-51]. Окрім цього, у 1926 році в амбулаторії було прийнято 94 пологи [51, с. 43]. Через високий рівень популярності лікувальний заклад далі не зміг прийняти всіх пацієнтів, тому восени 1926 року в будівлі колишньої церковнопарафіяльної школи (ліворуч від церкви) було створено додатковий медпункт [3, с. 12].

ТРАНСПОРТ І ЗВ'ЯЗОК

Зміївський шлях, як і в попередні періоди, перебував у незадовільному стані [86, с. 226-232]. Але у 1927 і 1928 роках між Харковом і Безлюдівкою модернізували дорогу за американським методом [86, с. 222]. Ідеться не про прокладення асфальту чи іншого покриття, а шлях просто вирівняли, дене-де підсипали, підготувавши його таким чином під прокладення бруківки в майбутньому. Бо грошей на цю справу тоді не знайшли [96, с. 91]. Також на шляху було полагоджено дореволюційний залізобетонний місток через річку Студенок, на якому мостові конуси обклали камінням [86, с. 347].

На подальший розвиток транспортної мережі нашого села вплинув такий чинник: у 1930-х роках в лісі між Безлюдівкою та Васищевим запланували спорудити військову базу. Тому для функціонування об'єкта було вирішено збудувати одноколійну залізницю та перенести Зміївський шлях. І надалі було прокладено колію від станції «Безлюдівка» до станції «Зелений Колодязь». Офіційно це будівництво відбувалося для докорінної реконструкції Харківського залізничного вузла і створення прямого виходу від станції «Основа» (найбільшої сортувальної станції) до куп'янського напрямку [70, с. 602]. Але реальну мету будівництва ми вже розуміємо. Остаточно залізницю ввели в експлуатацію у 1933 році [83, с. 363]. Магістраль набула повноцінного транспортного значення лише у першій половині 1960-х років, коли на ній спорудили другу колію.

Новий Зміївський шлях було прокладено через поля східніше від Безлюдівки та біля станції «Тернове». Покриття було ґрунтове, ширина проїзної частини становила 10 метрів, а з обох боків шляху було висаджено дерева [163]. Через річку Студенок облаштували дерев'яний міст. Стару зміївську дорогу було повністю перекрито для руху транспорту [4]. Проте якщо комусь була потреба їхати за старим напрямком, то вони рухалися через залізничний переїзд (біля сучасного автомобільного мосту над залізницею), а потім завертали на глухі лісові до-

Кургани уздовж Зміївського шосе,
що лишилися від військової бази

роги, що прямували до Васищевого. Аерофотознімок 1941 року показує, що такий маршрут був популярнішим, бо мав вигляд значно протоптанішого, ніж нове шосе [88].

Хоч би якою була та нова траса, все одно то була ґрунтова дорога, на якій автобуси не можуть курсувати. Тому основним видом транспорту, що зв'язував безлюдівців з усім світом, залишалася залізниця. І для зручності пасажирів тут створили залізничні зупинки: у 1927 році виникла станція «Безлюдівка», а у 1932-му — залізнична зупинка «Удянська» [77, с. 45; 84, с. 162]. І на новій залізниці на початку 1930-х років створили зупинковий пункт «5 км». Старі люди казали, що «Удянська» спершу не мала жодної посадкової платформи, то була зупинка без нічого, як нині зупинковий пункт «13 км» біля Лизогубівки. Та й називалася вона тоді просто «роз'їзд», як писав В. Петльований у книжці «Гуляйгора». Лише пізніше там з'явилася дерев'яна посадкова платформа.

Так для наших людей відкрилося ще більше можливостей, щоб їздити щодня на роботу до міста на приміському потязі [75, с. 147]. Цим вони і скористалися. Ось саме тому влада й вирішила надати цьому селу статус селища міського типу, бо наприкінці 1930-х років більшість безлюдівців їздила працювати на заводах Харкова.

Стосовно винуватця всіх цих змін, то на території бази були дерев'яні склади пального і боєприпасів, розміщені у трьох паралельних рядах, що між собою розділялися штучними курганами (для захисту від вибухів та пожеж). Кожен ряд був кілометр завдовжки, і між ними проходили залізничні колії, що йшли до станції «Тернове» [167].

За радянської влади спершу адрес і назв вулиць в нашому населеному пункті не було, тому поштові листи та газети доставляли до сільради. Потім орган влади передавав цю кореспонденцію сотенному, сотенний — десятихатнику, а вже він вручав адресатові. Через погану логістику все це часто доходило із запізненням або зовсім не доходило до потрібної людини. І притягнути до відповідальності було нікого [143]. А

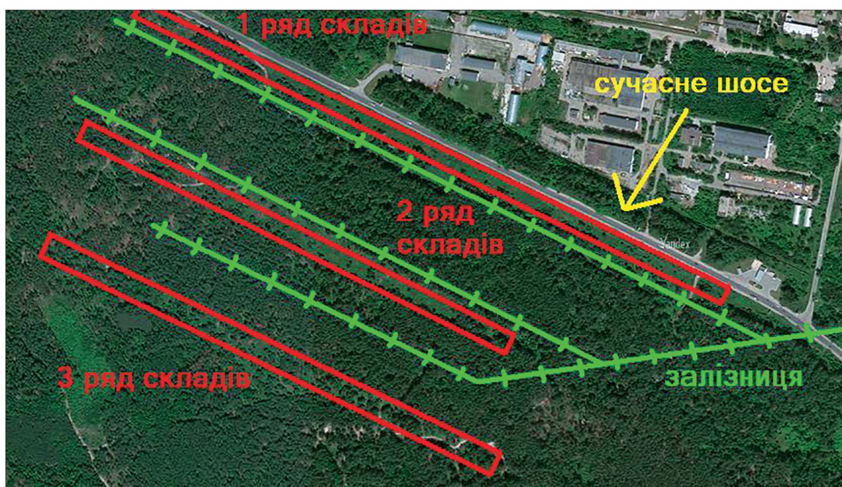

Схема зниклої військової бази на сучасному супутниковому знімку

у 1936 році сільська рада затвердила всім вулицям перші назви [103]. Їх автором був активіст, колишній сільський голова Петро Матвійович Кривоніс [8]. Після появи адрес будинків те ланцюжкове доставляння втратило сенс, і листоноші стали доставляти кореспонденцію точно до місця призначення. Але і до того, і після наші жителі для орієнтування мали власні народні назви для всіх вулиць. Вони виникали частіше від клички/імені когось із мешканців чи від типового прізвища в тому місці, рідше — від якоїсь природної ознаки.

Таблиця 6

Назва у 1936 році	Народна назва	Назва у 2023 році
пров. Петровського	Зозулівка	пров. Овочевий
вул. Будьонного	Морозівка (на початку вулиці); Володьківка (між сучас. Новим провулком і вулицею Зміївською); Кирбабівка/Череп'янівка (поблизу сучасного юридичного ліцею); Дундуківка (біля нинішнього Нагорівського озера) Качанівка (поблизу колгоспу ім. Будьонного); Родіонівка (наприкінці вулиці)	вул. Перемоги
площа Жовтня	Вигін	Стадіонна площа
вул. Нагірна	Чорний Горб (на початку вулиці); Гончаківка (наприкінці)	вул. Нагірна
вул. 2-ї П'ятирічки	Вовківка	вул. Юності

Продовження таблиці 6

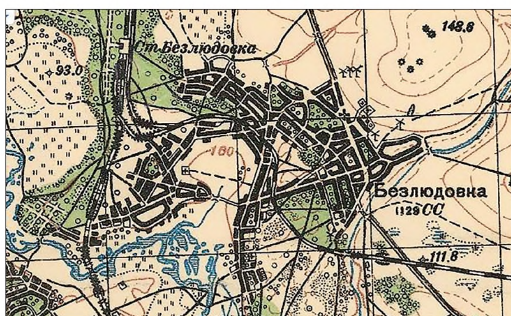
Назва у 1936 році	Народна назва	Назва у 2023 році
вул. Зміївська	Шляхівка	вул. Зміївська
вул. 8-го з'їзду Рад	Нагорівка (наприкінці вулиці); Завулівка (посередній частині вулиці); Чорний Горб (на початку вулиці)	вул. Полунична
вул. Шкільна	Шпаківка	вул. Івана Підкопая
вул. Огородня	Лакишківка (на початку вулиці)	вул. Огородня
вул. Харківська	Шандурівка (на початку вулиці) Михагові хати (наприкінці)	вул. Харківська
вул. Удянська набережна	Родіонівка/Залучка (на початку вулиці); Курилівка (посередині вулиці біля кладовища); хутір Бистрий (наприкінці вулиці)	вул. Удянська набережна
вул. Петровського	Квашівка (на початку вулиці); Запіски (посередині); Підборівка (наприкінці)	вул. Чайковського
вул. Журавлина	Чупаківка	вул. Журавлина
вул. Колгоспна	Куток Гулого (на початку вулиці); Вошівка (на початку); Чорний Горб (посередині вулиці); Завулівка (майже наприкінці)	вул. Романа Левицького
пров. Зміївський	Гусівка	пров. Зміївський

Щодо телефонного зв'язку в архівних справах я помічав нескінченні телефонограми від районної влади до сільради. Так називається документ, записаний під диктування по телефону. У 1927—1928 роках телефонний зв'язок провели до ветеринарної лікарні [21, с. 136], а то майже територія Нагорівки. Стояв заклад, по суті, там, де і нині, але трохи в іншому місці — прямо навпроти повороту до однойменного Ветеринарного провулка [163].

НАСАДЖЕННЯ ЛІСІВ

Поблизу Безлюдівки після Першої світової війни були такі масиви лісів: Ващенків бір, Панський бір (західніше залізничної зупинки «Удянська») і ліс від теперішної «Удянської» аж до Підборівки. Також тоді вже був дубовий гай у заплаві річки Студенок, що називається Барвенковим лісом і нині лежить майже за 2 км на південь від залізничного мосту. Після революції ці поміщицькі ліси перейшли селянам у користування [2; 140]. А у проміжку між районом Чорний горб та урочищем Синичине лісів тоді не було за незначними винятками [2]. Та територія була піщаною пустелею.

У роки царя справу боротьби з піщаними дюнами не встигли завершити, а за більшовиків її було продовжено, й то дуже моторним кроком. Причиною того було не стільки бажання місцевої влади поліпшити стан довкілля (бо піски стали істотно загрожувати сільському господарству), скільки те, що наявних лісів було недостатньо для опалення безлюдівських хат [3, с. 286; 10, с. 17]. Тому 1923 року Безлюдівська громада почала засаджувати всю піщану місцевість сосновим лісом, на що не шкодували коштів та людських ресурсів. Селяни саджали дерева, а потім періодично їх прополювали для кращого росту. І станом на 1927 рік всього було заліснено 120 гектарів пісків. Райвиконком оцінив такий незвичайний ентузіазм, і восени того самого року вирішив преміювати Безлюдівську громаду сумою 300 карбованців, щоб у неї була надалі мотивація завершити

Мапа початку 1930-х років
Джерело ілюстрації: etomesto.com

Тут збереглася пустеля

засадження ще приблизно 437 гектарів пісків [3, с. 286; 149].

І хоч багато де там вже з'явилися грядки з маленькими соснами, ділянка між Нагорівкою та річкою Студенок тривалий час лишалася незасадженою, і люди назвали ту місцевість урочищем Коваленки [5]. Старожил Кузьма Володимирович Коваленко згадував, який вигляд мала та місцина: *«Горби були, пісок, краснолози росли (верба або талап по-безлюдівськи), терен і сосни деякі росли, такі каряві. Але здебільшого ця місцевість була пусткою — вітер ганяв бугри здорові. Ми дітворою на них гралися. А далі, де травичка росла, там худобу пасли».* Але й до цієї рештки пустельної території дійшли руки, і на початку 1940-х років південніше Безлюдівки вже всюди ріс сосновий ліс [4].

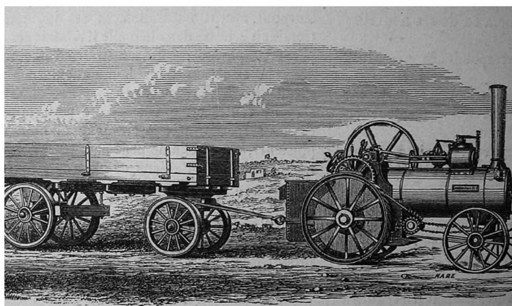
Шматочок зниклої пустелі все-таки зберігся й досі. Нині його можна побачити там, де перетинаються Ізюмська та Чугуївська залізниці.

ТОРФ'ЯНИЙ КАР'ЄР ТА ІНШІ ПІДПРИЄМСТВА

За нової влади видобуток торфу в нашому селі було вирішено відновити, бо економічні умови у країні в той момент були дуже складними, а покладів цієї корисної копалини було більш ніж достатньо. Площа кар'єру становила 45 га, а пересічна глибина залягання породи становила 1,5 м, [139, с. 116]. І вже 1 червня 1920 року в урочищі Вулівка почалося торфовидобування. Спочатку там працювали 82 особи [102, с. 47]. На тій території було прокладено вузькоколійну залізницю завдовжки 2,6 км на дубових шпалах, якою їздили 29 вагонеток [22, с. 42-46].

Видобування йшло таким чином: на ділянці помпами викачували воду, а потім туди під'їжджали парові локомобілі фірми «Клейтон і Шутлеворт» та фірми «Рансома», обладнані платформами з пресами системи «Антрепа». На пресах були хробаки (бури) із бронзовими ножами, які в землі вирізали шматки торфу, а потім вкладали у вагонетки. Але бувало видобування без техніки — лопатами, ножами, свердлами [22, с. 21, 42-46]. Потім торф везли на вагонетках й на інших ділянках викладали сушитися. Цю видобуту копалину продавали зокрема безлюдівським селянам для опалення хат [65]. До речі, торф дуже смердючий, і той їдкий сморід після його спалювання ще дуже довго залишається у приміщенні.

Оскільки робота на цьому підприємстві була важкою й небезпечною, а також через те, що на ньому стало працювати 600 робітників, при кар'єрі у 1921 році було створено медпункт [40, с. 322, 352]. Торф'яний кар'єр часто переходив з рук у

Малюнок локомобіля

руки від організації до організації, і його було закрито й законсервовано 19 липня 1925 року відповідно до наказу наркома земельних справ. Але щоб майно та інвентар дарма не пропадали, до Укрдержмеліобуду було передано таке: 2,7 км вузькоколійки, всі вагонетки та 55 рейок залізничного типу різних розмірів. А саму територію торфовища (49 га) харківський окрземвідділ передав Безлюдівській земельній громаді для відведення під городи бідних селян [22, с. 21-47].

Але то був передчасний крок, бо через кілька років видобуток торфу в нашому селі було відновлено, і станом на 1 липня 1932 року на тому кар'єрі працювали 60 осіб [41]. А в січні 1937 року там налічувалося 25 працівників [21, с. 123].

Хоч би як дивно це звучало, активне видобування піску в Безлюдівці почалося ще до Другої світової війни. Петро Матвійович Перерва згадував, що поклади цієї породи знадобилися на початку 1930-х років для будівництва насипу залізниці, яку прокладали до станції «Зелений Колодязь». Видобування робили

Два піщані кар'єри біля Підборівки,
на місці яких утворилися чотири озера
Мапа 1930-х років з історичного музею м. Харкова

вручну і пісок підвозили до потрібного місця на підводах, які називалися грабарками. У підсумку біля Підборівки було викопано два кар'єри, які позначено на ілюстрації. В утворених заглибленнях через танення снігів виникли водойми.

Покладами піску в незначних обсягах користувалася бетонно-черепична майстерня, яка тут діяла ще з дореволюційних часів. Там виготовляли конькову та рядову черепицю для дахів, а також бетонні кільця для колодязів. Підприємство розташовувалося на необгородженій садибі площею 2 га, де був колодязь та будівля майстерні з бетонного каменю, а її дах було покрито, звісно, черепицею. У ніч з 24 на 25 липня 1922 року згорів сарай майстерні, через що сильно постраждав інвентар підприємства [46, с. 1, 3, 50, 51]. Павло Дмитрович Приступа згадував, що цей заводик припинив існування в середині 1930-х років, бо саме тоді Павло застав руїни, що залишилися на місці майстерні.

Окрім цього, в Безлюдівці діяла майстерня вогнетривких виробів, яку у квітні 1927 року було передано в оренду на три роки будівельному товариству «Солідарна праця» [3, с. 102, 146]. Але її місце розташування мені не вдалося встановити.

Як відомо, під час НЕПу колишні власники змогли брати в оренду їхні раніше конфісковані підприємства. Так виник суспільний прошарок непманів. Наприклад, розкуркулена родина Покрасів у середині 1920-х років уже знову виробляла мило, яке на фургоні з вивіскою «Ларика» вивозили до міста на продаж. Видно, що то так називалася їхня фірма [48]. Але у подальші роки їхній бізнес було знову відібрано, коли згорнули НЕП.

У роки НЕПу всі безлюдівські магазини належали двом приватним торгівцям. Але у 1927 році не з першої спроби було організовано новий споживчий кооператив, до складу якого увійшли всі продовольчі магазини села. Так із приватною непманівською торгівлею було покінчено [82, с. 16; 147]. Той кооператив — об'єднання кількох людей для спільних закупівель, виробництва і подальшого продажу споживчих товарів населенню і членам кооперативу. Наприклад, виробники молока чи сала віддавали свою продукцію в магазини їхнього кооперативу, далі продавці це

продавали, а потім прибуток ділили між усіма членами. Так само й збитки теж ділили між усіма кооператорами [109, с. 1]. У тому кооперативі можна було купити навіть дефіцитні товари, але на їхнє придбання передовсім претендували найкращі члени кооперативу [152]. А непродовольчі товари, як-то одяг, патефон тощо, продавали магазини, які належали до типу універмагів та входили до складу об'єднання «Харторг» [38, с. 443].

Якщо в селянина на чоботі чи черевику з'являлася дірка, то до їхніх послуг діяла майстерня з лагодження взуття, в якій 1932 року працювало аж семеро осіб [81, с. 10, 19, 35]. А якщо була потреба підкувати коня, то тут станом на 1922 рік діяли 13 кузень [10, с. 17].

Північніше від села, як ви вже знаєте, було величезне болото Лиман. На його території у 1927 році утворили меліоративне товариство для проведення осушувальних робіт на площі 17 гектарів [3, с. 215; 109, с. 3]. У роки індустріалізації східніше від Харкова було побудовано тракторний завод, й для комфорту його працівників було вирішено створити новий житловий масив. А він потребував серйозного розв'язання питання з каналізацією. Не ходити ж людям в туалет в дерев'яну кабінку біля багатоповерхового будинку! Тому у 1933 році в тій заболоченій місцевості на місці Меліотресту було збудовано очисні споруди для селища ХТЗ. Їх назвали радгоспом «Поля фільтрації», який увійшов до складу каналтресту. Пропускна спроможність спершу становила 10 тис. $м^3$/доба. Сюди стала надходити каналізація не тільки з ХТЗ, а також з інших місцевостей Харкова [50, с. 111; 109, с. 3]. Процес очищення відбувався так: помиї виливали на спеціальні поля, а потім вода просочувалася через ґрунт чи випаровувалася.

Одночасно з радгоспом «Поля фільтрації» тут утворили радгосп «Поля зрошення», в якому каналізаційними водами поливали кормові, зернові й технічні сільськогосподарські культури. Це підприємство розташовувалося біля сучасного Овочевого провулку, і на його базі у 1975 році організовано Харківську овочеву фабрику [103].

ОСВІТА

Безлюдівські селяни зустріли радянську владу неписьменними, тобто не могли ні писати, ні читати. У жовтні 1922 року неписьменних серед наших земляків налічувалося 65 %, або 3208 людей з усіх 4936 жителів села [10, с. 17]. І таке саме явище спостерігалося у всій радянській державі. Але з таким населенням ніяк не здійснити економічного дива чи навіть просто підвищити рівень життя.

21 травня 1921 року РНК УСРР видала постанову «Про боротьбу з неписьменністю», за якою населення нашого села віком від 8 до 50 років, що не вміло писати та читати, було зобов'язане навчатися грамотності. Тут організували курси, які називалися «Лікнеп». Їхні слухачі закінчували роботу на дві години раніше зі збереженням оплати праці, щоб піти на навчання. Тих, хто ухилявся від лікнепу, притягали до кримінальної відповідальності. Це був цікавий час, коли люди із сивим волоссям сиділи за партами й читали буквар.

Термін навчання неписьменних тривав до семи місяців. Перший випуск лікнепу відбувся 1 травня 1924 року. Тоді пройшли повний курс навчання 90 випускників [153]. У листопаді 1926 року до безлюдівського лікнепу записалося вже 180 осіб, але наші вчителі не могли охопити таку кількість. Тому 10 січня 1927 року райкультвідділ відкрив у селі другий лікнеп, який стали проводити у другій безлюдівській школі (біля Удянки) [57, с. 139, 142, 213]. Туди стали ходити 40 осіб [3, с. 48]. У підсумку через активну діяльність з навчання дядьків і тіток 1 серпня 1929 року в нашому населеному пункті з непись-

Картина В. Седляра "У школі лікнепу"

менних вже налічувалося 71 чоловік та 366 жінок [95, с. 8]. Тоді традиційним було явище, що серед неписьменних людей жінок було більше. Боротьба з темнотою тривала, і до кінця 1930-х років кількість неписьменних, знизилася до мінімуму.

Шкільній освіті нова влада приділяла особливу увагу, і школу перетворили на зручний засіб для політичної пропаганди та перебудови суспільства. Спершу навчання тут здійснювали російською мовою, проти чого місцевий вчитель В.С. Євтушенко у червні 1919 року скаржився аж у наркомат освіти [133, с. 113-114]. І після прийняття у грудні 1919 року резолюції «Про радянську владу в Україні» в наших школах стали викладати тільки українською. У лютому 1920 року тут навіть створили новий предмет «Українознавство», викладати який в безлюдівських школах призначили Никанора Дмитровича Коца [69, с. 138, 142]. Усе це відбувалося задовго до політики українізації, яку проголосили в СРСР у 1923 році.

За радянської влади одразу заборонили релігійну складову в освіті, і церковнопарафіяльної школи не стало [73, с. 22-23]. Не кажу вже про сам предмет «Закон Божий». Більшість населення сприйняла такі зміни, але якось трапилося таке: батьки Максима Трохимовича Підкопая, які були церковниками, були невдоволені й у 1918 році забрали сина зі школи. Через це Максим Трохимович так і прожив довге життя з освітою першого класу [75, с. 146].

Земську школу, що була в центрі села, совєти одразу перетворили на звичайну початкову [68, с. 6]. У першій половині 1920-х років у ній виникла перша піонерська організація. Це було об'єднання скаутського типу, яке виховувало дітей у дусі комуністичної ідеології. Туди приймали з дев'ятирічного віку (зазвичай у 3—4 класах школи), й діти перебували в організації до 13—14 років, коли починався вступ до лав комсомолу. Спершу піонерами ставали добровільно, але… в наступні десятиліття неприйняття до лав піонерії шкодило подальшій кар'єрі. У 1930 році чисельність безлюдівських піонерів налічувала 45 членів [56, с. 16-18]. Їх залучали до різних заходів на користь

держави, як-то демонстрації, передвиборна агітація тощо [87]. Наприклад, у 1930 році піонери з бідняками ходили по хатах і агітували населення взяти участь у місцевих виборах, що й дало високий відсоток явки. Також узимку 1930—1931 років, коли бідняки й середняки провели збір лишків урожаю для «Червоного обозу ім. XIII річниці ВЧК-ОДПУ», піонери в селі додатково зібрали аж три вози врожаю [56, с. 16-18; 105].

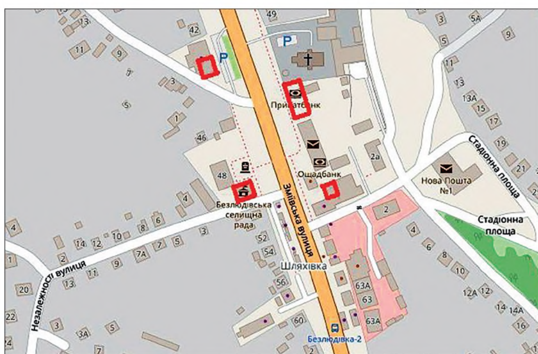
Окрім вищезгаданої, в нашому селі ще була двоповерхова двокласна школа біля Удянки (нині вул. Перемоги, 177), де працювали чотири вчителі, але вона в ніч із 16 на 17 грудня 1921 року згоріла [35, с. 401; 36, с. 284; 68, с. 6 зв.]. Повітова міліція одразу почала розслідування причин пожежі [36, с. 284]. Багато старожилів розповідали, що школа згоріла через підпал, який вчинили куркулі Яременки, що брали участь у її будівництві. Та й у доповіді про Безлюдівську волость інструктора Харківського повітового виконкому за 1922 рік було зазначпно, що у спаленні освітньої будівлі винен гурток товариства «Просвіта», пройнятий петлюрівським духом, до якого якраз входив один з тих Яременків — Михайло Федорович, а також донька священника Гораїна та інші мутні для тієї влади особи [112, с. 48 зв.]. У Яременків був особистий гострий мотив: за кілька місяців до того, а саме у квітні 1921 року, їхні хати та землю конфіскували задля створення різноманітних майстерень [20, с. 63-63 зв.]. Після розкуркулення дехто з тієї родини подався в Харків [127, с. 442]. Цікаво, що їхня власність і досі їм не належить, а майстерні там справді потім було організовано. Адже в хаті, що стоїть через дорогу від вчительського двоповерхового будинку (вул. Перемоги, 220), донедавна була майстерня з ремонту телевізорів.

Пожежа почалася з кімнати на першому поверсі, де мешкав учитель (там, де нині кабінет директора), і спершу загорілася віконна рама. Але селяни чомусь зовсім не хотіли гасити пожежу [112, с. 48 зв.]. Тому й вигоріла повністю вся будівля. Старожил Ганна Іванівна Пономаренко (1905—2005) мені розповідала, що безлюдівські дітлахи були дуже раді, що школа

згоріла і тепер їм не треба ходити на уроки. Але щаслива новина тішила їх недовго, бо учнів (а таких було понад 80 осіб) перевели навчатися до школи в центрі Безлюдівки [68, с. 6 зв.].

Кілька років школа так і стояла зруйнованою, і люди стали її потихеньку розбирати на цеглу [32]. Але влада таки відбудувала школу, яка вже 1 вересня 1926 року прийняла учнів на навчання [33]. Саме відтоді, коли створили новий чотирикласний навчальний заклад у відбудованій будівлі, й веде історію сучасний юридичний ліцей.

Після революції шкільна освіта тут поступово стала чотирирічною. Але у 1927/1928 році в центральній школі стало по п’ять класів, а двоповерхова школа біля Удянки стала семикласною [3, с. 262; 31, с. 107; 82, с. 6, 9, 31]. На початку 1930-х років у селі стало дві семирічні школи: № 1 у центрі та № 2 біля Удянки [31, с. 110-111]. Таке швидке збільшення кількості класів потребувало додаткових приміщень, бо однієї будівлі колишньої земської школи не вистачало, тому для освітніх цілей, як згадував К.В. Коваленко, було конфісковано хати заможних родин у центрі села. Бракувало приміщень й у велетенської школи біля Удянки, тому для неї було створено філії: початкові класи в колишніх будинках Яременків біля того самого навчального закладу, а також початкову школу на Нагорівці в розкуркуленій половині хати селянина Коваленка, що стояла в Луговому провулку [163]. Селяни розповідали, що пізніше, у роки наступної війни, ту нагорівську навчальну будівлю було зруйновано.

Місця, обведені червоним кольором, де у 1930-х роках були навчальні приміщення школи в центрі [170]

У 1930 році ЦК ВКП(б) ухвалив постанову «Про загальне обов'язкове навчання», тож кожна місцева дитина мала обов'язок понавчатися принаймні чотири класи. Шкільна освіта тоді була повною мірою безплатною, обдиралівки «у фонд» тоді не було, бо на утримання кожного класу держава з бюджету надавала кошти [31, с. 107]. А надавала настільки, що безлюдівські учні з родин бідняків, а також учні-сироти щомісяця отримували грошові стипендії обсягом 7—10 крб [31, с. 110-111]. Але все одно фінансування освіти було незадовільним, тому в школах бракувало наочного обладнання, навчальних книжок, шкільних меблів. Учні були голодні й взимку сиділи у верхньому одязі, бо опалення не було, а районна влада всіляко відмовляла у проханні надіслати дрова для опалення шкіл [24].

У 1936 році школа біля Удянки отримала статус середньої, й термін навчання там збільшився до десяти років [9]. Відтоді той навчальний заклад надовго отримав номер 1 [38, с. 443]. Але «недовго музика грала» для повної середньої освіти, бо восени 1940 року навчання у старших класах зробили платним, і за кожного учня 8, 9 та 10 класів батьки мали сплатити за рік 150 крб. Наші колгоспники зайвих грошей не мали, тому повну середню освіту більшості безлюдівців здобути стало неможливо. Те саме було впроваджено й для міських вищих навчальних закладів, за винятком військових. І це платне навчання скасували тільки після смерті Сталіна.

Стосовно дошкільної освіти, то її перші зародки було зафіксовано у 1930 році. Тоді в Безлюдівці були тимчасові ясла на час передвиборчої кампанії. Жінки залишали дітей у двоповерховій школі, йшли на збори, а потім піонери у ролі вихователів брали малюків до себе додому [56, с. 16-18]. А через кілька років при трьох місцевих колгоспах було створено повноцінні ясла, які розташували в розкуркулених хатах.

У роки Визвольних змагань бібліотечна справа перебувала у складних умовах. Мабуть, тоді книжкові фонди в селі було розкрадено, тому в першій половині 1919 року інструктори повітового відділу народної освіти конфіскували в заможних людей кілька приватних бібліотек, на основі чого утворили місцеву районну (точніше, волосну) бібліотеку [31, с. 121]. Але ця книгозбірня не проіснувала довго, бо потім Безлюдівка потрапила під владу денікінців, які явно той заклад розформували, адже про нього більше немає жодних відомостей.

А коли для наших селян настало мирне життя, з усіх бібліотек, що пережили ті воєнні лихоліття, залишилися тільки дві, та й ті шкільні. Одна перебувала в приміщенні школи біля Удянки, й 1 січня 1920 року налічувала 750 книжок (з них українською мовою було лише 50 одиниць). А друга — та, що здавна працювала в роздягальні центральної школи. У ній на ту дату зберігалося 500 книжок, а українською мовою з них теж було тільки 50 [63, с. 1, 63]. І через брак альтернатив останню шкільну бібліотеку влада перетворила на бібліотеку волості. Саме так, 27 червня 1920 року її було перенесено зі школи до волосної будівлі (в якій пізніше розмістили сільбуд) й реорганізовано в Безлюдівську районну бібліотеку-читальню ім. Т. Г. Шевченка у підпорядкуванні товариства «Просвіта» [57, с. 213; 63, с. 1, 63; 147; 150].

У новому приміщенні райбібліотеки було створено читальну кімнату на десять осіб, й бібліотекарів стало двоє. Та й кількість книжок теж зросла, бо у жовтні 1920 року їх вже налічувалося 1528 штук (з них українською мовою — 800) [57, с. 213; 63, с. 1, 63; 147; 150]. А у 1927 році в її фондах вже було 2000 томів. Що ж там могли читати? Мені відомо, що в січні 1927 року в цю книгозбірню надіслали такі нові книжкии: «Молодь» В. Леніна, «9 січня» М. Горького, «Жовтень», «1905 рік» і «Ленін» Панченка. Старі книжки вилучили, лишивши тільки ті дореволюційні, що стосувалися художньої літератури та сільськогосподарської тематики [57, с. 177, 185, 202].

Окрім цього, з 1926 року в колишній Старій Безлюдівці було відкрито свою книгозбірню, яка називалася хатою-читальнею [57, с. 177]. Вона явно розташовувалася в одній з розкуркулених хат Яременків біля школи, яка тоді була в користуванні сільбуду [3, с. 4]. Наступного року в тій читальні з'явилася можливість слухати радіопередачі, бо організація червоних інвалідів при наркомсоцзабезі встановила там дорогий радіоприймач із гучномовцем [79].

Початково за нової влади тут діяли дві філії товариства «Просвіта», а також культурно-просвітницький гурток [31, с. 123]. Він ставив вистави, спектаклі, там читали лекції й розповсюджували літературу, хоч тоді відчувалися величезні труднощі: брак приміщень, технічних сил, літератури, декорацій і грошових коштів. Але поліпшення в галузі культури все-таки відбулося, бо у приміщеннях колишньої волосної управи у грудні 1922 року було створено сільбуд [18, с. 24, 31; 57, с. 213, 244]. Це тоді так називався клуб. У ньому читали лекції, доповіді на суспільно-політичні й технічні теми, показували спектаклі, організовували урочисті й сімейні вечори, видавали стінгазету, а також діяли різні гуртки: художньої самодіяльності, драматичний, військовий, сільськогосподарський тощо. Окрім цього, там діяло довідкове бюро, що давало селянам поради й консультації [24, с. 42; 57, с. 213, 244-245; 137].

Гучномовець у безлюдівській хаті-читальні. 1927 рік
Джерело ілюстрації: [79]

Також у приміщенні сільбуду була актова зала зі сценою, для потреб якої, до речі, створили такі декорації: вигляд села з річкою, ліс, зовнішній та внутрішній вигляд хати. У 1926—1927 роках у тій залі було збудовано кінобудку, в якій проєктор демонстрував фільми на полотні. Усього в актовій залі могли сидіти 100 осіб, але охочих дивитися кіно було куди більше, й всі потрапити на сеанс не могли, особливо у зимовий час [57, с. 213]. Для показу фільмів потрібен електрострум, але його тоді в селі ще не було [57, с. 46]. У такій ситуації кіномеханіки використовували бензиновий генератор, що виробляв електрику. Він давав мало енергії, але на освітлення зали та роботу кіноапарата вистачало.

Спектаклі в селі організовував не лише сільбуд, бо, крім цього із квітня 1931 року сюди періодично став їздити пересувний театр «санітарної культури». Удень творчий колектив розмовляв із селянами на злободенні теми колективізації та індустріалізації, а ввечері відбувався концерт [156].

Щоб заробити додаткові кошти на свою діяльність, сільбуд орендував половину націоналізованого парового млина Шандурського, а в березні 1927 року райвиконком її повністю привласнив на користь закладу культури [3, с. 74; 138]. Млин був дуже популярним серед безлюдівців і за рік виробляв майже 80 тонн борошна. За мелення 16 кг зерна селяни сплачували 10 копійок, а члени сільбуду — 8 копійок [121, с. 172; 138]. Старожили пам'ятали, що він розташовувався на самому початку сучасної Харківської вулиці. Безлюдівці навіть вигадали ось такий фольклор:

Шандурина мельниця
Сім раз перевернеться!

А на початку 1930-х років у селі було збудовано новий клуб, що називався будинком колективіста («Колбуд») [8; 31, с. 146]. Він був розташований на місці сучасного відділення Укрпошти. Окрім всього, що проводили в тому закладі, там

Центр Безлюдівки у довоєнний час. Будівлю клубу показано стрілочкою. Перед клубом — маленька будівля шкільної їдальні («Дяківська хата»)
Джерело ілюстрації: pastvu.com

демонстрували «світлові газети» [31, с. 146]. Ідеться, по суті, про показ діафільмів, на яких демонстрували якісь тексти з ілюстраціями.

Для заохочення трудівників проводили різні свята. Наприклад, у 1935 році в центрі села було проведено колгоспний бал-маскарад. Там селяни зібралися з транспарантами, портретами вождів та найкращих колгоспників. На балу виступали дві костюмовані групи колгоспниць та колгоспників, які зображували нові й старі часи — в образі поміщика, попа, старшини, урядника та ін. [34; 94].

Колгоспний бал-маскарад 1935 року
Джерело ілюстрації: [94]

АНТИРЕЛІГІЙНА КАМПАНІЯ

Внутрішня політика нової радянської держави ґрунтувалася на засадах атеїзму, і все робилося для ліквідації релігії, бо вона істотно суперечила радянській ідеології. У 1918—1919 роках було видано декрети, що відокремлювали церкву від держави та суспільства. Відтоді у школах вилучили релігійні уроки, шлюб стали укладати в сільраді. Проте за бажанням можна було вінчатися в церкві, але той обряд відтепер юридично вже не об'єднував молодят у шлюб. Також ті декрети проголосили все церковне майно державним, а релігійна громада стала просто ним користуватися. І в будь-який момент церковну нерухомість стали конфісковувати для різних потреб. Наприклад, в одній з будівель у дворі священника Гораїна на початку 1920-х років розмістили відділ міліції [97, с. 24]. А у 1925 році й саму його хату відібрали задля створення медичного закладу.

Покровська церква була у складі Харківської та Охтирської єпархії РПЦ [162, с. 124]. Влада прагнула розколоти ту релігійну організацію для легшого знищення, тому за підтримки НКВС у 1922 році в СРСР було створено нову, окрему від РПЦ «Живу церкву», що проголошувала своєю метою проведення змін в церковних обрядах, устрої, порядках. І навіть наш храм охопили такі тенденції розколу: у січні 1924 року релігійна громада усунула священника Тихона Дикарєва з посади за належність до «Живої церкви» й виведення церкви зі складу РПЦ [73, с. 22-25]. А 30 березня 1924 року парафіяни та церковники написали звернення до архімандрита Йоаникія, щоб він повернув цей храм у підпорядкування Московському патріархату [73, с. 23]. І так попередня юрисдикція відновилася.

У цьому храмі продовжував служити літургії той самий Іван Гораїн, але він в цей час був на посаді протоієрея, тобто старшого священника, а нижчими священниками були інші люди. Із 1924 року обов'язки такого рядового священника виконував ієромонах Мелетій (Микола Чепурний) [73, с. 22-25].

На початку 1930-х років Йосип Сталін підписав декрет про «безбожну п'ятирічку». За її планами, до 1932—1933 років мали закритися всі церкви та молитовні будинки; до 1933—1934 рр. — зникнути всі релігійні традиції, прищеплені літературою та сім'єю; до 1934—1935 рр. країну і насамперед молодь мала охопити тотальна антирелігійна пропаганда; до 1935—1936 рр. мали зникнути останні священники, а до 1937 року на території країни мали забути ім'я Бога. Тому антирелігійна пропаганда посилилася, а в селянських хатах було вилучено ікони [75, с. 15]. У підсумку, як згадували старожили, традиції населення змінилися. Пасок уже ніхто не пік, й у школі щось казати про церкву чи релігійні свята було неприпустимо. І школярі у середині 1930-х років вже не колядували й не щедрували, хоч це тоді робили тільки діти дошкільного віку [53].

Антирелігійний плакат

Як згадував К.В. Коваленко, церкву було закрито після Голодомору, 1934 року, і її будівлю перетворили на склад колгоспного зерна. Релігійники, як бачимо, обурилися через закриття церкви, тому під час Різдва 1935 року провели в Безлюдівці останню гучну акцію: поширювали рукописні листівки, кладучи в зошити школярів, засовуючи в кошики робітників, що їхали додому на приміському потязі, а також лишаючи під дверима будинків чи в поштових скриньках. У них критикували радянську владу, а також обіцяли Божі кари за участь в соціалістичному будівництві. Наприклад, пророкували, що тоді на небі станеться місячне затемнення (хоч це астрономічне явище заздалегідь передбачає наука). Звісно, що найбільш неписьменні селяни сприймали таку інформацію за істину. Місцевій владі вдалося виявити, хто був організатором, і ним виявив-

ся місцевий священник, що обходив хати селян з молитвою й одночасно роздавав листівки. Після таких мракобісних подій, щоб подібне не повторювалося, в одній з безлюдівських шкіл учителі організували антирелігійний гурток [52; 53].

Мушу згадати, що в останні роки, коли храм ще діяв, тут священником був Михайло Євгенович Григоревич [162, с. 124]. Новим віянням в ієрархії храму стало створення ради парафіян, що називалася п'ятдесяткою [73, с. 22-25]. До її повноважень входив ремонт культової споруди, турбота про цілісність церковного майна тощо. Священник та клір, окрім літургій у храмі, займалися тим, що ходили по хатах з молитвами. У 1930 році під час таких обходів священник здійснював ще й антирадянську агітацію, щоб, наприклад, селяни не йшли на вибори [56, с. 16-18].

Будівля безлюдівської церкви. Хрестів уже нема. 1941 рік Світлина з інтернет-аукціону

Відколи почалася атеїстична пропаганда? Задовго до тієї «безбожної п'ятирічки». У жовтні 1922 року було створено антирелігійну комісію. Того самого року в Москві заснували газету «Безбожник», а 1925-го році — масову громадську організацію «Спілка войовничих безвірників», на чолі якої став Омелян Ярославський. До 1940-х років уся антирелігійна пропаганда у країні була зосереджена саме в СВБ. Її представники на території Безлюдів-

ки поширювали антирелігійну літературу, читали лекції, проводили бесіди. А в школах все навчання стало ґрунтуватися на засадах матеріалізму. У підсумки через ті заходи чисельність церковної парафії істотно скоротилася, що у 1923—1924 роках кількість парафіян становила лише 870 осіб, а на початку 1930-х років зменшилася до 400 осіб [47; 73, с. 22-23; 92].

Найдавніша могила на Качанівському кладовищі

У ці роки, як згадували старожили, припинили існування два старі кладовища: те, яке було на місці Садового провулка, та те, яке було на місці Озерної вулиці. Вони обидва стали жертвами колективізації, і їхню площу переорали й перетворили на колгоспну ниву. Водночас в селі у 1920-х роках виникли кілька нових цвинтарів:

- Родіонівське кладовище (на вул. Удянській Набережній);
- Качанівське кладовище (на пров. Криволузькому);
- Лакишківське кладовище (на піщаному пагорбі біля Торф'яного провулка);
- Нове кладовище (те, що нині вже старе й не має хрестів; лежить західніше від Молодіжного провулка).

Джерела розділу:

1. Участники Белого движения в России [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://swolkov.org/2_baza_beloe_dvizhenie/pdf/Uchastniki_Belogo_dvizhenia_v_Rossii_23-Ch.pdf

2. Трехверстовая карта Харьковской губернии. Военно-топографическая карта. 1920 год [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://maps.mapywig.org/m/Russian_and_Soviet_maps/series/126K/VTK_Ryad_XXIII_List_14_1920.jpg

3. ДАХО — Ф. Р. 1100. — Оп. 2. — Спр. 88.

4. Військова мапа Харкова й околиць з експозиції Харківського історичного музею про Другу світову війну.

5. Нове озеро в Безлюдівці // Трибуна Трудящих. — 2017. — 16 серпня.

6. ЦАМО — Ф. 33. — Оп. 686044. — Спр. 2927.

7. Участники Белого движения в России [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://xn--90adhkb6ag0f.xn--p1ai/arhiv/uchastniki-grazhdanskoj-vojny/uchastniki-belogo-dvizheniya-v-rossii/uchastniki-belogo-dvizheniya-v-rossii-kv-kn.html

8. Матеріали безлюдівського краєнавчого музею.

9. ...І гуманне ставлення до дітей // Трибуна трудящих. М 2003. — 13 червня.

10. ДАХО — Ф.Р. 92. — Оп. 2. — Спр. 5.

11. Артилерийская боевая стрельба // Южный край. — 1918. — 19 сентября.

12. История городов и сёл Украинской ССР. Харьковская область. — К., 1976.

13. Історія колективізації сільського господарства Української РСР 1917—1937 рр. Т. 1. — К: вид-цтво АН УРСР, 1962.

14. Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні: У 2 т. Т. 2: Встановлення Радянської влади на місцях / Редкол.: М.А. Рубач (відп. ред.) та ін. / АН УРСР. Ін-т історії. — К.: Наук. думка, 1967.

15. Склады оружия // Южный край. — 1918. — 29 мая.

16. ДАХО — Ф. Р. 948. — Оп. 2. — Спр. 14.

17. ДАХО — Ф. Р. 4986. — Оп. 1. — Спр. 4.

18. ДАХО — Ф. Р. 92. — Оп. 1. — Спр. 144.

19. Харківський район: зб. архівних документів і матеріалів / гол. ред. Б.К. Мигаль. Т. 1. — Х.: Фоліо, 1994.

20. ДАХО — Ф. Р. 92. — Оп. 1. — Спр. 418.

21. Харківський район: зб. архівних документів і матеріалів / гол. ред. Б.К. Мигаль. Т. 2. — Х.: Фоліо, 1995.

22. ДАХО — Ф. Р. 845. — Оп. 3. — Спр. 141.

23. Справочник по Харьковской губернии (округа, районы, сельсоветы). — Х., 1923.

24. Перлина землі Слобожанської. Харківський район: історія та сучасність / за ред. М.М. Денисенка. — Х., 2003.

25. ДАХО — Ф. Р. 845. — Оп. 4. — Спр. 65.

26. Дело безлюдовских властей // Коммунист. — 1924. – 17 лютого.

27. Красный суд. Дело безлюдовских властей // Коммунист. — 1924. — 7 лютого.

28. Суд. Безлюдовские «герои» / Є. Горний // Пролетарий. — 1924. — 5 лютого.

29. ДАХО — Ф. Р. 845. — Оп. 2. — Спр. 70.
30. ДАХО — Ф. Р. 92. — Оп. 1. — Спр. 312.
31. Харківський район: зб. архівних документів і матеріалів / гол. ред. Б.К. Мигаль. Т. 3. — Х.: Фоліо, 1996.
32. В Безлюдівці // Вісті. — 1925. — 5 березня.
33. Открытие школы // Харьковский пролетарий. — 1926. — 5 сентября.
34. Народный праздник в селе Безлюдовка // Харьковский рабочий. — 1935. — 30 августа.
35. ДАХО — Ф. Р. 92. — Оп. 1. — Спр. 389.
36. ДАХО — Ф. Р. 92. — Оп. 1. — Спр. 402.
37. Комітети незаможних селян Харківщини (1920—1933): збірник документів і матеріалів. — Х., 1961.
38. Адресно-довідкова книга «Весь Харків» на 1937 рік. — Х.: Редвидав Харківської міської ради, 1937.
39. ЦДАВО України — Ф. 2586. — Оп. 1. — Спр. 24.
40. ДАХО — Ф. Р. 107. — Оп. 1. — Спр. 88.
41. Безлюдівське торфовище / В. Кисиленко // Слобідський край. — 2010. — 11 вересня.
42. ДАХО — Ф. Р. 92. — Оп. 1. — Спр. 212.
43. ДАХО — Ф. Р. 92. — Оп. 1. — Спр. 105.
44. ДАХО — Ф. Р. 107. — Оп. 1. — Спр. 88 А.
45. Невже правда? // Селянин Харківщини. — 1929. — 12 травня.
46. ДАХО — Ф. Р. 185. — Оп. 1. — Спр. 933.
47. Церква-схованка // Безвірник. — 1929, червень.
48. Кто поручители? // Харьковский рабочий. — 1935. — 16 сентября.
49. Открытие уголовной сессии в суде // Возрождение. — 1918. — 3 сентября.
50. Харківкомуночиствод — історія і сучасність. — Х., 2004.
51. Харківський окрздоров за 1926 рік. — Х., 1927.
52. Пасха на послугах класових ворогів пролетаріату // Безвірник. — 1935, лютий-березень.
53. Про антирелігійну роботу в Харківській приміській смузі // Безвірник. — 1935, лютий-березень.
54. ДАХО — Ф. Р. 845. — Оп. 2. — Спр. 1092.
55. Україна: Хроніка XX століття. Роки 1923—1924. Довід. вид. — К.: Ін-т історії України НАН України, К., 2009.
56. ДАХО — Ф. Р. 408. — Оп. 4. — Спр. 1561.
57. ДАХО — Ф. Р. 1100. — Оп. 2. — Спр. 86.

58. Вооруженное нападение // Земля и воля. - 1918.-31 января.
59. Таинственный автомобиль // Земля и воля. — 1918. — 30 январяя.
60. Харьков в канун Октября / Селявкин А.И. // В трех войнах на броневиках и танках. — Х.: Прапор, 1981.
61. ДАХО — Ф. Р. 820. — Оп. 1. — Спр. 4.
62. ДАХО — Ф. Р. 92. — Оп. 1. — Спр. 866.
63. ДАХО — Ф.Р. 103. — Оп. 1. — Спр. 46.
64. ДАХО — Ф. 304. — Оп. 1. — Спр. 3059.
65. Получат ли селяне торф? // Харьковский пролетарий. — 1925. — 28 июня.
66. Всесоюзная перепись населения 1939 года [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/ussr_nac_39_ra.php?reg=511
67. ДАХО — Ф. Р. 92. — Оп. 1. — Спр. 103.
68. ДАХО — Ф. Р. 103. — Оп. 1. — Спр. 42.
69. ДАХО — Ф. Р. 103. — Оп. 1. — Спр. 118.
70. Краткий технический железнодорожный словарь. — М., 1941.
71. Российская Еврейская Энциклопедия [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://www.rujen.ru/index.php/%D0%91%D0%95%D0%97%D0%9B%D0%AE%D0%94%D0%9E%D0%92%D0%9A%D0%90
72. СССР. Административно-территориальное деление союзных республик. — М., 1939.
73. Свято-Покровський храм селища Безлюдівка. Історія храму. Сучасне життя громади. До 150-річчя Свято-Покровського храму / К.Ю. Яковенко та ін. — Харків, 2011.
74. Вся Украина на 1926/27 год: адресно-справочная книга. — Ч. 5: Кооперация Украины. — Х., 1926.
75. Історію творить народ: Велика Вітчизняна війна в спогадах мешканців селища Безлюдівка Харківського району Харківської області. — Х.: Вид-тво НУВС, 2004.
76. ДАХО — Ф. Р. 408. — Оп. 8. — Спр. 1512.
77. Железнодорожные станции СССР. Справочник. Т. 1 — М.: Транспорт, 1981.
78. Список залюднених пунктів і сільрад на території Харківської округи. — Харків, 1927.
79. Журнал «Всесвіт». – 1927. – № 34.
80. Опытный танк Т-12 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://web.archive.org/web/20180110152023/http://vooruzenie.ru/publ/4-1-0-280
81. Список промислових закладів м. Харкова та приміської зони. — Х., 1933.

82. ДАХО — Ф. Р. 1100. — Оп. 2. — Спр. 98.
83. Большая советская энциклопедия. Второе издание. Т. 49. — М., 1950.
84. Железнодорожные станции СССР. Справочник. Т. 2 — М.: Транспорт, 1981.
85. Буденовцы // Харьковский рабочий. — 1935. — 12 сентября.
86. ДАХО — Ф. 845. — Оп. 3. — Спр. 1584.
87. Передвиборні нотатки селькорів // Селянин Харківщини. — 1929. — 4 січня.
88. Frank Fox: God's Eye: Aerial Photography and the Katyń Massacre, West Chester 1999.
89. Северо-Донецкая Ж. Д. [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://www.soldat.ru/files/f/000005cf.jpg
90. Левитов М.Н. Материалы для истории Корниловского ударного полка. — Париж, 1974.
91. Село Жихір // Рух. — 1918. — 21 квітня.
92. Сповзання на самовплив // Безвірник. — 1934, листопад-грудень.
93. По округах // Безвірник. — 1929, серпень.
94. Колхозный карнавал на тему «Старая и новая деревня» // Вечерняя Москва. — 1935. — 12 сентября.
95. ДАХО — Ф. Р. 858. — Оп. 1. — Спр. 86.
96. ДАХО — Ф. 845. — Оп. 3. — Спр. 1208.
97. ДАХО — Ф. Р. 92. — Оп. 1. — Спр. 290.
98. Харьков: справочник по названиям: 7000 улиц, площадей, скверов, районов... / Е. Н. Дмитриева и др. — Х.: САГА, 2011.
99. ДАХО — Ф. Р. 408. — Оп. 8. — Спр. 1203.
100. Кінолітопис. Анотований каталог кіножурналів, документальних фільмів, кіносюжетів (1896—1939). — К., 2009.
101. Залюднені пункти Харківської округи. Вид. 2-ге / Харківський окружовий виконавчий комітет. — Х., 1930.
102. ДАХО — Ф. Р. 184. — Оп. 1. — Спр. 198.
103. Безлюдівка: від бронзи до атома // Трибуна Трудящих. — 2004. — 23 жовтня.
104. Історія міст і сіл УРСР. Харківська область. — К., 1966.
105. Хорошо забытое старое // Пятница. — 2009. — 4 июня.
106. Всім Комнезамом до колективу, ведучи за собою середняків // Радянське село. — 1931. — 16 січня.
107. Зверское убийство в Безлюдовке // Возрождение. — 1918. — 18 июля.
108. ДАХО — Ф. Р. 408. — Оп. 8. — Спр. 879.

109. ДАХО — Ф. Р. 408. — Оп. 8. — Спр. 883.

110. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1923 рік — Х., 1923.

111. Історія селища Хорошеве // Гласність. — 2003. — 1 квітня.

112. ДАХО — Ф. Р. 92. — Оп. 1. — Спр. 739.

113. ДАХО — Ф. Р. 203. — Оп. 1. — Спр. 114.

114. ДАХО — Ф. Р. 408. — Оп. 10. — Спр. 1067.

115. ДАХО — Ф. П. 69. — Оп. 1. — Спр. 21.

116. ДАХО — Ф. Р. 185. — Оп. 1. — Спр. 123.

117. ДАХО — Ф. Р. 99. — Оп. 1. — Спр. 409.

118. Сосни Биківні свідчать: злочин проти людства. [Текст]. Кн.3 / М.М. Роженко ; Всеукраїнське товариство політичних в'язнів і репресованих. — К., 2002.

119. Чорна книга України: Збірник документів, архівних матеріалів, листів, доповідей, статей, досліджень, есе / Упоряд., ред. Ф. Зубанич; Передм. В. Яворівського. Демократична партія України. — К.: Вид. центр «Просвіта», 1998.

120. Голодомор 1932—1933 років у м. Харкові, столиці УСРР / Ред. кол.: В.В. Калініченко (голова), В.Ф. Верстюк, Л.М. Момот, Н.В. Лапчинська та ін. Український інститут національної пам'яті; Державний архів Харківської області. — Х.: Оригінал, 2009.

121. Вся Украина на 1926/27 год: адресно-справочная книга. — Ч. 4. Промышленность Украины. — Х., 1926.

122. Пам'ять серця: Спогади про Олександра Корнійчука. — К.: Дніпро, 1978.

123. Когда же будет больница? // Харьковский пролетарий. — 1925. — 13 августа.

124. Кар'єра І. Битневського в контексті історії спецслужб радянської України / Т. Вронська, С. Лясковська // З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ. — 2011. — № 2.

125. Арест банды грабителей // Известия. — 1939. — 1 февраля.

126. Історія селянства Української РСР. — Т. 1: Від найдавніших часів до Великої жовтневої соціалістичної революції / Ред. кол.: В.А. Дядиченко (відп. ред.), М.Ю. Брайчевський, М.Н. Лещепко, К.І. Стецюк. АН Української РСР. Інститут історії. — К.: Наукова думка, 1967.

127. Реабілітовані історією. Харківська область: Книга перша.— Ч. 1 / ДП «Редакційно-видавнича група Харківського тому серії "Реабілітовані історією"».— К., Х: Оригінал, 2005.

128. Реабілітовані історією. Харківська область: Книга перша.— Ч. 2 / КЗ Редакційно-видавнича група Харківського тому серії «Реабілітовані історією».— К., Х.: Оригінал, 2008.

129. Реабілітовані історією. Харківська область: Книга друга. / КЗ Редак-

ційно-видавнича група Харківського тому серії «Реабілітовані історією». — К., Х.: Оригінал, 2014.

130. Реабілітовані історією. Харківська область: Книга третя. — Ч. 1 / КЗ Редакційно-видавнича група Харківського тому серії «Реабілітовані історією». — К., Х.: Оригінал, 2015.

131. Реабілітовані історією. Харківська область: Книга третя. — Ч. 2 / КЗ Редакційно-видавнича група Харківського тому серії «Реабілітовані історією». — К., Х.: Оригінал, 2016.

132. Реабілітовані історією. Харківська область: Книга третя.— Ч. 3 / Голов. редкол. наук.-документ. серії книг «Реабілітовані історією» ; Л.Б. Ровчак, І.В. Шуйський, В.А. Золотарьов [та ін.]. — К., Х.: Регіональний інформаційний центр, 2019.

133. Письма во власть. 1917—1927: Заявления, жалобы, доносы, письма в государственные структуры и большевистским вождям. Сост. Ливщин А. Я., Орлов И. Б.; Ин-т гос. упр. и соц. исслед. Моск. гос. ун-та и др. — М., 1998.

134. В союзе «Горняк»// Коммунист. — 1924. — 22 июля.

135. Баба или гражданка // Пролетарий. — 1925. — 22 апреля.

136. Нужна медицинская помощь // Селянин. — 1925. — 16 июля.

137. С помощью шефа наладили роботу // Селянин. — 1925. — 1 мая.

138. Мельница сельбуда должна быть полезной // Харьковский пролетарий. — 1925. — 12 августа.

139. Корисні копалини України: збірник. — К.: Всеукраїнська академія наук, 1934.

140. Лесная волокита // Селянин. — 1925. — 6 августа.

141. Страдная пора // Селянин. — 1925. — 23 июля.

142. Для кооперации — богатая почва // Харьковский пролетарий. — 1925. — 29 июля.

143. Надо, наконец, упорядочить доставку газеты на село // Харьковский пролетарий. — 1925. — 23 июня.

144. Шефам предстоит много работы // Харьковский пролетарий. — 1925. — 18 июля.

145. Красный Крест лицом к селу // Харьковский пролетарий. — 1925. — 24 февраля.

146. Общегородская конференция горнорабочих // Харьковский пролетарий. — 1924. — 24 мая.

147. Профсоюзы — на помощь селянам // Харьковский пролетарий. — 1925. — 2 июня.

148. Усильте охрану леса // Харьковский пролетарий. — 1925. — 14 июня.

149. Сначала собрали хлеб, потом за благоустройство // Селянин. — 1925. — 6 августа.

150. Наш сельбуд не оправдывает своего назначения // Харьковский пролетарий. — 1925. — 21 мая.

151. Сокращение волостей в Харьковском уезде // Селянин. — 1922. – 26 октября.

152. По більшовицькому виправити хиби парткерівництва в Безлюдівці // Харківський пролетар. – 1931. – 13 вересня.

153. Горняки Харьковщины // Харьковский пролетарий. — 1924. — 1 июня.

154. Сільрада дбає за село // Селянин. — 1925. — 26 листопада.

155. Конкурс по молочарству // Селянин. — 1925. — 29 жовтня.

156. Харківський театр санкультури на засівній // Мистецька трибуна. — 1931. — № 7.

157. ДАХО — Ф.Р. 408. — Оп. 8. — Спр. 1270.

158. ДАХО — Ф.Р. 408. — Оп. 8. — Спр. 1271.

159. Из практики смычки // Коммунист. — 1924. — 9 травня.

160. А як було справді // Селянська правда. — 1925. — 13 травня.

161. В школі червоних старших зв'язок з селом // Селянська правда. — 1923. — 4 травня.

162. История Харьковской епархии (1850—2013). — 2-ге. — Х.: Константа, ФЛП Панов, 2020.

163. Мапа М-37-73-Б-В масштабу 1:25 000, станом на 1941 рік.

164. Мапа М-37-73 масштабу 1:100 000, станом на 1929—31 роки.

165. «Панська хата» в Безлюдівці // Трибуна трудящих. — 2015. — 23 травня.

166. ДАХО — Ф. 40. — Оп. 116. — Спр. 88.

167. «Новобогданівка» в Безлюдівці / В. Кисиленко // Трибуна трудящих. — 2009. — 11 листопада.

168. Шосе в об'їзд Безлюдівки [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://xt.ht/xtarticle/0--hose-v-ob-zd--ezlyudivki

169. Как создавался комсомол [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://histrf.ru/read/articles/kak-sozdavalsia-komsomol

170. Мапа М-37-73-Б-В масштабу 1:25 000, станом на 1933 рік.

171. Мгновения жизни: фотоальбом / А.Я. Усиков; авт. фотоэтюдов и кадров светописи Д.А. Гай . — К.: Мистецтво, 1990.

172. Ведомость справок о судимости за 1913 год / М-во юстиции. — С.-Пб.: Сенатская типография. — 1913. — Книга девятая.

173. ДАХО — Ф. 25. — Оп. 13. — Спр. 767.

ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

ПОЧАТОК ВІЙНИ

Багато хто подумає, що війна для наших жителів почалася у 1941 році. Ні! Бо до того року безлюдівці брали участь у боях на фронтах Другої світової. Наприклад, Степан Михайлович Войтенко ще до німців устиг повоювати і з «білополяками», і з «білофінами» у 1939—1940 роках [24, с. 247]. Війна почалася тільки 1 вересня 1939 року, але бойові дії до нашого населеного пункту дійшли саме восени 1941 року.

Із чого все почалося? Третій рейх та СРСР уклали між собою союзний договір і домовилися, хто і яку територію собі завоює. І далі ці дві держави разом загарбали Польщу. Потім Німеччина стала захоплювати країну за країною в Європі, а Радянський Союз невдало спробував завоювати Фінляндію, а далі відібрав Бессарабію та Буковину в Румунії й анексував країни Балтії.

Існує версія, що в лісі між Безлюдівкою і Васищевим було розстріляно й поховано польських військових, взятих у полон після капітуляції Польщі. Дослідники публікували і свідчення очевидців, і дані аналізу аерофотознімків. Але офіційного обстеження лісу на предмет пошуку похованих польських воїнів там досі не проводили. Попри те що провідна польська версія свідчить: усіх полонених поляків зі Старобільського концтабору було розстріляно в Харківському лісопарку [82; 83].

І настав момент, що Радянський Союз вирішив напасти на Німеччину. Адольф Гітлер у зверненні до німецького народу у зв'язку з початком війни проти СРСР зазначав, що совєти в червні 1941 року зосередили вздовж свого західного кордону аж 160 дивізій, а радянські військові літаки постійно порушували кордон й залітали не тільки на німецьку територію, а й на територію союзницької для Рейху Румунії [18]. Така ситуація свідчила, що СРСР от-от перейде в наступ, але Третій рейх вирішив випередити, що й сталося, як вам відомо, 22 червня

1941 року. Так почалася нова фаза Другої світової війни свого німецько-радянська.

Перші битви завдавали радянцям нищівних поразок, і вони змушені були шалено відступати. Для того, щоб стримати наступ німців, на фронт зокрема стали масово відправляти безлюдівських чоловіків. Найпершим з наших земляків у тій війні загинув Іван Єгорович Підкопай, це сталося 24 червня 1941 року [79, с. 428]. А інших жителів селища було залучено до тилової діяльності: вони розбирали й закопували колгоспну техніку, щоб сховати, рили окопи, збирали гроші на подарунки пораненим бійцям [23; 26, с. 79, 170].

Андрій Іванович Колісник (1906 р.н.), якого тоді везли на фронт, у ту страшну м'ясорубку, 2 липня 1941 року відправив листа своїй безлюдівській родині на Підборівці [1]:

«По-перше, здрастуй дружина моя Галя, і здрастуй син Микола, і здрастуй син Іван, якщо ти живий. І здрастуй донька Ніна. І здрастуй матуся. Передаю всім братам вітання, а також сестрам і племінницям. Вітання і племінникам. Передаю вітання тещі та тестеві. Передаю вітання Павлу та Леоніду. Передаю вітання Федору та Оксані. Галю, я передаю вітання Мотроні, Івану, Катерині, Клавдії та Петру. Передаю вітання Євгенії Петрівні.

Галю, я пишу тобі у цьому листі про те, що якщо у тебе бракуватиме грошей, то продавай діжку велику. Галю, передаю вітання кумам Семену, Марфі, Анатолію і Галині. Галю, ти зараз не хвилюйся, я ще живий та здоровий. Галю, ми вже далеко. Їдемо повз Кам'янець-Поділь-

Фото конверта листа безлюдівця додому, який не дійшов до адресата. 1941 рік. Фонди Національного музею історії України у Другій світовій війні

Мапа відступу в жовтні 1941 року
Джерело ілюстрації: [20]

ський. Галю, я живий та здоровий. Ти мені листів поки що не пиши, ми ще в дорозі. Галю, ти дивися за усім і сама за собою. Галю, ти сама знаєш, як тут, де ми зараз.

Бувай, до побачення».

Лист не дійшов до адресата, бо його перехопили німці й зберігали десятиліттями як історичну колекцію. Нині він лежить в музеї у м. Київ.

Минали місяці, а фронт насувався все ближче й ближче. У вересні 1941 року німецька група армій «Південь» вже зайняла Київ і Полтаву. Тоді радянська влада стала проводити тактику випаленої землі — нищити й виводити з ладу все те, що могло знадобитися німцям. Тому було підірвано станції «Безлюдівка» і «Тернове», а решту колій заміновано [17, с. 231; 25, с. 58]. Також, як згадував Павло Гнатович Підкопай, було навмисно спалено хлібопекарню за церквою (нині пл. Стадіонна, 7). А ще в нашому селищі закрили школи [26, с. 55].

Реконструкція печатки селищної управи
Джерело ілюстрації: [59]

Німецькі війська прагнули якнайшвидше здобути Харків, бо А. Гітлер вважав: *«Втрата [совєтами] таких промислових центрів, як Санкт-Петербург і Харків, була б рівносильною капітуляції»*. І до кінця дня 22 жовтня 6-та німецька армія витіснила радянську 38-му армію на рубіж Харків — Хорошеве [19, с. 83; 60]. Потім лінія фронту сформувалася в долині річки Уди. 24 жовтня на лівому березі тієї річки в оборонних боях перебувала 47-ма гірськострілецька дивізія більшовицьких військ [19, с. 86]. А наступного дня німці прорвали оборону, і бої вже тривали на території самої Безлюдівки: ввечері 47 гсд тримала позиції на лінії Підборівка — болото Вулівка — Нагорівка. Але німецькі війська перейшли в активний наступ, і вранці 26 жовтня лінія фронту вже була аж біля станції «Рогань» [20].

Тому датою приходу в Безлюдівку «нового порядку» можна назвати 26 жовтня 1941 року.

На території, яку зайняли німці, одразу було створено цивільні адміністрації, що складалися із представників місцевого населення. І замість попередньої сільради було створено селищну управу, яка розміщувалася в будівлі наприкінці вулиці Кооперативної (там, де нині поліклініка) [84]. Жителі називали її комендатурою. Цей новостворений орган підпорядковувався управі Харківського району.

Селищна управа забезпечувала справляння державних податків, займалася наглядом за відбуванням селянами повинностей, справністю мостів, шляхів, станом посівів зернових, дотриманням громадського порядку. Однією з перших справ, яку провів цей новий орган влади, була декомунізація: було перейменовано всі вулиці, назви яких мали комуністичне за-

барвлення. Наприклад, вулицю 8 з'їзду Рад було перейменовано на вулицю Шевченка, вулицю Колгоспну — на Криволузьку, вулицю Будьонного — на Ланову тощо [58; 59; 84]. Також у перші тижні існування сільська управа провела перепис населення Безлюдівки. По хатах ходили Іван Степанович Горюшко та шкільний учитель Іван Данилович, які переписували склад кожної родини [26, с. 68].

Головною особою в управі був староста. Його призначав районний бургомістр, що відповідав за його благонадійність. Як згадували старожили, першим обійняв ту посаду Опанас Підкопай. Саме він був дуже благонадійним, бо в попередні десятиліття значився в документах як ворог радянської влади. Проте Опанас приховано допомагав селянам [73, с. 99-100; 80, с. 29-39]. А навесні 1942 року хтось із місцевих жителів повідомив гестапо, що староста й інші працівники управи мають зв'язок з партизанами. Їх було заарештовано [26, с. 147, 193; 73, с. 99-100]. А 22 липня 1942 року цих людей було страчено й поховано в ямі біля сільської управи. Усього тоді було розстріляно таких осіб: Опанас Іванович Підкопай, Григорій Романович Капшук, Михайло Семенович Яременко, Семен Михайлович Пономаренко. Також, як згадував К.В. Коваленко, разом з ними було вбито невідому жінку без документів, її ніхто в селищі не знав. Але

Братська могила тих, кого розстріляли німці. Центральне кладовище

мені вдалося її ідентифікувати: нею виявилася харківська єврейка Євгенія Шензон, яку той староста врятував, улаштувавши працювати секретарем у селищній управі з фальшивими документами [73, с. 99-100]. У післявоєнний час тіла тих п'ятьох людей розкопали й перепоховали у братській могилі на Центральному кладовищі. Але даних про Євгенію на меморіальній плиті досі немає.

Опісля сільським старостою став чоловік, що мав прізвище Онищенко [58, с. 163].

В управі було створено допоміжну поліцію, до якої пішли служити чимало місцевих чоловіків. П.Г. Підкопай зазначав, що поліцаями ставали ті, хто в роки Голодомору втратили рідних — дітей, бабусь, дідів, і через це були раді приєднатися до німців як ворогів радянської влади. Найбільше старожили запам'ятали поліцая Василя Петровича Гайденка на прізвисько Пампура, що мешкав на Нагорівці. Він був головним працівником поліції селища. А та слава виражалася саме в рукоприкладстві до односельців. Також Пампура здійснював облави, шукаючи молодь, яка переховувалася від відправлення до Німеччини [31].

Як і в довоєнній сільраді, в тому адміністратисному органі видавали персональний документ (аусвайс), а також реєстрували демографічні події селища: народження дитини, смерть родича або шлюб. Статистика народжуваності у 1942 році була такою: червень — 1, липень — 5, серпень — 11, жовтень — 18 [43, с. 1; 58, с. 163; 59, с. 181]. Зберігся лише один-єдиний запис про укладення шлюбу між Степаном Федотовичем Бойком та Ганною Іванівною Пономаренко, яке відбулося 15 жовтня 1942 року [58, с. 285]. Пізніше, вже за радянської влади, тих документів німецького часу, як-то «посвідка про народження» від сільської управи, не визнавали. Тому дітям видавали нові свідоцтва, які часто містили помилку в даті. Наприклад, Василь Григорович Войтенко з Морозівки народився 9 березня 1942 року, як записано в німецькому свідоцтві [59, с. 213]. А вже в радянському свідоцтві чомусь зазначили, що 8 березня.

ЖИТТЯ МЕШКАНЦІВ ПІД ЧАС «НОВОГО ПОРЯДКУ»

За нової влади колгоспи збереглися, але їх було реорганізовано у громадські господарства (наприклад, якийсь із місцевих колгоспів нашого селища став називатися артіллю № 24 [27]). Своєю чергою вони поділялися на бригади — «десятидвірки», які нагадували радянські ТСОЗи [28, с. 1-13]. Тобто в десятидвірках земля ділилася на десять господарів, які її разом обробляли. Потім частину врожаю віддавали німцям, а решту залишали собі.

Майже кожен безлюдівський селянин мав у городі теплиці. Потім урожай звідти йшов на продаж на базари Харкова [34]. А якщо власної городини не вистачало для харчування, безлюдівці були змушені брати особисті речі та їздити до різних поселень на «мінку», тобто щоб обмінювати їх на різну їжу [26, с. 20, 93]. Хоч видавали накази, що за умовами воєнного часу до окремих розпоряджень було заборонено перетинати Ізюмську залізницю чи прибувати до Харкова, людей це не спиняло [34; 40; 44, с. 2 зв.].

У січні 1942 року в Безлюдівці було відновлено шкільне навчання — відкрили дві школи, в яких стали працювати довоєнні вчителі. Але там навчалися тільки молодші 1—4 класи [21]. Для решти учнів старшого віку шкільна освіта не була передбачена, бо вони підлягали відправленню в Німеччину на роботу. Навчальний семестр тривав до квітня 1942 року, потім були канікули, і вже у вересні почався новий семестр [21]. Тоді ж немало першокласників сіли за парти, й одним з них був Олексій Якович Онищенко [26, с. 126]. Але через лютнево-березневі бої 1943 року навчання в наших школах припинилося й більше не продовжувалося, а будівлю освітнього закладу біля Удянки аж до серпня використовували не за призначенням [21].

Жодної документації наших шкіл доби німців не збереглося, але, судячи з інформації про те, як відбувалося навчання в інших школах нашої області (наприклад, у книжці «Відкрий для себе невідому Борівщину» Леся Ісаїва), можна змоделю-

вати, як тоді навчалися безлюдівські діти: учні користувалися радянськими підручниками, в яких учителі закреслили всю не потрібну новій владі інформацію, наприклад, про Сталіна; кількість уроків предмета «німецька мова» на тиждень було більше, ніж у довоєнний час; у навчальній програмі та матеріалах уроків багато уваги було приділено тематиці про Україну та українську культуру. А замість Сталіна тоді прославляли постать Гітлера.

Як свідчить книжка «Історію творить народ», значна частина місцевих дітей через початок війни взагалі так і не завершила шкільне навчання, не кажу вже про відвідування тих шкіл німецької доби. Так вони і прожили все життя з освітою три — п'ять класів. Знаменита Варвара Федорівна Савельєва у 1941 році закінчила тільки п'ять класів, й на цьому її освіта завершилася. А після війни для того, щоб вибитися в люди і здобути неповну середню семирічну освіту, решта класів навчалася у вечірній школі, де, як вона мені розповідала, уроки просто відвідувала, щоб відмітитися.

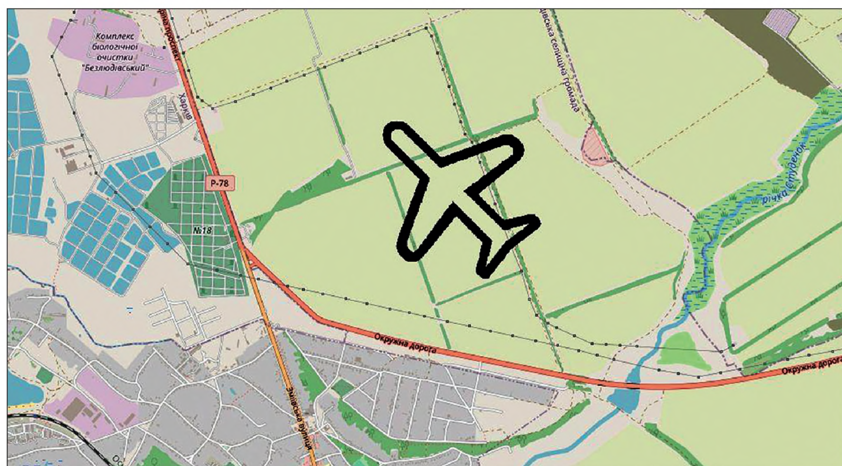
У грудні 1941 року почалися роботи з відновлення безлюдівської церкви. В оформленні храму брали участь інспектор-інженер та архітектурно-будівельна комісія Харківської міської управи, а дві художні майстерні стали виготовляти предмети для церкви: образи, хрестики, кадила, свічники, лампадки тощо [32]. Кошти на все це збирали місцеві жителі. У підсумку церква запрацювала і стала підпорядковуватися УАПЦ [33]. Старожили розповідали, що літургії там служив знайомий нам священник Гораїн.

Хоч як дивно, саме німці вперше розв'язали проблему шляхового сполучення нашого селища з містом. 1942 року на Зміївському шляху збудовано шосе Харків — Безлюдівка, яке стало гордістю дорожнього будівництва [22]. У процесі будівництва брали участь й місцеві жителі [26, с. 19]. Якщо до того на дорозі були ями, калюжі, багнюка, а тепер вперше з'явилося тверде покриття, але не асфальт, а бруківка. Таке шосе проіснувало до 1960-х років, доки по ньому не проклали асфальтовану дорогу з Харкова до міста Зміїв.

Захоплює ще й той факт, що нацисти подбали і про повітряне сполучення, бо в полі біля яру Бесарабка було облаштовано аеродром. Він не мав власної інфраструктури й був філією харківського аеропорту як додаткове місце посадки військових літаків [8]. Крім того, німецькі солдати створили на території селища промислові підприємства. Як згадував Павло Гнатович Підкопай, у приміщенні спаленої хлібопекарні (нині площа Стадіонна, 7) організовано фабрику з виробництва лимонаду. Водночас відкрили хлібопекарню, яку розташували в будівлі, що була з

Німецька бруківка, що де-не-де простежується у наші дні на Зміївському шляху, якщо довго не робити ремонту покриття

Там був аеродром

У білому будиночку була хлібопекарня
Світлина з інтернет-аукціону

Німецькі пекарі біля церкви
Світлина з інтернет-аукціону

південного боку від церкви. Дітям, які туди підходили просити хліба, пекарі час від часу давали буханці [81].

Після перших боїв німці швидко відбудували залізниці, що пролягають через селище. І біля відновлених мостів, як згадували старожили, поставили чергувати поліцаїв. Так було відновлено пасажирське сполучення, і вже влітку 1942 року через наш населений пункт курсувало чимало пар пасажирських потягів. Ось погляньте на приміський розклад:

Таблиця 7

Станція Безлюдівка, серпень 1942 р. [78]			
Номер	**Пасажирське сполучення**	**Час прибуття**	**Час відправлення**
3370	Харків — Острогозьк (через Куп'янськ)	05:32	05:32
8706	Ізюм — Харків	07:46	07:48
3369	Острогозьк — Харків (через Куп'янськ)	10:15	10:17
8705	Харків — Ізюм	20:59	21:01

У ці роки в Безлюдівці німці організували концтабір [41, с. 980; 42, с. 141-142]. На жаль, він маловідомий, і в усіляких дослідженнях на таку тематику його не згадано. Старожили розповідали, що концтабір розташовувався на острівці між залізницями на станції Безлюдівка, де нині каса. Працювали полонені на станції й військових складах, що були у сусідньому Ващенковому бору. А годували їх не дуже добре, бо Клавдія Бурма (Шило) розповідала: *«Гірке життя було за колючим дротом. Холод, голод. Місцеві жінки, шкодуючи полонених, часто закидували з відер варену картоплю або буряк. Всі кидалися за їжею, але тато себе стримував, адже завжди при цьому чоловік десять виявлялися затоптані. Годували в концтаборі якимось сурогатом: лили в корито, і полонені прямо руками хапали, хто скільки встиг. Восени місцевим мешканцям дозволяли брати [полонених] для роботи на городах».*

Вам всім відомо, що нацисти прагнули фізично знищити всіх євреїв як націю. Ця політика не оминула й безлюдівських представників тієї національності. Григорія Ізраїльовича та Сару Абрамівну Рашинських відправили в гетто, яке було в бараках верстатобуду, щоб потім повести в Дробицький яр, а далі… Ви знаєте, що з ними могло статися. Але ці двоє змогли втекти з бараків, проте їх спіймали і розстріляли поблизу станції «Караван» [74, с. 690].

Не лише євреям, а й місцевій молоді тоді було неспокійно, бо в той час тривала кампанія відправлення безлюдівської молоді в Німеччину на роботу [26, с. 65]. Таке відбувалося через тотальну мобілізацію в тій країні, тому на німецьких заводах забракло робочих рук. Цікаво про це описав Ю. Герасименко у книжці «Ой видно село»: *«До Німеччини почали брати ще тоді, восени сорок першого. Щоправда, спочатку оголосили запис добровольців. Плакати, розклеєні мало не на всіх воротах, обіцяли райські блага. На будинку поліції їх було аж п'ять, і всі однакові. Потім почали розсилати повістки. Люди не йшли, ховалися, поліцаї ночами нишпорили по хатах. І молодь, яку за віком мали забрати, ночувала в степу. Додому забігали удень і потай, бо останнім часом облави бували і серед дня».*

Усього за весь час в Німеччину було відправлено 150 жителів Безлюдівки [10, с. 3; 74, с. 650]. Німці і справді могли відправити на роботу, про що згадували жителі у книжці «Історію творить народ», але бувало, що замість заводу чи фабрики наших людей відправляли просто в концтабір. Наприклад, один із жителів нашого селища став жертвою відомого концентраційного табору «Освенцим» («Аушвіц»), і ним був Андрій Рудай [39, с. 1039].

Репресіями місцевого населення займалися не звичайні німецькі солдати, бо ці функції було покладено на службовців карального охоронного органу — СС [26, с. 35]. Шибениця з петлею, де страчували, в ті часи стояла через дорогу від шкільної їдальні, тобто біля сучасної будівлі селищної ради [77]. 23 вересня 1942 року тут розстріляли значну частину людей через

якісь новини із фронту, тоді загинули 30 цивільних громадян та 12 військовополонених [10, с. 3; 74, с. 650].

Ще перед відступом у 1941 році радянська влада повсюди створювала підпільні організації, до складу яких входили партійні та комсомольські активісти, і метою яких було проведення агітації та диверсій на німецькій території. Але через нестачу досвіду й підтримки населення німці легко виявили і знищили майже всю ту мережу руху опору. У самій Безлюдівці жодного партизанського загону не було [10, с. 3]. Бо тут для цього несприятливі умови — мало лісів, а в тих, що є, соснові масиви без кущів, які добре проглядаються, і особливо ніде не заховаєшся.

Усілякі партизанські дії тут робили заїжджі підпільні організації. Наприклад, харків'янин Володимир Коновалов, що діяв за дорученням підпільного обкому комсомолу, наприкінці 1941 року розкидав в Безлюдівці листівки, в яких закликав жителів боротися з гітлерівцями [71, с. 98-100]. А однієї червневої ночі 1942 року бабаївський загін, очолюваний І.П. Комишаном, підірвав колишні радянські склади боєприпасів, що перейшли у власність німців і були розташовані у Безлюдівському бору [30, с. 257]. Виникла пожежа, в якій снаряди стали постійно вибухати чи розлітатися довкола. Так тривало багато днів, і тому біля нас була своя Новобогданівка чи Балаклія. Нині про ті події нагадують загадкові кургани та численні ями в лісі вздовж Зміївського шляху між Безлюдівкою та Васищевим. Біля них сапери й досі знаходять скарби часів Другої світової війни: авіабомби, кулеметні стрічки, гільзи, осколки та багато іншого.

Але в Безлюдівці були ще одні військові склади [26, с. 125]. Вони розташовувалися, як вже було згадувалося, біля станції Безлюдівка [26, с. 132]. 15 квітня 1943 року там теж почалася пожежа й було чутно вибухи [14, с. 334]. Ось що про це згадано у книжці Ю. Герасименка «Лісове озеро»: *«Вибухи гриміли й гриміли. Хмари диму схоплювалися над станцією, над величезним німецьким складом боєприпасів... А вибухи не змовкали. Навпаки, все частішали, дужчали і скоро злилися в суцільний оглушливий гуркіт. Земля так і ходила під ногами... Невідомо й досі, хто від-*

важився, висадив у повітря величезний склад бомб, мін, снарядів». Як потім з'ясувалося, все це спричинив Іван Іванович Войтенко, і німці не змогли його спіймати для покарання [26, с. 182]. Від тієї диверсії загинуло чимало місцевих жителів, що брали участь у громадських роботах на території складів [26, с. 150]. Не кажу вже про військовополонених, які перебували в найближчому концтаборі. Старі люди казали, що для лікування поранених внаслідок тих вибухів у школі, що біля Удянки, було облаштовано шпиталь.

Селище бомбили і німецькі, і радянські літаки — залежно від ситуації на фронтах. Тому жителі селища, щойно чули гул літаків, звикли ховатися у власних погребах [26, с. 156]. Жителі сучасної Стадіонної площі бігли у великий погріб, що був на місці магазину (будівля № 17-г). Але деякі люди не встигали заховатися, тому авіабомба нищила і хату, і її мешканців. Наприклад, біля двору № 35 на вулиці Полуничній в городах ви можете побачити самотню могилу, в якій поховано жінку, що ось так і загинула у своєму будинку.

Могила жертви бомбардувань біля будинку № 35 на вул. Полуничній

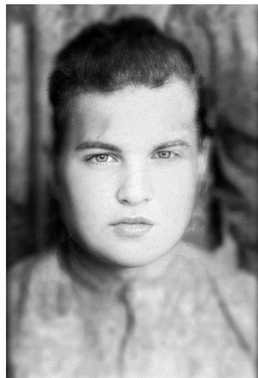
Уночі в селищі діяла комендантська година, тобто без особливого дозволу не можна було ходити вулицями [26, с. 94]. А вдень, як згадували старожили, німці залучали безлюдівських жителів до різних громадських робіт: завантаження боєприпасів у залізничні вагони, очищення шляхів і залізниці від снігу, розвантаження вантажів на станції «Безлюдівка» [26, с. 67, 98, 182]. Одного разу з'явився німецький патруль і вкотре покликав населення працювати, але жителі селища прикрили одного юнака Миколу і сказали, що він глухонімий. Тому його не взяли на роботу [12, с. 332]. Тим

«Миколою», як його прозвали жителі Підборівки, виявився німець-дезертир Гейнц Таксвайлер, що ховався у жителів нашого населеного пункту.

Не схотівши більше воювати в тій війні, Гейнц навмисно відстав від своїх, дійшов до Безлюдівки й оселився в порожньому будинку на вулиці Харківській, домовившись зі старостою, що той його не видасть. Пізніше він жив у родини Євдокії Григорівни Пономаренко на тій самій вулиці, допомагаючи їй у господарстві, а також давав свої гроші, за які господиня робила покупки в Харкові. Від наших жителів він отримав цивільний одяг та російсько-німецький словник, завдяки якому вчив російську мову. Дезертир ховався багато місяців, але німці все-таки вистежили Гейнца й заарештували 9 березня 1942 року. За той вчинок йому загрожувала смертна кара, але її замінили на п’ять років ув’язнення в концтаборах, а пізніше його відправили у штрафбат. Звідти Гейнц утік і перейшов на бік радянських військ та долучився до роботи комітету «Вільна Німеччина». Там він відіграв визначну роль в організації й застосуванні нестандартного психологічного впливу на солдатів Вермахту через мегафон. Його промови вирізнялися переконливістю та новизною. Щодня з окопів Таксвейлер закликав німецьких солдатів відокремитися від Гітлера та якнайшвидше покласти край війні. Але 13 травня 1944 року під час одного з виступів через мегафон він загинув [75].

Фото людини, що загинула від радянських авіаційних чи артилерійських бомбардувань під час їхнього наступу. Качанівське кладовище

Портрет дезертира Гейнца Таксвайлера Реставрація автора

КОРОТКОЧАСНЕ ПОВЕРНЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ

Після того як у 1941 році німці зайняли Харків та Безлюдівку, лінія фронту стабілізувалася у східній частині Харківської області. У травні 1942 року радянські війська спробували перейти в наступ до Харкова, але ця операція захлинулася і провалилася, через що німці швидко відтіснили радянців аж до міста Сталінград. А це понад 600 км. Із липня 1942 року до початку лютого 1943-го тривала затяжна Сталінградська битва, внаслідок якої відбірне угруповання Вермахту було оточено й розгромлено, а потім німецькі війська стали швидко відступати.

І завдяки тому відступу 16 лютого 1943 року радянські війська зайняли Харків. А вже 17 лютого 143-й гвардійський стрілецький полк 48-ї гвардійської стрілецької дивізії, що рухався з міста, заволодів Безлюдівкою [6, с. 92-93]. З нашого населеного пункту тоді було витіснено частини дивізії Лейбштан-

Німецькі танкісти у кінці нинішнього Стадіонного провулка
Світлина з інтернет-аукціону

дарте-СС «Адольф Гітлер», а також рештки 298-ї й 320-ї піхотних дивізій [64, с. 97].

Зайняття Харкова, здавалося, надавало сприятливі умови для подальшого наступу Червоної армії на захід. Але ці плани не здійснилися, бо німецьке командування перекинуло на східний фронт додаткові сили й засоби — чотири піхотні та дві танкові дивізії південніше Орла, а також по одній піхотній дивізії — в райони Льгова та Полтави відповідно із Франції та Голландії. І завдяки цьому наприкінці лютого генерал-фельдмаршал фон Манштейн несподівано розпочав масований контрнаступ.

14 березня 1943 року радянська 62-га гвардійська стрілецька дивізія відступила з району села Островерхівка і закріпилася на лівому березі річки Уди біля Безлюдівки для оборони [65]. Своєю чергою німецькі війська групою сім танків та 14 автомашин з мотопіхотою поширилися до правого берега ріки біля Безлюдівки [64, с. 116-117]. Але раптом сталася несподіванка: німецькі війська прорвали фронт північніше від Харкова, обійшли місто, і того самого дня, 14 березня, пройшли через станцію «Рогань», Новопокровку, Тернову, Лизогубівку. Так радянські дивізії, що були на території Харкова та Безлюдівки, потрапили в оточення.

Уже вранці 15 березня німецькі танки й автоматники стали обстрілювати 62 гв. сд з усіх сторін. Але через кілька годин оточені радянські підрозділи, що були в новому селищі та Харкові, отримали шифрограму від командувача 3-ї танкової армії Павла Рибалка з наказом, що їм треба відступати через Безлюдівку, Тернову та Мохнач. Відхід почався о 23-й годині, і, прорвавши оточення поблизу села Тернова, дивізії змогли поступово вийти до решти радянських військ, що закріпилися на лівому березі річки Сіверський Донець [66, с. 2-3; 67, с. 36; 68].

Тож 16 березня 1943 року Безлюдівку покинули радянські війська без бою, і того самого дня 11-та танкова дивізія Вермахту увійшла в наше селище [48, с. 29; 69, с. 332; 70, с. 205]. Водночас на південний схід від селища одна із груп радянських військ лишалася в оточенні й тривалий час оборонялася [69, с.

339]. Ідеться про котел у Безлюдівському бору [26, с. 77]. Лише 19 березня німецька 4-та танкова армія знищила те угруповання радянських військ [14, с. 228]. Саме там і потрапив у полон Григорій Зверєв, командувач 350-ї сд, що в подальші роки став генералом 2-ї піхотної дивізії власівців, які воювали на боці німців проти СРСР [63, с. 101].

Після всіх цих подій в Безлюдівці відновився німецький «новий порядок». Через вищезгадані бої лютого — березня 1943 року діяльність церкви було перервано, і надалі, як казали старожили, храмову споруду стали використовувати як стайню.

До речі, у лютому — березні 1943 року, коли радвлада недовго була в Безлюдівці, місцевих чоловіків став мобілізовувати польовий військкомат [36, с. 57]. Таких новобранців називали чорнопіджачниками, бо вони навіть не були у військовому одязі. Їх одразу з дому відправляли на фронт без належного військового вишколу, де вони ставали гарматним м'ясом: щоб виснажити німців та змусити їх вистріляти весь боєзапас у тих новеньких і щоб потім інші частини Червоної армії змогли відкинути супротивника із займаних позицій. То була війна людьми, і чимало дослідників таке ставлення до українських селян називали геноцидом. Не нагадує вам це тактику вагнерівців у сучасних боях за Бахмут?

З розповідей старожилів відомо, що так було взято чимало місцевих чоловіків на фронт біля Огульців, де вони й загинули. І про них навмисно не зазначали у військових документах. Спробуйте самі знайти на сайті документів про ветеранів «Память народа» наприклад Василя Ілліча Горюшка, Якова Івановича Зозулю. Ні, про них ви там нічого не побачите. А вони полягли під Огульцями, про що й розповідали їхні рідні [26, с. 48-49, 67]

Хоча… Документальні згадки про деяких таких чорнопіджачників все-таки збереглися. 26 лютого під Огульцями загинув Михайло Григорович Підкопай [52, с. 270 зв.]. Павло Миколайович Цьома загинув у лютому 1943 року біля села Бистре, де його поховали у місцевій братській могилі. Але його батько відшукав ту могилу й перепоховав сина на кладовищі в Безлюдівці [46, с.

94-96]. А ще польовий військкомат мобілізував Михайла Пилиповича Пономаренка 18 лютого 1943 року, і востаннє він надіслав лист рідним 9 березня 1943 року, після чого загинув, бо зник безвісти [36, с. 57].

Польові військкомати повторили мобілізацію на забій і наприкінці серпня 1943 року, коли радвлада остаточно повернулася в селище, але то зовсім інша історія [57, с. 93].

23 ЧИ 28 СЕРПНЯ?

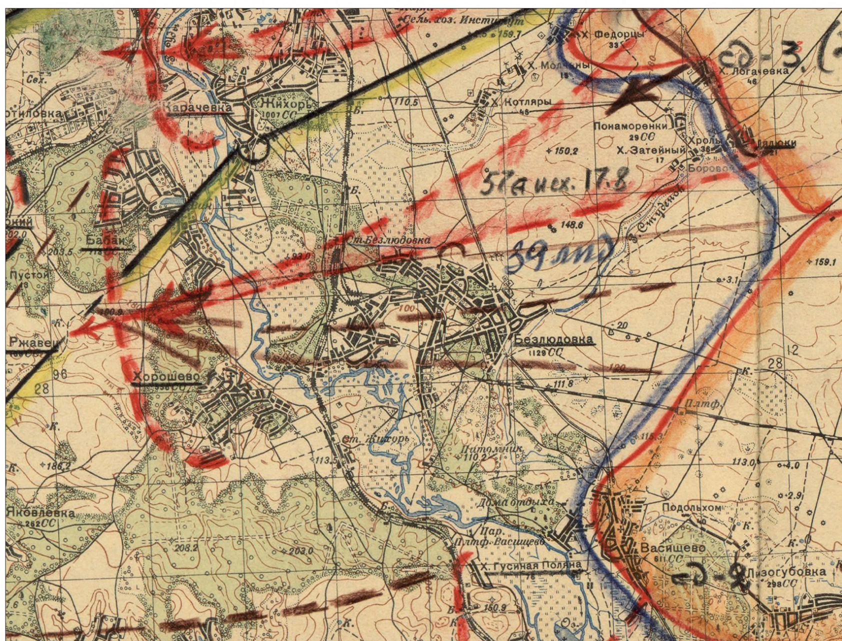
У наш час громадські діячі не знають точної дати, коли саме сталося остаточне повернення Безлюдівки під контроль совєтів наприкінці літа 1943 року. Дехто навіть намагався день народження селища прив'язувати до серпневої дати, що зовсім не логічно. Тому не можу лишитись осторонь і опишу вам підсумки свого розслідування із цього питання.

Найголовніше — треба згадати, що остаточне витіснення німецької влади з Безлюдівки сталося саме завдяки битві на Курській дузі, яка тривала з 5 липня по 23 серпня 1943 року й стала найбільшою битвою в історії із застосуванням сил танків.

Як усе відбувалося? Через той весняний відступ радянських військ лінія фронту на Курщині отримала вигляд величезної дуги (півкола). Німецьке військове командування вирішило провести операцію «Цитадель», щоб те півколо оточити і знищити радянські війська, що там залишалися. Але червона розвідка дізналася про ці плани, тому радянське командування наказало військам укріпити позиції для потужної оборони. І так наступ німецьких армій захлинувся. Водночас на західному фронті в Італії висадилися союзницькі війська, й Гітлер вирішив за доцільне залучити найбоєздатніші танкові частини з Курської дуги для відбиття там американських, британських та інших військ. Це зіграло на руку радянському командуванню, і більшовицькі сили перейшли в наступ, кульмінацією чого стало зайняття Харкова та Безлюдівки.

А тепер розглянемо детально бої за наше селище. З однієї сторони тут оборонялася німецька 8-ма армія, а з другої — наступала радянська 57-ма армія [2; 3]. Бойові дії відбувалися затяжно і складно. 16 серпня лінія фронту пролягала в полі поблизу сіл Пономаренки та Лелюки [4]. І територію Безлюдівки протягом цих днів активно бомбила радянська авіація задля знищення скупчення німецьких військ та їхньої військової техніки [60, с. 266-267, 352-353, 423-425]. Але, звісно, перепадало й домівкам наших людей. А в небі ще й відбувалися повітряні бої між винищувачами, через що підбиті літаки падали на нашу землю [15].

І тільки 23 серпня лінія фронту стала проходити через безлюдівські вулиці — було прорвано оборону німецької 355-ї піхотної дивізії [2]. Того самого дня о 8 годині ранку 48-ма гвар-

Лінія фронту станом на 16 серпня 1943 року
Джерело ілюстрації: [4]

дійська стрілецька дивізія 57-ї армії на правому фланзі передовим загоном заволоділа кількома будинками на сході селища (Морозівці), а на лівому пройшла через 140 лісовий квартал (біля початку сучасної вулиці Чайковського), зустрічаючи мінні поля та інженерні огорожі [5, с. 254]. О 12 годині 48 гв. сд одним полком вже зайняла Підборівку, другим полком вела бої поблизу залізничної зупинки «5 км», а третім — у лісі перед самою Нагорівкою [5, с. 255]. О 15 годині 146-й стрілецький полк тієї дивізії зайняв станцію «Безлюдівка» [6, с. 69 зв.]. А потім, зустрічаючи на шляху німецькі групи автоматників прикриття, о 20—22 годині та дивізія заволоділа Панським бором на заході неселеного пункту [5, с. 257]. Тому повністю територія селища опинилася під більшовиками наприкінці дня 23 серпня [6, с. 70]. Таке швидке просування сталося саме через те, що нацистські війська стали самі відходити з Безлюдівки на автомашинах із 22 серпня, щоб закріпитися на новій лінії оборони [6, с. 69 зв.]. У битві за Безлюдівку нацистські війська втратили понад 600 солдатів та офіцерів [6, с. 69 зв.].

А далі лінія фронту більш-менш стабілізувалася й багато днів пролягала по долині річки Уди. Бо на високому правому березі німці створили потужну лінію оборони зі спостережними пунктами й вогневими точками. З них дрібно- та великокаліберними кулеметами, а також артилерією добре обстрілювали позиції радянських військ. Також міцною цитаделлю стала станція «Жихор». А на самих луках німці влаштували мінні поля [6, с. 69 зв.]. Тому радянці з цією лінією оборони кілька днів нічого не могли зробити, бо всі атаки 57-ї армії в долині річки супроводжувалися постійним артмінометним, кулеметним вогнем з боку позицій німецьких військ, а також постійними їхніми контратаками, зокрема власівців [5, с. 254-282].

І лише 27 серпня 48 гв. сд змогла піднятися на гору й увірватися в колишній монастир, і на ньому було встановлено червоний прапор [6, с. 70 зв.]. 28 серпня червоні війська повністю зайняли Хорошеве й стали рухатися далі в бік села Яковлівка [6, с. 70 зв.]. Але в ніч з 28 на 29 серпня 1943 року

стався останній ривок: група німецьких танків неподалік Безлюдівки змогла прорвати фронт й заїхати в місто Харків Зміївським шосе, але їх контратакували. У підсумку група втратила три танки й була змушена повернутися [29, с. 30].

Читаючи радянські документи між рядків, можна з упевненістю сказати, що між 23 і 28 серпня безлюдівський найзахідніший квартал Родіонівка не раз переходив з рук у руки. Бо тоді лінія фронту в долині річки Уди не була зовсім непорушною стіною. То радянські війська прагнули просунутися вперед, але не вдавалося взяти Хорошеве, то німецькі війська переходили в контратаки й прагнули закріпитися на лівому березі, але не виходило. У журналах бойових дій 48 гв. сд про це писали сухо, без деталей і подробиць, мовляв, щодня було відбито німецькі контратаки або їхня дивізія у таку-то годину такого-то дня успіхів у просуванні не мала. Бо її командування, окрилене успіхом попереднього просування, як бачимо, вважало за потрібне не згадувати про незначні відступи [5, с. 254-282]. Та й не забувайте про суворий сталінський наказ «Ні кроку назад!», за яким у командного складу могли б бути великі неприємності за відступ. Тому не дивно, що 41 гв. сд в документах двічі «повністю» заволоділа станцією «Жихор» — 27 та 28 серпня [7, с. 189; 53, с. 46; 76, с. 34].

Є ще один цікавий доказ проти «визволення 23 серпня»: довідка Хорошівської селищної ради за 1949 рік. У ній зазначено, що саме залізничну зупинку «Удянська» радянські війська остаточно зайняли тільки 28 серпня, в один день із Жихорем [10, с. 61]. Виходить, що коли у військових документах ішлося про неприступну станцію «Жихор», де довго оборонялися німецькі війська, йшлося також про оборонні позиції з обох берегів річки Уди на підступах до залізничного мосту — німці намагалися зберегти під контролем мостову переправу. Надто що в усіх архівних справах, на які посилаюся у цих абзацах, ідеться про те, що 41 та 48 гв. сд обступили станцію «Жихор» з півдня, сходу і заходу, а про удари й наступ з півночі нема жодного слова [76, с. 30, 31]. Та й про здобуття червоними військами такого

важливого і ключового мосту (або того, що від нього залишилося), коли Вермахт тримав оборону на станції та в Хорошеві, теж не згадано.

Ґерхард Баркгорн
Світлина з Вікіпедії

Отже, датою остаточного повернення радянського контролю над нашим населеним пунктом не може бути 23 серпня, хоч більшість території Безлюдівки було зайнято саме того дня. Тим днем є, як бачимо, тільки 28 серпня 1943 року. Бо «Удянська» — частина Безлюдівки, і німецьких військ там не стало за один день, як і в Хорошевому. Але навіть якщо ви не згодні з таким формулюванням про дату, то ніхто з вас не заперечуватиме, що саме з 28 серпня на території Безлюдівки вже не стало чути пострілів, вибухів, бомбардувань, і лише тоді активна фаза тієї війни для нашого населеного пункту назавжди минула.

Того дня настало не «визволення» для Безлюдівки, а за всіма канонами логіки, історичної науки та здорового глузду то був просто момент зміни окупанта, точніше, настання другого періоду радянської окупації, що тривав до 1991 року.

Хоч фронт посунувся далі на захід, бойові дії в повітрі тут тривали й пізніше. Знаменитий ас Люфтваффе Ґерхард Баркгорн аж 2 вересня 1943 року збив радянський літак Як-9 в небі над Безлюдівкою [9, с. 388].

ДЕ ПОХОВАНО РАДЯНСЬКИХ ТА НІМЕЦЬКИХ СОЛДАТІВ?

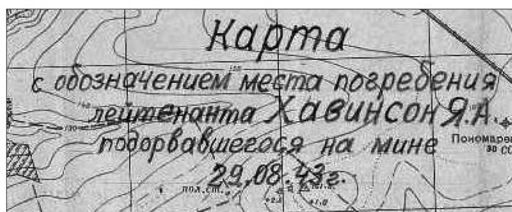
Після боїв на території селища й біля нього залишилося багато трупів солдатів. Жителі збирали їх і звозили ховати у спеціально викопаних братських могилах. У таких заходах зі збирання тіл брали участь навіть діти [26, с. 92, 125, 132, 148]. А в Панському бору поховали невідомого радянського солдата на місці його загибелі [61].

Метою тих, хто здійснював поховання, була необхідність якомога швидше закопати тіла, і на ідентифікацію осіб великої уваги не звертали. Тому на самому початку майже всіх похованих у братських могилах вважали невідомими солдатами. Але у 1970-х чи у 1980-х роках на братських могилах начепили бутафорні плити з купою прізвищ «похованих». Обґрунтую, чому. Наприклад, Іван Леонтійович Волостних, ім'я якого написано на плиті меморіалу на Вигоні. У наявних документах на сайті «Память народа» зазначено, що його просто поховано в Безлюдівці, але не вказано, де саме [55, с. 122]. Подібне простежується і з Петром Тимофійовичем Русаковим, і з Павлом Олексійовичем Васляєвим, і з багатьма іншими, чиї імена написано на тих братських могилах нашого селища [51, с. 164; 56, с. 117]. А Микола Ілліч Лідін, згаданий на плиті могили на Вигоні, насправді покоїться в могилі біля селищної ради, що й написано в документах [49, с. 93]. Ім'я старшого лейтенанта Олександра Яковича Зубанова позначено не тільки на меморіальній плиті в Безлюдівці, а й у списку на братській могилі в Малій Рогані!

Таблиця 8

Дані про похованих у братських могилах, 1950 рік [38, с. 249]	
Братська могила біля селищної ради	Братська могила на площі Стадіонній
майор Попов Ф.А., рядові Сєвріков І.Ф., Мельников Н.В., Федоров М.П., Стрельников Н.П., а решта 150 осіб - невідомі.	солдат Кривенко, а решта 249 осіб - невідомі.

Дуже рідко трапляються документальні підтвердження, що людина, яку згадали на плиті братської могили, покоїться саме там. Наприклад, Петра Гордійовича Лєднєва та Василя Никифоровича Шарошкіна насправді поховано в могилі біля селищної ради (що спочатку була просто військовим кладовищем) [49, с. 93]. Також трапляється, що є документи про поховання воїна в певній могилі, але меморіальні плити про нього мовчать. Наприклад, офіцер Яків Абрамович Хавінсон покоїться біля селищної ради, але його прізвища ви не побачите у списках на тій могилі.

Заголовок мапи, на якій було позначено, що лейтенанта Хавінсона поховано саме біля селищної ради
Джерело: фонди ЦАМО РФ

Тому ви переконалися, що прізвища на меморіалах — несправжні, бутафорні. А насправді людина може бути похована або в сусідній, або геть в іншій могилі. Бо тут були не тільки ті три масові військові поховання, а ще й інші, нині не відомі могили:

- братська могила в балці за 500 метрів від східної околиці Безлюдівки [46, с. 178];
- братська могила на узліссі, за 300 метрів від південно-східної околиці Безлюдівки [47, с. 9-13; 49, с. 82, 94; 51, с. 124 зв.];
- братська могила в яру східніше від станції «Безлюдівка» [49, с. 83];
- братська могила з південно-східного боку станції «Безлюдівка» [50, с. 117];
- братська могила в південно-західній частині Безлюдівки [54, с. 6].

Не кажу про всілякі поодинокі забуті поховання на кладовищах, городах і вулицях у всьому селищі, про які неодноразово згадували старожили.

Німецьких солдатів тут теж загинуло чимало. Але пам'ятники чи хрести на місцях їхніх поховань після повернення радянської влади було знищено. Старі люди мені розповідали, що німецька братська могила була десь на території церковного двору, а в полі на схід від Безлюдівки траплялися кілька німецьких поховань із хрестами.

Кузьма Володимирович Коваленко розповідав, що на місці автостоянки нашої селищної ради було німецьке військове кладовище. *«Прямо біля шляху, що йде на Харків, стояли березові хрести... Зараз ніхто з тих, хто бачив це кладовище, не хоче розповідати про це, ніхто з них не хоче зізнаватись, вони нібито і не бачили, що біля теперішньої селищної ради було німецьке кладовище... А поряд з ним було радянське кладовище»*, — казав він. У наш час на місці автостоянки треба провести ексгумацію, щоб перенести кістки на німецьке військове кладовище в Харкові.

Перший пам'ятник на братській могилі біля сучасної селищної ради. Світлина з колекції Геннадія Підкопая

Маловідома братська могила на Підборівському кладовищі

ПОДАЛЬШІ ПОДІЇ

Боїв не стало, але на цій території залишалося багато мін та боєприпасів. Хоч сапери проробили велику роботу, прибираючи ці знаряддя вбивства, але все усунути було неможливо. Тому ці пам'ятки війни знаходять й досі. Деякі діти загинули вже у далеко мирний час, бавлячись такими небезпечними предметами.

Братська могила хлопчиків, які 1 червня 1963 року поклали у багаття знайдену міну. Центральне кладовище

Після повернення радянської влади роботу Покровської церкви відновили, і священником в ній став уже нам знайомий ієромонах Мелетій Чепурний [35, с. 5, 27, 39]. А священник Гораїн, як згадували старожили, покинув Безлюдівку разом з німцями. Відкриття храму свідчило про тимчасову відлигу у сталінській релігійній політиці — було вирішено використати вплив церкви для воєнних цілей, бо на проповідях священники закликали людей іти воювати за Сталіна й більшовицьку державу. До речі, під час серпневих бойових дій радянська артилерія пошкодила дах церковної дзвіниці, і в повоєнні роки на ній відбудували низенький й негарний дах.

Через різницю між двома розмірами дахів усім здавалося, немов у роки війни дзвіницю зруйнували, а потім відбудували. Але ж цегляна конструкція храму ніяк не постраждала. Бачите? Лише саме враження породило в людей казку про зруйнування снарядами «Катюші» церковної дзвіниці.

Вугільні шахти Донбасу було зруйновано, але країна потребувала палива тут і зараз. Тому одразу після повернення совєтів в урочищі Вулівка було створено торфартіль ім. Другої п'ятирічки. Її контора розташовувалася на місці двору № 194 на вул. Перемоги. У теплі пори року робітники зрозуміло чим займалися, а взимку вони плели кошики. Адже лози на Вулівці вдосталь. Торфартіль діяла до 1947 чи 1948 року [26, с. 124,

Порівняння вигляду даху дзвіниці до та після війни
Дзвіниця та покрівля церкви до і після війни

153]. Після того як торфовидобування завершили, урочище Вулівка стало колгоспним полем. Цікаво, що в роки німецької окупації цю корисну копалину тут не видобували, хоч реальні ідеї почати цю справу були [37; 85].

У цей час відчувався гострий брак кадрів, тому на посади брали будь-кого, навіть без досвіду роботи (не те що нині). Наприклад, у 1943 році Андрій Степанович Зозуля, що мав освіту 8 класів і до того працював на заводі, став завідувачем безлюдівського клубу. З таким самим рівнем освіти колгоспники Ольга Трофимченко та Григорій Журавель стали завідувачами хат-читален колгоспів 2-ї П'ятирічки та ім. Будьонного [72, с. 152-155]. Також багато де бракувало чоловічої робочої сили, адже дуже багатьох чоловіків забрали на фронт, тому замість них всюди працювали діти, підлітки, жінки та старі люди [26, с. 62].

У вересні 1943 року в безлюдівських школах було проведено капітальний ремонт і відновлено навчальний процес. На уроках не було ні зошитів, ні підручників, але це не заважало навчанню — вчителі викручувалися як могли [21; 26, с. 20]. До речі, районний відділ освіти сюди надіслав нових педагогів [21]. А на тих вчителів, що викладали в роки німців, чекав суд за колабораціонізм (тобто прислужування ворогові), як і інших посадовців німецького часу.

Одночасно зі школами тут відновили роботу колгоспи. Наприклад, наприкінці 1943 року в колгоспі ім. 2-ї П'ятирічки було 199 працівників [28, с. 1-13]. У відродженому господарстві восени того самого року діяла польова бригада, яка зібрала пшениці та жита з ділянки площею тільки 20 гектарів, бо решту врожаїв на ланах встигли зібрати ще за німців. Тоді було посіяно чимало озимих овочевих культур, а також махорку (для тютюнокуріння солдатів на фронті). У колгоспі була плантація полуниці площею 0,5 га та яблунево-грушевий садок площею 15 га, який більшою мірою пропав. Худоби в тому господарстві у 1943 році зовсім не було, крім семи тяглових коней (у них були такі цікаві клички: Галка, Бистра, Зайчик, Пєтушок, Зорь-

Портрети І. Підкопая та Р. Левицького з Вікіпедії
Реставрація автора

ка, Лиска, Орличка) та птиці, тому з усієї тваринницької продукції за той рік було вироблено тільки... 36 яєць! [28, с. 1-13]. Але в подальші роки наші колгоспи отримали трофейних корів з Німеччини [26, с. 179].

У червні 1944 року союзницькі війська (США, Велика Британія та ін.) висадилися на узбережжі Франції та відкрили другий фронт у Європі. Саме через це лінія фронту на сході швидко посипалася на захід. Німеччина не змогла воювати одночасно на два фронти, і опівночі 8 травня 1945 року підписала документ про капітуляцію.

Але в серпні 1945 року СРСР вступив у війну з Японією, й під час наступу в Маньчжурії радянські війська розгромили японську Квантунську армію. А після того як США скинули атомні бомби на міста Гіросіма та Наґасакі, 2 вересня 1945 р. Японія капітулювала. Так і закінчилася Друга світова війна. Під час неї до лав Червоної армії було мобілізовано 983 жителів нашого селища, з яких 352 особи загинули [26, с. 3]. Усього було зруйновано 130 безлюдівських дворів [10, с. 3]. Двом односельцям Іванові Яковичу Підкопаю та Романові Івановичу Левицькому посмертно присвоєно звання Героя СРСР [26, с. 13, 14]. 1973 року на їхню честь було перейменовано дві вулиці селища.

Джерела розділу:

1. Загублений лист / Кисиленко В. Ю. // Главное. — 2011. — № 47.

2. Отдельные сюжеты из сборника «В боях за Харьковщину» [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://dalizovut.narod.ru/avg1943/v_b_za_ch3.htm

3. Белгородско-Харьковское направление 3—23 августа [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://map-site.narod.ru/belgorodharkovsno-1.jpg

4. Карта РККА Харькова и окрестностей, километровка 16.08.43 [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://etomesto.com/map-ukraine_kharkov_rkka/

5. ЦАМО — Ф. 413. — Оп. 10372. — Спр. 74.

6. ЦАМО — Ф. 1155. — Оп. 1. — Спр. 3.

7. ЦАМО — Ф. 240. — Оп. 2779. — Спр. 101.

8. Luftwaffe Airfields 1935-45 Russia (incl. Ukraine, Belarus & Bessarabia) [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://www.ww2.dk/Airfields%20-%20Russia%20and%20Ukraine.pdf

9. Prien, Jochen; Stemmer, Gerhard; Rodeike, Peter; Bock, Winfried (2012). Die Jagdfliegerverbände der Deutschen Luftwaffe 1934 bis 1945 — Teil 12/II — Einsatz im Osten — 4.2. bis 31.12.1943 [The Fighter Units of the German Air Force 1934 to 1945. — Part 12/II —Action in the East — 4 February to 31 December 1943] (in German). — Eutin, Germany: Buchverlag Rogge.

10. ДАХО — Ф. Р. 3746. — Оп. 1. — Спр. 29А.

11. SAXON MEMORIAL FOUNDATION [Електронний ресурс] — Режим доступу: www.stsg.de

12. Hans-Peter Klausch. Die Bewährungstruppe 500: Stellung und Funktion der Bewährungstruppe 500 im System von NS-Wehrrecht, NS-Militärjustiz und Wehrmachtstrafvollzug — Edition Temmen, 1995.

13. Combat History of the 23rd Panzer Division in World War II by Ernst Rebentisch from Boffins Books in Perth, Australia. Published in 2012.

14. Percy E. Schramm (Hrsg.) Kriegstagebuch des OKW, Band 5, Teilband 1, 1943 Weltbild GmbH, 2005, Taschenbuch.

15. German claims for July 1943, Ostfront [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.yogysoft.de/pawel/_kursk/units_pdf/claims-1943.pdf

16. Ralf Tiemann — Chronicle Of The 7. Panzer-Kompanie 1. SS-Panzer Division «Leibstandarte». Published by Schiffer Publishing, Ltd, 2004.

17. Karl Eugen Hahn. Eisenbahner in Krieg und Frieden: ein Lebensschicksal. Lanzenreiter Verlag, 1954.

18. Обращение Адольфа Гитлера к немецкому народу в связи с началом войны против Советского Союза [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.hrono.ru/dokum/194_dok/1941gitler.php

19. ЦАМО — Ф. 229. — Оп. 161. — Спр. 177.
20. ЦАМО. — Ф. 229. — Оп. 161. — Спр. 698.
21. Матеріали Безлюдівського краєзнавчого музею.
22. Слово — фактам // Нова Україна. — 1942. — 28 жовтня.
23. ...І гуманне ставлення до дітей // Трибуна Трудящих. — 2003. — 13 червня.
24. Книга пам'яті України. Харківська область. Переможці / Головна ред. кол.: І.О. Герасимов (голова) та ін.; Обласна ред. кол.: І.О. Терехов (керівник) та ін. — Т. 2(25) — Х., 2008.
25. Вохмянин В.К. Подопригора А.И. Харьков, 1941-й. Ч. 2. Город в огне. —Х.: Райдер, 2009.
26. Історію творить народ: Велика Вітчизняна війна в спогадах мешканців селища Безлюдівка Харківського району Харківської області. — Х.: Вид-тво НУВС, 2004.
27. ДАХО — Ф. Р. 3527. — Оп. 1. — Спр. 10.
28. Бухгалтерський звіт колгоспу ім. Другої п'ятирічки за 1943 рік. З фондів архівного відділу райдержадміністрації.
29. Харьков. Освобождённый навсегда. Сборник документов и материалов / А. Подопригора. — Х.: Харьковский частный музей городской усадьбы, 2013.
30. Харьковщина в годы Великой Отечественной войны июнь 1941—1943 гг. Сборник документов и материалов. — Х., 1965.
31. Життя по совісті // Трибуна трудящих. — 2016. — 2 липня.
32. Відбудова церков // Нова Україна. — 1941. — 21 грудня.
33. Відродження УАПЦ на Харківщині у період німецької окупації // Український засів. — 1996. — № 7—9.
34. Сільська адміністрація // Нова Україна. — 1943. — 20 січня.
35. ДАХО — Ф. Р. 3858. — Оп. 3. — Спр. 133.
36. ЦАМО — Ф. 58. — Оп. 977524. — Спр. 124.
37. Організуймо торфовидобування // Нова Україна. — 1942. — 23 січня.
38. ЦАМО — Ф. 58. — Оп. 769232. — Спр. 1.
39. Death Books from Auschwitz: Remnants, Volume 1. Front Cover. Jerzy Dębski. K.G. Saur. — Birkenau (Concentration camp), 1995.
40. Увага громадян Харківщини // Нова Україна. — 1942. — 28 лютого.
41. Історія міст і сіл УРСР. Харківська область. — К., 1966.
42. На віку, як на довгій ниві: автобіографічна повість / М. Корж . — Х: Майдан, 2001.
43. ДАХО — Ф. Р. 3527. — Оп. 1. — Спр. 3.
44. ДАХО — Ф. Р. 3527. — Оп. 1. — Спр. 2.

45. ЦАМО — Ф. 58. — Оп. 977524. — Спр. 173.
46. ЦАМО — Ф. 58. — Оп. 18001. — Спр. 1205.
47. ЦАМО — Ф. 6566. — Оп. 188422с. — Спр. 15.
48. ЦАМО — Ф. 500. — Оп. 12480. — Спр. 96.
49. ЦАМО — Ф. 58. — Оп. 18001. — Спр. 717.
50. ЦАМО — Ф. 58. — Оп. 18001. — Спр. 715.
51. ЦАМО — Ф. 58. — Оп. 18001. — Спр. 648.
52. ЦАМО — Ф. 58. — Оп. 18003. — Спр. 949.
53. ЦАМО — Ф. 883. — Оп. 1. — Спр. 117.
54. ЦАМО — Ф. 58. — Оп. 18001. — Спр. 622.
55. ЦАМО — Ф. 33. — Оп. 11458. — Спр. 122.
56. ЦАМО — Ф. 58. — Оп. 18001. — Спр. 633.
57. ЦАМО — Ф. 58. — Оп. 18004. — Спр. 1333.
58. ДАХО — Ф. Р. 3527. — Оп. 1. — Спр. 21А.
59. ДАХО — Ф. Р. 3527. — Оп. 1. — Спр. 21.
60. Герои подвигов на Харьковщине / В.В. Калинин, Д.Г. Макаренко. — Х.: Прапор, 1970.
61. Спи спокойно, солдат! // Трибуна трудящих. — 1980. — 20 мая.
62. ЦАМО — Ф. 58. — Оп. 18001. — Спр. 290.
63. Генерал Власов. История предательства: В 2 т., в 3 кн. Т. 2. В 2 кн. Кн. 1. Из следственного дела А.А. Власова. — М.: Политическая энциклопедия. — 2015.
64. Русский архив: Великая Отечественная. Т. 15(4-3). Прелюдия Курской битвы, 6 декабря 1942 г. — 25 апреля 1943 г.: Док. и материалы / Ин-т воен. истории М-ва обороны РФ, Центр. архив М-ва обороны РФ; Сост. А.М. Соколов и др. — М.: Терра. — 1997.
65. ЦАМО — Ф. 203. — Оп. 2843. — Спр. 558.
66. ЦАМО — Ф. 1189. — Оп. 1. — Спр. 9.
67. ЦАМО — Ф. 1610. — Оп. 1. — Спр. 7.
68. Втрати радянського генералітету полоненими на території УРСР (1941—1943 рр.) [Текст] / О.О. Маслов // Український історичний журнал. — 2010. — № 3.
69. George M. Nipe Jr. Last Victory in Russia: The SS-Panzerkorps and Manstein's Kharkov Counteroffensive, February-March 1943. — Atglen, PA: Schiffer Publishing, 2000.
70. David Glantz, From the Don to the Dnepr: Soviet Offensive Operations, December 1942 — August 1943. — London: Frank Cass and Co., 1991.
71. Магистраль в огне. ЮЖД в Великой Отечественной войне. Историко-документальный очерк / Грякало А.Н., И.С. Ковьяров, В.А. Чалый. — Х.: Прапор, 1991.

72. Харківський район: зб. архівних документів і матеріалів / гол.ред. Б.К. Мигаль. Т. 3. — Х.: Фоліо, 1996.

73. Книга пам'яті Дробицького яру: Спогади. Нариси. Документи / Авт.-укл. В.П. Лебедєва, П.П. Сокольський. — Х.: Прапор, 2004.

74. Книга скорботи України. Харківська область. Т. 3. – Х.: Обл. пошук-вид. наук. ред. Кн. пам'яті України, 2007.

75. Dr. Hans-Peter Klausch. Heinz Taxweiler – ein niedersächsischer Deserteur,Moorsoldat und Widerstandskämpfer [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://archive.org/details/klausch-taxweiler/mode/2up

76. ЦАМО — Ф. 883. — Оп. 1. — Спр. 23.

77. Лісове озеро: Документальна повість [про делегата XXVI з'їзду КПРС Варвару Савельєву] / Герасименко Ю.Г. – К.: Веселка, 1983.

78. Ретророзклади [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://gortransport.kharkov.ua/forum/index.php?showtopic=8444&st=20

79. ЦАМО — Ф. 58. — Оп. 18001. — Спр. 427.

80. ДАХО — Ф. Р. 92. — Оп. 1. — Спр. 418.

81. Архив старых фотографий [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://pastvu.com

82. Frank Fox: God's Eye: Aerial Photography and the Katyń Massacre, West Chester 1999.

83. Kolejny trop: Bezludowka // Życie Warszawy. — 1989. — 15 grudnia.

84. Безлюдівка часів окупації // Трибуна трудящих. — 2018. — 30 листопада.

85. Мапа М-37-73-Б масштабу 1:50 000 станом на 1952 рік.

ПІСЛЯМОВА

Дякую тобі, читачу, що прочитав цю книжку. Сподіваюся, що ця інформація тобі стане у пригоді. А тепер звертаюся до тебе: напиши свою книжку. Нехай це буде літературний твір, чи нарис про історію твого роду, чи твір про твого зіркового кумира тощо. Ти мусиш щось лишити після себе, і найкращим втіленням цієї мети буде книжка із твоїм іменем як автора.

Але якщо тобі буває ліньки щось писати від руки, то можеш скористатися програмами, що напишуть текст під диктування. Процес створення книжки потребуватиме мобілізації твоїх знань, вмінь, уважності та займе значну частку вільного часу. Але будь певен, що тобі все вдасться. Головне — старайся, й результат не змусить на себе чекати. Я буду дуже радий, якщо ти, мій любий читачу, віддячиш мені за мої багаторічні старання саме виданням власної книжки на будь-яку тематику.

До нових зустрічей!

З повагою
Василь Кисиленко

Науково-популярне видання

КИСИЛЕНКО Василь Юрійович

ІСТОРІЯ БЕЗЛЮДІВКИ

II том

Верстка, обробка ілюстрацій
Олена Тунік-Мозговенко

Літературне редагування
Олена Шульга

Формат 60х84/16. Ум. друк. арк. 9,53.
Наклад 32 пр. Зам. № 0268.

ТОВ «Видавничий дім “Бук-Друк”»
м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17А.
тел.: 073 101 22 33

Свідоцтво серія ДК №7412 від 27.07.2021 р.

Друк та палітурні роботи ФОП О.О. Євенок
м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17А
тел.: 073 101 22 33, e-mail: bookovych@gmail.com

Свідоцтво серія ДК №3544 від 05.08.2009 р.

